

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРЕСІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 5 (434), May, 1984, Vol. XXXVII

Редагує Колегія

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький,
проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава,
проф. Б. Романенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1984-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	30 дол.	15 дол.	8 дол.	3 дол.
Австрія	500 шіл.	260 шіл.	150 шіл.	55 шіл.
Аргентина	100 пез.	50 пез.	30 пез.	10 пез.
Бельгія	1,200 бфр.	650 бфр.	400 бфр.	150 бфр.
В. Британія	15 ф.	8 ф.	4.50 ф.	1.50 ф.
Канада	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
США	35 дол.	20 дол.	12 дол.	3.50 дол.
Німеччина	70 н.м.	40 н.м.	25 н.м.	8 н.м.
Франція	150 фр.	80 фр.	50 фр.	20 фр.
Швеція	150 кор.	80 кор.	50 кор.	20 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам ви-
гідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Визвольний ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 5 (434)

ТРАВЕНЬ, 1984

Річник XXXVII

Зміст V-ої книжки

У Святи Героїв

— НЕВМИРУЩІСТЬ ІДЕАЛІВ СОБОРНОСТІ (Звернення Проводу ОУН)	515
Микола Верес. БОРЦЯМ — ГЕРОЯМ!	517
Андрій Легіт. ПАМ'ЯТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ (вірш)	518
Богдан Бора. БЕЗСМЕРТНИЙ ЛИЦАР (полк Є. Коновальцеві) вірш	519
Ігор Каличенко. СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ (вірш)	520
Микола Щербак. ГЕНЕРАЛ ЧУПРИНКА (вірш)	521
І Дмитрів. МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ	522

З фронту боротьби за УССД

С. Осінський: У СССР НІЧОГО НОВОГО	539
Григорій Оципко: Д. ДОНЦОВ ПРОТИ ВСЯКИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ, ЗОКРЕМА МАРКСИЗМУ	541
Володимир Лєник: УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ (Продовження, 4)	549
Володимир Гоцький: НІКОЛЬО ФАРИНА	559

З'їзди, Конгреси

о. митр. прот. д-р Григорій Удод. ШО ДАЛО ХРИСТИАНСТВО УКРАЇНІ ЗА ПЕРШЕ Тисячоліття	561
--	-----

Поезії

Тарас Мельничук: Смуткує, сніжить соболиця — 568; Хата моя народилася — 568; Щедрівка — 569; ІСКРЯЗЬ — 569; Вернисонце — 570; Баляда про оленятко — 571.	
---	--

Наука, досліді

Ігор Кичак. ЩЕ РАЗ ПРО ОДНУ ЗАГАДКУ В НАШІЙ ІСТОРІЇ	572
Свяген Крамар. АНТИ (Розгляд наявної інформації) Продовження, 3	575
В. Бокоський. МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ШЕВЧЕНКА (Продовження, 3)	590
Микола Мельник: У СІЧНЕВІРОКОВИНІ	602

Спогади

о. Петро Гардибала. ЛЯШКИ ДОВГІ (Зруйнована українська оселя на Закарзоні)	610
--	-----

Огляди, рецензії

Софія Наумович. ЖІНКИ ВИДАЛИ «МАЛАНЮКА»	621
О. П.: НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ ІНШ І ІНСТ. СИМОНА ПЕТЛЮРИ ЩОДО ШТУЧНОГО ГОЛОДУ В УКРАЇНІ В 1932-1933 рр.	628
Роман Кузар. ПЕРЕКЛАДИ З ДОБИ РЕСТАВРАЦІЇ (XVIII стол.)	628
Наталка Дерлат. ТВОРЧІСТЬ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО	630
Ст. Радіон. ПРОТИМОСКОВСЬКА ПОЕМА БАГРЯНОГО	638
— СТУДІЇ У ЛІТНЬОМУ СЕМЕСТРІ УВУ В 1984 РОЦІ	639
— ЗВЕРНЕННЯ ВИДАВНИЧОГО ФОНДУ ім. ЛЮБОМИРА РИХТИЦЬКОГО - СТЕПАНА ЛЮБОМИРСЬКОГО	640

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Петро Андрусів: «БОРОТЬБА» — олія, 1975. Репродукція з журналу «Нотатки з Мистецтва» ч. 21, липень, 1981, видання Об'єднання Мистців Українців в Америці, Відділ у Філядельфії.

У Свято Героїв

НЕВМИРУЩІСТЬ ІДЕАЛІВ СОБОРНОСТИ

14 і 15 березня 1939 — пропам'ятні дати в історії не лише Карпатської України, але усього українського народу. Уряд Карпатської України, а чергового дня її Сойм проголосив у Хусті державну самостійність Карпатської України, схвалив конституцію новоствореної держави і вибрав о. д-ра Августина Волошина її Президентом.

Після схвалення приєднання Карпатської України 21 січня 1919 р. і завершення соборности 22 січня 1919 р. в Києві — це чергова світла дата в українській історії, зокрема окраїнних земель України, які, не зважаючи на довгі століття окупації під ворожими наїзниками, zostалися вірні українській національній ідеї, зберегли свою українськість у постійній боротьбі з окупантами.

Акт проголошення державної самостійности Карпатської України з усіма атрибутами соборницького характеру, був дійсно героїчним актом тієї вітки нашої нації.

Але чорні хмари збиралися над чудесною українською землею. Німеччина, Росія і Польща затривожилися. Німеччина мала свої далекойдучі колоніальні пляни щодо українських земель, як теж не хотіла зражувати Росію, з якою плянувала таємно пакт неагресії. Росія лякалася так, як Польща, щоб промені волі з Закарпаття не проникали на центральні й східні українські землі; Польща боялася за Західньо-українські землі.

Німеччина домовилася з Угорщиною, а Угорщина Горті — з Польщею, яка висилала свої диверсійні відділи в Карпатську Україну. Польща Бека-Ридза Сміглого напала на Чехію, щоб і собі загарбати ласий кусок, не враховуючи, що через декілька місяців жде її ще гірша доля.

У цій страшній ситуації Карпатська Україна не капітулювала, але Карпатська Січ збройно обороняла державність соборними силами, зокрема ж з Західньо-Українських Земель. Масові демонстрації у захист державної незалежности на ЗУЗ засвідчили всенародною солідарністю з братами Карпатської України. Численні і визначні воїни ОУН із ЗУЗ пройшли підпільними шляхами вже раніше на Закарпаття, на чолі з Романом Шухевичем і Зеноном Коссаком.

Полковник Михайло Колодзінський із ЗУЗ, військовий теоретик, довгорічний військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ, разом з Романом Шухевичем і Зеноном Коссаком творять наспіл з місцевими револю-

ціонерами збройну силу Карпатської України. Почався нерівний бій з мадярськими наїзниками Горті і диверсантами Польщі Бека і Сміглого. Полк. Михайло Колодзінський і Зенон Коссак, революціонери з ЗУЗ, поруч героїчних борців з Карпатської України в рамках Карпатської Січі, гинуть на полі слави за волю Карпатської Землі — за волю України. У розмові з німецьким консулом на вимогу «капітулювати» Зенон Коссак, один з найбільших героїв ОУН, відповів: «У нашому словнику такого слова нема»!

Карпатська Земля червоніла від крові самостійників-соборників України; залишилася невмируща легенда нерозривності усіх земель України, усіх віток української нації.

Роман Шухевич цю невмирущу легенду продовжав в ОУН-УПА.

Державний Акт 14-15 березня 1939 і збройна боротьба Карпатської Січі — це були перші антинімецькі, антинацистські виклики української нації. Він протиставлявся концепції «нової Європи» нацистів, тобто германської расистської імперії рабів. Не меншими ворогами Карпатсько-Української Державності були москалі, як узагалі ідеї суверенітету української нації. Тому з їхніх рук загинули президент Августин Волошин (в кінці другої Світової війни), численні члени Союму, учасники визвольної боротьби проти мадярського й польського наїзників.

Погиблі в бою з наїзниками провідні члени ОУН полк. М. Колодзінський-Гузар і Зенон Коссак — засвідчили разом з тисячами інших погиблих карпатських січовиків Закарпаття нерозривну єдність соборної української нації в її боротьбі за УССД.

Українська Суверенна Соборна Держава просвічуватиме незмінно усім борцям за волю України усій українській нації, а геройська боротьба Карпатської України, яка відкинула капітулювати перед мадярськими наїзнаками Горті й «рекомендаціями» нацистських союзників Гортія — буде надхненником для майбутніх поколінь бути вірним до загину ідеї УССД.

Сини Карпатської України в рядах ОУН-УПА під проводом Романа Шухевича і Степана Бандери продовжували боротьбу проти наїзників і вкрилися безсмертною славою теж у рядах ОУН-УПА. Герої Карпатської Січі добре прислужилися ідеї Української Національної Революції, якої прапороносцем залишилася незмінно понині революційна ОУН!

Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН)

Микола ВЕРЕС

БОРЦЯМ — ГЕРОЯМ

Столиці град, Базар і Крути й Броди,
Житомир, Хуст, і Чорний ліс і Львів
Це — вічний скарб, коштовнії клейноди
Минулих днів.

За боем бій на річ доби нової,
За змагом змаг в ім'я ідей нових,
О, скільки вас, безприкладні герої,
У кожному з них.

Міцних, простих і, навіть, безіменних,
Та всяк із вас без крихти каяття
Склав на вітвар вітчизняний священний
Своє життя.

І хоч з могил немає може й згадки,
Тих славних діл не згладили роки,
За це вам в днях Зелених Свят нащадки
Плетуть вінки.

Бо ті діла — то нації стремління,
То наших мрій золотoverхий храм,
А ми грийшли упертим поколінням
На зміну вам.

І жертви знов, і знов самопосята,
Щоб в сяйві сонць оновлених світань
Була Волинь, і Галич, і Карпати,
І Дін-Кубань.

Андрій ЛЕГІТ

ПАМ'ЯТІ СИМОНА ПЕТЛЮРИ

В краю, на скитанні, на Лені й Амурі
Ми духом незламні, хоч дійсність понура,
Що вічних тираній не знати ніде,
Що вибухнуть гнівом мільйони грудей.

Ми станемо в лави під стягом Петлюри,
Щоб зникла сваволя, неволя понура.
Петлюра наш символ, наш світоч ідей,
Що шлях осіяв у вітчизни едем.

Під стяг синьо-жовтий ми станемо в лави
Із Хусту, Кубані, Стрия і Полтави,
Одна в нас вітчизна — ми кровні брати,
Один і тягар нам судилось нести.

Мета наша — Вільна Українська Держава,
Це — яструб двоглавий, не зірка кривава,
Що нею півсвіту Москва ставрувала,
Як сонце нам сяє тризуб золотий,
У ссайві його ми ідем до мети.

У грозяні дні, як Україна повстала,
Як гади сповзались наставили жала,
Ульянов, Денікін, Юденіч, Колчак,
Петлюра був нам, як на морі маяк.

Він звав на мечі переплавити рала,
Дихнути огнем у лице канібалу,
Він соколом линув на штурм «Арсеналу»,
І був у походах й димах контратак
Козак й отаман, отаман і козак.

Хоч кат і для душ не жаліє отрути,
Ми знаємо, хто ми, ким й защо закуті.
Діждемось величних і радісних свят,
Розіб'є кайдани закований брат.

Богдан БОРА

БЕЗСМЕРТНИЙ ЛИЦАР

(славн. пам'яти полк. Е. Коновальця)

Він був таким, як кожний з нас —
Людиною з життям дочасним.
Він жив-горів, але не згас,
Як завтра більшість з нас погасне.

Бо в тілі тім не попів тлів,
Не іскра сумнівом роздерта,
Не кволість задумів і слів,
А горда райдуга безсмертя.

Бо в тілі тім царем був Дух —
Творець зусиль за царство Волі,
Який стопив народ в обух
Розбити мури стін неволі.

Бо в тілі тім огонь палав,
Як прапор нації крилатий,
Як заграва минулих слав,
Як символ боргу і розплати.

Бо Дух Його, немов граніт,
У ґрунт вростав і не іржавів.
Недаром ворог динаміт
Вложив під цю скалу держави.

Але. . . Розтерзав тіло-плоть,
А Дух без щерби і руїни
Живе й веде нас до висот,
Як вічний лицар України.

Ігор КАЛИНЕНКО

СВІТЛІЙ ПАМ'ЯТІ СТЕПАНА БАНДЕРИ

*«Ой, Морозе, Морозенку»...
(Українська історична пісня)*

Троянди китиці й червоної калини
Із боєм кладемо на свіжу домовину,
Тобі, керманичу, Надхненнику до чину,
Що виставив на щит Державну Україну.

Немов магніт стальний, мов джерело життя
Саме Твоє ім'я — надхнення для мільйонів.
Не вбила смерть Тебе, бо свіжих батальйонів
Ти знов стаєш прапорonoсцем і знам'ям!

І рідної землі, і чорноморську воду
Покладено в труну вогненного Борця.
Твій непоборний дух окрилює серця.

І доки прах спічне в столичнім Пантеоні,
У вихорі сторіч, в Нестримних легіоні
Бандерине ім'я — різьбитиме свободу!

Бельгія

Микола ЩЕРБАК

ГЕНЕРАЛ ЧУПРИНКА

(Уривок з поеми «Герої»)

... Тоді, мов дуб, що виріс гінко,
Зависочів, устав Чупринка,
Правицю праведну простяг —
І синьо-жовтий рідний стяг
Залопотів, замайорів
На сонці, в шумі яворів,
На полонині голубій —
УПА ішла на бій! На бій! . .

У сніжну стужу ворог лютий,
В залізо й панцери закутий,
Розкрив захищену криівку. . .

Буй-туром лютував Чупринка,
Вергав вогненно скоростріл,
Що все дрижало — гори й діл. . .

Та хижий ворог в бурі злив
Залізом бункера залив
І Генерала спопелив,
Стоптав, зрівняв з землею ліс
І попіл розметав, розніс. . .

Дарма регочеш, чорний кате!
Той попіл кличе до відплати!
Він жевріє і дні, і ночі,
У грудях б'є, в серцях стукоче! . .

Америка

І. ДМИТРІВ

МИКОЛА МІХНОВСЬКИЙ

*Основоположник Українського Націоналістичного
Політичного Руху*

Вступ

В 1984 році минає 60 років від загадкової смерти великого Сина України — Миколи Івановича Міхновського, і 112 рік від дати його народження. Придержуючись уже глибоко закоріненої у нас традиції відзначувати великі історичні постаті спеціальною увагою, ми будемо говорити сьогодні про Миколу Міхновського як про основоположника українського націоналістичного політичного руху, бо якраз із його особою пов'язане постання в Україні сливе чи не першої політичної організації з виразною програмою, спертою виключно на ідеях, притаманних усім пізнішим українським рухам, що становили якраз цей націоналістичний напрям у державницьких стремліннях українського народу в теперішньому ХХ столітті.

Ця тема в підході до постаті Миколи Міхновського важлива сьогодні не лише з уваги на наше недавнє історичне минуле. Помимо багатьох десятиліть важкої визвольної боротьби, українська нація ще не усамостійнилася. В Україні й поза Україною ще не перестали існувати ці проблеми й та ситуація, які заставляли Миколу Міхновського багато років тому видивигати гасла і приймати приречення від інших ідей, які для багатьох народів світу являються не лише самозрозумілими, але стали віддавна реальною дійсністю.

Коли ми заглянемо в історію поодиноких націй, то побачимо, що кожна з них втішалася на своєму історичному шляху різними особами, які були творцями великих концепцій, що визначували даній нації напрямок її розвитку, та подіями, які утверджували її існування. В нас говорять, що імена таких осіб і назви таких подій є записані золотими буквами в пам'яті народу. До таких людей, їхніх ідей та чинів повертається завжди думка суспільства й завжди знаходить у них щось нове та корисне. В історії України цими особами стали великі князі, гетьмани, філософи, науковці, письменники й поети, творці і провідники політичних рухів, полковники й сотники, воїни й бойовики, які своїми думками та чинами, а понад усе — своєю любов'ю до України зрушували свідомість народу, поглиблювали й поширювали в його душі національну стихію, а рівночасно словами й чинами змагали до скинення ярма, котрим вороги України сковували розум, серце й волю української людини.

В теперішній добі увага української людини повертається найчастіше до постаті *Тараса Григоровича Шевченка* й до його поетичної творчості, якою він будив всій народ зі сну неволі, закликав до боротьби за давнішу Славу й Волю, а цій боротьбі надавав властиве духове й національне підложжя. В цьому аспекті на неменшу увагу заслуговує постать Миколи Міхновського, що народився багато років пізніше, але своїм світоглядом, своєю духовістю і своїми політичними переконаннями став для української нації такою самою ревелюційною особою, якою є для неї завжди Тарас Шевченко.

Для української нації Тарас Шевченко став пробудителем її національного сумління й патріотизму. У своїх поетичних творах Тарас Шевченко відтворював минулу славу України, закликав до боротьби і вказував на її потреби. В основу нашого національного світогляду він поклав ідею «живих, мертвих і ненароджених», які творять безперерійність і вічність національного організму. Микола Міхновський писав політичні трактати і в них викладав ідеї Шевченка у формі конкретної державницько-політичної концепції. Довкола тієї концепції він згуртовував людей, засновував організації і підготовляв провідників, які мали здійснювати цю концепцію в боротьбі й у будові української держави.

Микола Міхновський, як і Тарас Шевченко, народився й виростав у важкій дійсності московського поневолення України. Ця неволя спричинювала в народі найважчий у доточасній історії занепад національно-політичної думки й державницьких стремлень. Незважаючи на значно раніший виступ Тараса Шевченка з ясними ідеями про українську націю, її історичне призначення та місію, незважаючи на це широке культурне відродження в Україні, що започаткувалося ще перед Шевченком, велика частина тодішньої української інтелігенції задовільнялася здобутками й полегшами на культурному полі, а в державницьких і політичних питаннях перебувала під впливом всесвітнянських ідей «поступу» й «соціалізму», що напливали в Україну почерез Москву. Про самостійність України вона не лише не думала, але навіть уважала це «за перепону для пролетарського об'єднання й соціальної перебудови світу». Тому Міхновський подібний до Шевченка навіть долею свого життя. Бо йому, як великому українському патріоту, довелося зазнати не одне розчарування та випити не одну чарку гіркого вина. Описля це вино пив увесь український народ. Бо коли після розпаду в Московщині царського режиму до влади прийшли комуністи, які виступили із загарбницькою війною проти молоді української держави, то ця держава, маючи

у проводі малосвідому національно інтелігенцію, не видержала сконцентрованого наступу Москви й на довгі десятиліття пішла у ще важче ярмо.

Багато років проминуло вже від смерти Миколи Міхновського. За цей час у душі, в почуваннях і в національній свідомості українця зайшли поважні зміни. Лави свідомих і відважних борців помножилися й поширилися. Протекли також «ріки крови» й наклав нам московський молох «гори трупів». Але ці явища опортунізму та національної несвідомости, що їх ми бачили під час Визвольних Змагань, ще зовсім не перевелися. А коли це дійсно так, то чи у вирі чергового всенародного зриву, коли в Україні буде відновлюватися вільне державне життя, вони знову не ляжуть важкою колодою під ноги молодого державного організму? А такий час може наступити дуже скоро. Тому вертаймося своєю увагою до давніших часів, зокрема до часів Миколи Міхновського, пригадуймо, поновлюймо й поширюймо його і його наступників ідеї українського державницького націоналізму, підносимо і поглиблюймо свою політичну свідомість, бо лише після цього чергові зусилля української нації в напрямі здобуття Української Самостійної Соборної Держави увінчаються повним успіхом.

Молоді роки в діяльності Миколи Міхновського

Микола Міхновський народився 1873 року в селі Турівці, Прилуцького повіту, на Полтавщині, в родині православного священика Івана. Його батько о. Іван Міхновський був також великий український патріот. До української культури і традицій він ставився з дуже великою увагою та не піддавався цьому натискові москвофільства, що йшло з Москви на Україну крізь культуру, політичну думку, організації і почерез церковну адміністрацію. Помило відомих заборон царського уряду вживати українську мову на письмі і в публічному житті, батько Миколи, о. Іван Міхновський, завжди виголошував свої церковні проповіді українською мовою. У своїй парафії він утішався великим авторитетом. Селяни ставилися до нього з великим респектом. Такими самими атрибутами наділяв він своїх парафіян, уважаючи їх — багатих і бідних, — синами однієї матері — *України*.

Цю пошану до національних традицій і любов до селян успадкував син Микола від батька. Від наймолодших років Микола прислуховувався із захопленням пісням сільської молоді, між якою перебував, а історичні пісні й думи записував та вивчав напам'ять. Рівночасно, будучи школярем та гімназистом, він запопадливо зачитувався у творах Тараса Шевченка та інших українських письменників і поетів. Тому ще у відносно молодому віці він мав змогу відчувати цю національну стихію, яка сиділа глибоко в душі українського селянства й робітництва і яку Москва не могла знищити. Відчуття тієї стихії кріпили його душу та розум і переконували його, що вкортці прийде час, коли ця стихія обернеться в чин, а чин відновить Україні давню славу й волю. Із хвилиною, коли в Миколи Міхновського озвалося заінтересування до суспільно-політичної проблематики, він постановив стати речником тієї стихії. За свого вчителя він не взяв нікого із знайомих тоді в Україні наукових чи культурних світочів, «але взяв, — як каже д-р П. Мірчук, — мужика у свиті, непокірного бунтаря проти Москви, але пророка національного воскресіння України — Тараса Шевченка».

Микола Міхновський, як і Тарас Шевченко, не захоплювався тими соція-

лістичними ідеями, якими захоплювалися ширші кола старших та молоді. Знаючи душу української людини і її соціальне положення, Микола Міхновський сконцентрував свою головну увагу на цьому переважному питанні, яке могло принести його народові щастя й добробут — на питання визволення України з московського ярма.

Першим його кроком на відтинку організування національних сил до боротьби з ворогами України було заснування у Прилуцькій гімназії «Української Студентської Громади», що дала почин до заснування подібних громад в інших середніх школах, зокрема в Любеньській, де навчався його ширший друг і побратим Володимир Шемет.

Головною настановою в діяльності тієї Студентської Громади була боротьба за долю власного народу та за поліпшення його матеріального добробуту. Ця боротьба мала вестися проти національно-політичного рабства за право «жити господарем на своїй власній землі». Першим завданням Громади було «спинити шкідливе і згубне для нації винародовлення студентської молоді й навернути студентів до служіння інтересам українського народу». Другим завданням було «довести до відома народнім масам та інтелігенції, що лихий соціально-економічний і культурний стан народу залежить від його національного й політичного рабства, як безпосереднього наслідку російського абсолютизму». Юрій Коллард, із праці якого походять повищі цитати, писав, що ця Громада «стала матір'ю майже всіх потім заложених українських організацій та партій, що відіграли таку велику роллю в нашому українському національному поступі і в нашій визвольній боротьбі».

Після закінчення гімназії Микола Міхновський переїздить до Києва і вступає на студії права на правничому факультеті Університету св. Володимира. Там він вступає до місцевої «Української Студентської Громади», що перебувала тоді під впливом цих «нових вітрів», які віяли із Заходу по через Москву на Україну. Між членами тієї Громади особливою популярністю втішалися праці московського соціаліста Плеханова, а зокрема його книжка про «Моністичне розуміння історії», в основу якої покладено марксистський матеріялістичний світогляд. Немалий вплив на погляди членів тієї Громади мали листи Михайла Драгоманова, який стояв на засадах автономії і поборював кожні прояви «сепаратизму» в Україні. Ідеї незалежності України він називав передчасними. У висліді боротьби, яку розгорнув у Громаді Микола Міхновський зі своїми прихильниками, ця Громада розкололася надвое. По стороні інтернаціоналізму залишилися Іван Стеценко і Лариса Косач та їх прихильники, а другі перейшли на національні позиції та прилучилися до Міхновського й Шемета.

Братство Тарасівців

Розвиваючи свою дальшу діяльність по національній лінії, в 1891 році на могилі Тараса Шевченка в Каневі прийшло до заснування таємної української націоналістичної організації під назвою «Братство Тарасівців». Основоположниками тієї організації стали Микола Міхновський, Іван Липа, Володимир Шемет, Мусій Кононенко, Микола Вороний, Володимир Самійленко, Олександр Черняхівський, Микола Байздренко, Михайло Базькевич, Віталій Боровик та інші. Велику групу між основоположниками «Братства Тарасівців» становили харків'яни. На могилі Шевченка вони зложили урочисту присягу працювати все життя для здійснення «Заповіту» Тараса Шевченка.

До «Братства Тарасівців», гуртки якого діяли в різних університетських містах, належали переважно молоді патріоти, які не задовільнялися українофільством, не хотіли належати до російських партій, але шукали за власними національними шляхами.

Програму «Братства Тарасівців» уклав Микола Міхновський у формі окремої політичної декларації, опублікованої два роки пізніше у Львові. На першому місці поставлено завдання розбиття московських кайданів та визволення поневолених народів, зокрема українського, якому кожна українська людина повинна віддавати всі свої сили. В дальшому зверталось увагу на потребу вирощування національних почуттів серед українського народу та його інтелігенції, дбання про народний добробут та шукання за таким суспільним ладом в українській державі в якому не буде визискуваних та визискувачів.

Як у цьому своєму першому політичному трактаті, так і в усіх дальших політичних прямуваннях Миколи Міхновського, принцип національної самостійності України і справедлива розв'язка соціального питання виступають разом у властивій собі співзалежності та послідовності. Наперед держава і боротьба за неї, а щойно у вільній державі соціальний правопорядок на засаді рівноправності верств, прошарків та клас, і матеріальний добробут, а водночас духово-моральне і культурне самозадоволення та розвиток.

Поява тієї декларації «Братства Тарасівців» серед українського світу мала значний вплив на дальші процеси формування політично-державницької думки. На центральних і східних українських землях, що підлягали царській Росії, цей процес був утруднюваний і перериваний нагінкою та репресіями на українських самостійників. Деяко кращі умови для цього існували на тих українських землях, які підлягали Австро-Угорській Монархії. Тому на західних землях України ці перші прояви радикального на ті часи українського самостійництва всякали й розходилися ширше в рядах української інтелігенції та в народних масах.

За короткий час «Братство Тарасівців» розрослося в «Тарасівську Громаду», що представляла собою поширені ряди Братства. Через три роки після заснування «Братство Тарасівців» і «Тарасівська Громада» були розгромлені московською жандармерією, яка трапила на сліди їхнього існування та діяльності. Але, морально вони існували далі, бо членів Братства зобов'язувала присяга на могилі Шевченка, в душі якої вони діяли в інших організаційних формах.

Револьюційна Українська Партія

Після закінчення правничих студій у Києві та відбуття двокатської практики, Микола Міхновський переїздить до Харкова, де включається у працю «Української Громади», яку зорганізував Дмитро Антонович. Його правнича робота переплітається тісно з політичною, культурною і громадською діяльністю. У своїй правничій роботі Микола Міхновський виступає часто оборонцем українців перед утисками та сваволею царських опришків.

У праці на полі «Української Громади», в контактах з її членами, в розмовах і зустрічах з українцями Микола Міхновський поширює між ними й заціплює в їх душах та умах духа революційності в українському питанні. Це дозволяє йому приступити в січні 1900 року до заснування на організаційних зборах основоположників «Револьюційну Українську Партію» (РУП). Осно-

воположниками РУП стали такі особистості, як Дмитро Антонович, Боніфатій Камінський, Михайло Русов, Юрій Коллард, Левко Мацієвич, Олександр Коваленко та Дмитро Познанський. Організатором і духовим надхненником РУП був Микола Міхновський. У березні того самого року Микола Міхновський виступив на Шевченківських Роковинах перед «Харківською Громадою» з доповіддю, в якій підкреслив у яскравій формі необхідність революційної дії за державницькі права українського народу. Він окреслив також засади самостійності України, які оформилися опісля у ширшу працю, що появилася в Галичині під назвою «Самостійна Україна» тиражем 1000 примірників. Від цього часу вона з'являється час до часу на нашому публіцистичному ринку в різних оформленнях, але завжди з одним свіжо-актуальним змістом.

РУП ставила на першому місці своїх завдань потребу відтягнення української революційної молоді від московського політичного світу й залучення її до боротьби за українські національні інтереси. До РУП приставали люди з різними політичними настановами. Не беручи безпосередньої участі в керівництві роботою РУП, Микола Міхновський сконцентрував свою увагу на проблеми ідеологічні й політичні, йдучи ввесь час проти течій все-російської революції і весвітнього соціалізму, які заливали душу й серце української молоді. Він рішуче поборював теорію Карла Маркса про класові інтереси та їх підметність в історії суспільного життя. На їх місце він видигає ідею солідарності кляс у боротьбі за права й державність українського народу. Рівночасно, він нап'ятовує ехидність московської пропаганди про «*братерство українського народу з російським*», кажучи, що «*нехай учені розшукують, що кому був родичем: ображене почуття нації і кривда цілого народу гидується визнанням моральних зв'язків з російською нацією*», бо «*коли б навіть було доведено, що ми тільки різноманітність російської нації, то й тоді нелюдські відносини росіян до нас освячують нашу до їх ненависть і наше моральне право вбити напастника обороняючись від насильства*». Ці слова були висказані на самому початку ХХ століття, майже повних 17 років перед проголошенням IV Універсалу, і вони відбивають найсильніше та найяскравіше глибину та ширину національного почуття й переконання Миколи Міхновського. Ледве чи досьогодні ми знайшли б хоч би пару десятків осіб його величини, в яких наше національне почуття і його морально-правна рація сягали б до тієї об'єктивної глибини.

Микола Міхновський був у цих часах також глибоким і прямо безпощадним критиком української інтелігенції за її опортунізм та вислужництво чужим національним інтересам. Він вказував на Четвертинських, Чарторийських, Вишневецьких, Тишкевичів які спольщилися, хоча являються «плоть від плоті нашої і кість від костей наших». Він вказував на Безбородьків, Прокоповичів, Яворських, Процинських, усіх Гоголів, Гнідичів, Потапенків і Короленків та «іх же ність числа», які обмосковчилися, залишивши український народ на призволяще долі. У своїх міркуваннях він покладав надію на третю українську інтелігенцію, що організувалася в «Українських Громадах», вступала у «Братство Тарасівців» і до РУП, а цю генерацію називав «молодою Україною» яка «мужньо підносить прапор боротьби за самостійну Україну». Про цю інтелігенцію він писав: «*Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули й ніколи не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у свої національні сили, й вона виповнить свій обов'язок. Вона*

вписує на своєму прапорі ці слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ!». Ще далі Микола Міхновський каже, що «Ми відродилися із ґрунту, наскрізь напоеного кров'ю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України, ми виссали з молоком наших матірок стародавню любов нашої нації до вітчизни і її свободи та ненависть до насилля над нами. Як не можна спинити річку, що, зламавши кригу навесні, бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя».

Вкоротці, однак, Микола Міхновський зазнав повне болюче розчарування, яке не заломило його, але показало якого впертого противника мала перед собою українська національно-державницька ідея. До РУП приставали члени різних соціалістичних партій, які спочатку ставилися позитивно до ідеї самостійності України, але далі перебували в діловому зв'язку з російськими соціалістичними партіями. Ці ж партії накидалися дуже сильно на ідею самостійності України. Вони доказували, що «самостійність України шкідлива для інтересів всеросійської соціалістичної революції». З уваги на «добро класової боротьби пролетаріату» ця ідея мусить бути відкинена. Під натиском тієї пропаганди українські соціалісти члени РУП, на чолі з Антоновичем почали висловлювати застереження щодо доцільності вживати клич національно-державної самостійності України а відтак і домагання, щоб це питання зняти зовсім із програми як питання неіснуюче. Внаслідок розгортання довкола тієї справи дискусії і полеміки, в 1902 році в РУП наступив розкол і занепад її діяльності.

Українська Народня Партія

Того самого 1902 року, зараз після розколу в РУП, Микола Міхновський заснував «Українську Народню Партію» (УНП), яка мала продовжувати діяльність попередніх націоналістичних організацій. Програма тієї партії появилася друком, як і брошура «Самостійна Україна», у Львові в 1906 році. В цій програмі, крім питання національного характеру, потрактовано широко також соціальну проблематику й питання робітництва. Тому про «Українську Народню Партію» говорилося як про «партію робітничої маси українського народу, партію українського сільського й міського пролетаріату».

Восени 1905 року УНП видала часопис «Самостійна Україна» із проектом української конституції. Як попередні націоналістичні організації, так і УНП ставила на першому місці просвічення та освіднення українських робітників і хліборобів у ділянці належного розуміння *національних* і *класових* інтересів. В питанні аграрному УНП стояла на становищі націоналізації землі. Від чужих великих землевласників земля мала бути відібрана без викупу, а від українських — за викупом. Її розподіл на українських хліборобів мав проводитися на базі трудових господарств. Але УНП застерігала, що *поки українці складають безправний нарід, про це й думати не можна, тож тільки після всеукраїнської революції, коли Україна здобуде собі право самовизначення, здобуде право вільно розпоряджати своєю долею і своєю землею, тільки тоді можна зробити націоналізацію землі в Україні*. В питанні робітничому визнавано, що «знаряддя виробу, фабрики й заводи на землях поселення українського народу мусять належати українцям-робітникам».

У своїх брошурах, в яких розроблялася програма УНП, Микола Міхновський наголошував постійно національний аспект у підході і в політиці до кожного головного завдання чи проблеми. Розправляючись із питанням евентуальної федерації, він казав, що «визнаємо тільки добровільні федерації народів». Це для того, «аби два чи більше народів жили у згоді та любові». Але вони мусять користуватися рівними правами, щоб один другому не перешкодив, а «помагав досягти його цілі». «Коли цього нема, — наголошував Міхновський, — немає ніякої расіі народам жити вкупі».

Розглядаючи клич «Робітники всіх країн єднайтеся!», що його проголошували соціялісти й марксиста, Микола Міхновський ставив запит, чи справді цей клич несе спасіння усім робітникам. Його відповідь була, що — ні, бо робітничий рух вступає в нову фазу свого розвитку, у фазу національну, яка витіскає космополітизм. Фраза про інтернаціональне єднання пролетарів стала недоречною. Фразу «інтернаціональне єднання» він старається заступити кличем єднання поневолених націй до спільної боротьби проти поневолювачів за своє національне визнання. «І ми, — писав він, — виголошуємо новий клич: «Робітники поневолених націй єднайтеся для спільної боротьби за свої національно-політичні, духові й економічні інтереси проти пануючих націй під умовою обопільного признання своїх національних прав!». Бо «Головна причина нещастя нашої нації — це брак націоналізму серед широкого загалу її. Націоналізм, — каже Міхновський, — велетенська й непоборна сила яка яскраво почала проявлятися в ХІХ столітті. Під її могутнім натиском ламаються непереможні, здається, кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються та приходять до історичного життя нові народи, що до цього часу несли покійно свої рабські обов'язки супроти чужинців-переможців. Націоналізм єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації в їхній боротьбі за свободу. Українська нація мусить іти цим шляхом, як і поневолені народи Заходу (поляки, чехи, балканські народи, ірляндці)».

Для ілюстрації до своїх тверджень, Микола Міхновський наводив яскраві приклади з положення польського робітництва під німецькою займанщиною та поставу до його незавидної долі робітника німецького, наставлення британських робітників до ірляндської проблеми, австро-німецького робітника до робітника чеського, а ці порівнювання закінчував твердженням, що єдиним порятунком перед такою жахливою долею, яку переносять робітники уярмлених народів є «здійснення великого національного ідеалу: *єдиної нероздільної самостійної демократичної України освічених робочих мас, засновання тієї великої держави національної, в яку увійдуть усі частини українського народу*».

Продовжуючи далі свою критичну аналізу московфільських настроїв на відтинку української інтелігенції, він стверджував, що рабство політичне й економічне виховує в українців рабство духове. Почуття меншевартости, що впливають із психіки духового рабства, позбавляють українську людину віри в перемогу своєї національної правди. Тому вона тримається москалів, насичується московською літературою, а вкінці дивиться на світ і на свій народ крізь московську призму. Микола Міхновський відкидає сподівання, що із хвилиною зміни тодішнього абсолютного московського правительства на правительтво демократичне українці зможуть вітшатися загальною свободою, мати свої школи, пресу, літературу, свою мову. Згідно з його думками зміни режиму бажає російська демократія для власної користи, а не для по-

неволених народів. Українці мусять пам'ятати споконвічну правду, що *«треба бути державно незалежною нацією, треба не бути рабом, треба бути паном себе і своєї долі, щоб лаштуватися у своїй державі, на своїй території по своїй уподобі»*.

Для завершення тієї нової української політичної ідеології, виложеної у своїх брошурках, Микола Міхновський уклав «Десять Заповідей УНП». Перша заповідь звучала: *«Одна, Єдина, Неподільна, Самостійна, Вільна, Демократична Україна, Республіка робочих людей — це ідеал української людини, за здійснення якого ти повинен боротися, не шкодуючи свого життя»*. В інших точках закликалося до взаємної братньої любови до українців, та до ворожої постави до москалів і поляків, *«як довго вони панують над нами й визискують нас»*, до пошанівку української мови й діячів рідного краю, відрази до байдужности до всенародніх ідеалів і до ренегатів-відступників, до національної солідарности та зберігання чистоти власної крові і власного народу.

В 1903 році УНП стала також організацією, що ступила на шлях організування активної збройної боротьби проти окупантів. Цього року Микола Міхновський створив при УНП окремий відділ під назвою «Оборона України» під ідейним оглядом цей відділ стояв на позиціях УНП, але під оглядом діяльності мав інше керівництво. Завданням «Оборони України» було опановувати революційні настрої в Україні, що розгорталися 1905 року. Основні виступи «Оборони України» відбулися 1909 року з нагоди 200-ліття бою під Полтавою. Тоді в Києві висаджено в повітря пам'ятник «російсько-української дружби», а перед пам'ятником Богдана Хмельницького розвинено демонстративно український національний прапор.

Революційні розрухи в Росії і в Україні в 1905-1906 роках викликали сильні репресії зі сторони царського режиму. Репресії проти українського народу тривали аж до вибуху Першої світової війни. Під натиском терору заломилися всі тодішні легальні й нелегальні українські організації. Московська поліція здійснювала сильний поліцейський нагляд за всіма українськими політичними діячами. Особливо пильним поліцейським наглядом наділено тоді Миколу Міхновського. А коли наступила війна, то його взяли до війська і в ранзі поручника приділили до відділу судівництва. Тут, як попередньо в Харкові, вміла оборона Міхновського врятувала життя не одному українцеві, оскарженому військовим судом за дезертирство, саботаж або несубордину націю начальству. Так він пробув у війську аж до революції 1917 року, завжди під пильним наглядом московської поліції.

На шляху державного будівництва й організування армії

Березнева революція 1917 року, що повалила царський режим і розтяла кайдани, якими на протязі довгого часу були скуті державницькі стремління українського народу, застала Миколу Міхновського в Києві. На вістку про неї, Міхновський кинувся відшукувати своїх політичних однодумців, щоб разом із ними розпочати організацію вільного життя нації.

Згуртувавши довкола себе ідейно-політичних однодумців, у дні 16-го березня він запропонував їм покликати до життя «Українську Центральну Раду» як орган тимчасового державного правління України. З подібною ініціативою виступило також «Товариство Українських Поступовців», яке до цього часу не ангажувалося в політичній роботі, а займалося виключно культур-

но-освітньою діяльністю. Воно задумало проголосити себе Центральною Радою зі завданням репрезентації українського народу перед новим московським урядом. Тією справою зацікавилися також українські соціялісти, які на швидку руку організувалися або відновлювали свою діяльність і готувалися вислати представників до ТУП.

Микола Міхновський став перед альтернативою: реалізувати безоглядно свій задум, або піти на співпрацю з поступовцями та соціялістами. Після короткого вагання, він вибрав це друге і 17-го березня оформилася одна «Українська Центральна Рада» із самостійників, тупівців і соціялістів, головою якої став по впливі деякого часу проф. Михайло Грушевський, тоді ще безпартійний.

До першого зудару на форумі УЦР між самостійниками й соціялістами прийшло під час складання відозви до українського народу. Микола Міхновський ставив домагання, щоб УЦР приступила негайно до організування самостійної держави та повідомила народ про це своєю відозвою. Проти цього виступили представники ТУП, вказуючи на труднощі формального характеру а зокрема на брак фінансів, війська та відсутність адміністративного апарату. З дуже пристрасними застереженнями виступали соціялісти, які доказували, що революція винесла на поверхню життя найважливішу соціальну проблему, яку треба розв'язати й цим шляхом приєднати собі довіря та визнання мас. Микола Міхновський не погоджувався ні з одними, ані з другими, але, маючи велике довіря до української людини, погодився остаточно на те, щоб справу проголошення самостійності України перевести в життя пізніше. Таким чином перша відозва УЦР із 22-го березня 1917 року появилася за апробатою трьох різних по суті політичних таборів які займалися у тому часі проблемами України.

Цей перший удар Миколи Міхновського з поглядами тупівців і соціялістів заставив його до заподадливого шукання за розв'язкою перешкод до проголошення самостійності, які були піднесені зокрема тупівцями. «Якщо без власної армії не можна будувати власної держави, — говорив Міхновський, — то конечно приступити негайно до організування власної національної армії». Але тупівці лякалися зброї, а тому відхрещувалися від потреби організування армії. Соціялісти, натомість, називали домагання Міхновського в тій справі «звичайною бомбастикою», бо, на їх думку, Україна не збиралася провадити війну, царського режиму не було, а «працюючий московський нарід» є щирим приятелем українського люду. Микола Міхновський не погоджувався з такими зацитькуваннями. Не знайшовши попертя в ТУП, він узявся сам за організацію армії.

У дні 19-го березня в Києві відбулося перше українське військове «Підготовче Віче», на яке прибуло 211 військовиків. Це віче було скликане Миколою Міхновським. Його доповідь про особливу вагу власної національної армії була одобрена всіми учасниками. Віче ухвалило резолюцію про konieczність негайного творення української національної армії. Перші збори українських старшин і вояків відбулися за ініціативою Міхновського 22-го березня, в яких взяли участь понад 400 старшин, підстаршин і вояків київської залоги. Ці збори підтвердили резолюції попереднього віча та проголосили себе «Тимчасовою Українською Військовою Радою», яка мала діяти до часу постанови української військової верховної установи. Через два дні в Києві відбулося ще одно віче з участю біля 1000 старшин і вояцтва, що не належали до київської залоги, а випадково опинилися у столиці України.

Вони приєдналися також до постанов попередніх зборів, а в додатку ухвалили приступити до організації Українського Охочекомонного Полку з вільних від військової служби людей.

У дні 29-го березня Микола Міхновський скликав ширшу нараду військовиків із залоги Києва та околиць. Головою тієї наради був полк. П. Волошин, а до Президії входили сот. О. Сахно-Устимович, пор. М. Міхновський та хорунжі Гоц і Лукіянів. На цій нараді обговорено справу організації українського військового клубу та творення українського війська. Нарада, висловивши однозначність зі всіма резолюціями попередніх віч та зборів, постановила негайно відкрити в Києві окрему військову організацію під назвою «Український Військовий Клуб ім. Гетьмана П. Полуботка». Після промови М. Міхновського, прийнятої з великим захопленням, учасники ухвалили одногосудно приступити до «негайної організації власної національної армії, як могутньої мілітарної сили, без якої не можна й подумати про здобуття повної волі України». Там постановлено розпочати організацію українських добровільних полків усіх родів зброї, а першому полкові надати назву — «Перший Український Козачий ім. Гетьмана Б. Хмельницького Полк».

До тижня часу, за старанням М. Міхновського і сот. Гана, «Клуб ім. Гетьмана Полуботка» був зорганізований. Статут Клубу опрацював М. Міхновський. Клуб мав право відкривати філії по всій Україні. Метою Клубу було «гуртувати в одній сім'ї вояків, лікарів і військових урядників української національності». Членом організаційного бюро Клубу став Микола Міхновський. Рада Клубу опублікувала відозву до українського вояцтва із закликом об'єднуватися в окремі національні громади й підготовлятися до дальшої боротьби за повну свободу України. У цій відозві писалося: «Пам'ятаймо, що на нашій землі стоїть упертий ворог і напружує останні сили, щоб прибрати до своїх цупких рук усю Україну. Товариші-браття! Не даймо України нікому! Полита кров'ю славних козаків — запоріжців, вкрита в цю війну горами нашого трупу — нехай встане Вона до свого життя! Товариші-українці! Єднайтеся у свої українські гуртки! Єднайтеся з думкою про волю України, про її козацьку Силу!»

Рівночасно зі заснуванням Клубу ім. Гетьмана Полуботка, в Києві засновано «Український Військовий Організаційний Комітет», до якого ввійшли полк. Павло Волошин, полк. Глинський, пор. Микола Міхновський і хор. Павелко.

Відгук на ці перші заходи і кроки був великий, прямо спонтанний. У дні 8 квітня українські вояки в Москві заснували «Клуб ім. Гетьмана Полуботка», а ще 25-го березня там відбулася велика маніфестація з нагоди Шевченківських роковин і свята «перемоги революції», в якій під українськими національними прапорами виступило понад 20,000 війська петербурзької залоги. Про маніфестацію писала широко преса. Велика військова маніфестація відбулася в Києві 1-го квітня, в якій взяло участь понад 100,000 осіб, у тому біля 30,000 війська київського гарнізону. В дні 8-го квітня на військовому вічу в Тернополі висунуено вимогу національно-політичних прав України та прилучення до самостійної України Галичини, Буковини, Закарпаття й Кубані. На військовому вічу в Мінську покликано до життя Одеський Військовий Кіш. У дні 26-го травня військовики Катеринославщини висувають домагання автономії для України, а 1-го червня катеринославський гарнізон виступає під українськими національними прапорами.

Спостерігаючи це велике національне піднесення між українським вояцтвом, Микола Міхновський ставить перед УЦР друге домагання про проголошення повної державної самостійности України, відкликання всього українського вояцтва з московських фронтів та сформування із нього міцної, здисциплінованої, української армії, перебрання влади в Україні, заключення миру з Центральними державами та розбудови всіх ділянок національно-державного життя.

Але діячі з УЦР відмовилися зробити цей крок. Вони погоджувалися лише на те, щоб вояки-українці на фронтах виділювалися в окремі військові частини, а в заплілі формувалися полки з урядовою українською мовою. Проти Миколи Міхновського розпочалась нагінка московської преси. Але він продовжує організацію Першого Українського Полку ім. гетьмана Б. Хмельницького. В дні 1-го травня цей полк виступив на «Святі Перших Квіток», улаштованому на Сирецькому полі біля Києва. Після закінчення церемонії полк умаршував до Києва, прогнав із царського палацу Раду депутатів що становила собою репрезентацію московського Тимчасового Правительства, а тим викликав бурю протестів зі сторони москвинів та змосковщених українців. Рада Солдатських і Військових Депутатів та Рада Депутатів Військової Округи, обидві установи нової російської влади в Україні, винесли навіть постанову заборонити українцям організувати окремі частини в рамках російської армії. Лякаючись, однак, загального обурення зі сторони українців, ген. Брусілов замінив цю постанову на дозвіл залишити в Києві лише 500 вояків того першого українського полку, а решту вислати на фронт. Полк відмовився виконати це доручення.

«Перший Всеукраїнський Військовий З'їзд» відбувся в Києві 18-го травня 1917 року. Він був скликаний Українським Військовим Організаційним Комітетом. Ініціатором і душею З'їзду був Микола Міхновський. На З'їзд прибуло 700 представників від військових організацій, товариств та частин армій з російського фронту, балтицької і чорноморської флот, та заплілля. Вони репрезентували понад півтора мільйона вояцтва. Рішення цього З'їзду пішли по думці і плянах Міхновського. Цей З'їзд затвердив також Перший Український Козачий Полк ім. Хмельницького, а Військовий Клуб ім. Полуботка наділив полк малиновим прапором із портретом Богдана Хмельницького, що його вишили черниці Флорівського монастиря.

Другий такий З'їзд відбувся у Києві 18-23 червня. Він був скликаний всупереч забороні Керенського. На цей З'їзд прибуло 1976 делегатів, які заступали 1,732.442 вояків із північного, південно-західного та румунського фронтів, із петербурзької, московської, мінської, казанської, дзвінської, сибірської, торської і туркестанської залог та країн, від балтицької та чорноморської флот і від заплілля. Свої наради З'їзд започаткував дуже різними виступами у справі контактів УЦР з Тимчасовим Правительством і такими ж різними домаганнями до Військового Генерального Секретаріату в справі плянів українзації війська. Напередодні З'їзду і під час З'їзду в Києві кипіло від великих і малих віч, на яких пристрасно обговорювалися українські справи. Напередодні З'їзду в Педагогічному Музеї до пізньої ночі відбувалося таємне засідання УЦР.

Головним противником поглядів і плянів Миколи Міхновського став на З'їзді Володимир Винниченко, якому всякий «сепаратизм», всяке відокремлення України від Росії здавалося абсурдним і безглуздим. Його підтримував проф. М. Грушевський. Грушевський, Винниченко і в деякій мірі Си-

мон Петлюра, при активній підтримці апарату соціалістичних партій, добилися того, що кінцеві рішення того З'їзду були видержані в рамках лояльності до Тимчасового Правительства. А найбільш катастрофічним рішенням стало те, що зорганізовані до цього часу окремі українські військові частини підпорядковано Всеросійському Військовому Командуванню й Тимчасовому Правительству. Під впливом цих рішень та внаслідок атмосфери, яку Винниченко створив довкола Міхновського, останній уступив із Генерального Військового Комітету. Зорганізований Міхновським полк ім. Гетьмана Полуботка одержав від Винниченка доручення виїхати на фронт. Він видав також доручення припинити дальше організування полку ім. Б. Хмельницького.

Ці рішення змусили Миколу Міхновського застановлятися поважно над пляном збройного виступу проти соціалістичної УНР. Виступ мали доконати полки Полуботківців і Богданівців. Але плян став відомий Винниченкові, який різними підступними махінаціями перемовив частину Богданівців до Центральної Ради. Полуботківці опанували майже весь Київ, але УЦР стояла вперто при своєму, а вкінці видала доручення Богданівцям роззброювати Полуботківців. Не бажаючи проливу братньої крові, Полуботківці здалися. До тієї афери пристали також московські частини. Керівників цього повстання заарештовано й на доручення Винниченка передано москалям які знайшли їх винними у намаганнях відірвати Україну від Росії і посадили до тюрми. Винниченко вислав Миколу Міхновського на румунський фронт, де його ізолювали від українського політичного життя. Дальші потягнення Винниченка проти Полуботківців і Богданівців викликали конфлікт між ним і Симоном Петлюрою внаслідок чого Петлюра зрікся посту Генерального Секретаря Військових Справ і вийшов зі складу Генерального Секретаріату УЦР. По якомусь часі в Києві на місці Міхновського з'явився полк. Євген Коновалець. Він зорганізував відділ Січових Стрільців, які в січні 1918 року допомагали УЦР проголосити самостійність.

Вирвавшись із «заслання» в 1918 році, Микола Міхновський переїхав на Полтавщину де заінтересувався діяльністю «Української Демократичної Хліборобської Партії», заснованої однодумцями Міхновського при співучасті національно-свідомих консерватистів, що бажали відновлення в Україні гетьманства. Але, в скорому часі на Полтавщину налетіла московсько-більшевицька навала, під якою Міхновський перебув два місяці. Продіставшись до Києва, він наві'язав контакти з В'ячеславом Липинським та з іншими визначними особистостями організованого хліборобського руху, а вкінці зі самим гетьманом Павлом Скоропадським, з яким підготовляв відновлення гетьманщини. Скоро, одначе, він мусів стати в опозиції до гетьмана який сперся на елементах ворожих ідеї самостійности України. Із приходом до влади Директорії під проводом Симона Петлюри, Міхновський мусів знов стати в опозиції і до неї.

Наприкінці 1918 року Микола Міхновський захворів на плямистий тиф й опинився в лічниці, а з неї — в тюрмі ЧЕКА, з якої його вирвали селяни. Дуже важко пережив він розстріл полковника Армії УНР Петра Болбочана, пристрасного патріота-самостійника і знаменитого полководця. У стані хвороби тифу та внутрішніх розчарувань застав Міхновського кінець Визвольних Змагань в окупованій більшовиками Україні.

Політична концепція Міхновського

Описуючи в попередніх розділах життєвий шлях Миколи Міхновського, ми вже цитували його погляди й вислови до справ, що мали пряме відношення до тієї концепції самостійної України, яку він пропонував українському народові і яка дала початок українському націоналізму як новітньому політичному рухові.

За час своєї політичної діяльності Микола Міхновський був автором багатьох матеріалів, які сприяли формуванню державницької думки. До найбільш поширених і відомих належить брошура «Самостійна Україна», а всі інші знані ширшому читачеві лише з витягів.

У своїй брошурі «Самостійна Україна» він доводить на основі історичних доказів повне право України на державну незалежність, а відтак з'ясовує кінечність упертої та послідовної боротьби за неї. На відміну марксистам і соціялістам, які дивилися на історію як на боротьбу клас, Микола Міхновський вийшов із założення, що історія — це боротьба націй і що сучасна доба зокрема знаменується боротьбою поневолених націй за державність. Він думав і переконував, що тільки вільна нація у формі самостійної держави може стати організмом, в якому всі його складові частини знайдуть можливість всестороннього розвитку. Тому він закликав до розбиття пут Перейславської угоди, якою Москва скувала волю української нації, бо коли цього не зробиться, то українська нація стане перед загибеллю.

Опортуністам і критикам української державности, які переконували, що українська нація не має історичних традицій, не має минулого, що «наша нація безсила, некультурна, інертна», він відповідав: *«Еге! Нині наші маси некультурні, але в самім факті нашої некультурности ми знаходимо найліпший, наймогутніший, найінтенсивніший аргумент і підставу для цього щоб політичне визволення нашої нації поставити своїм ідеалом! Бо тіба можливий для нашої нації поступ й освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатися собою й доки темрява — є спосіб держати націю в неволі!? Українську інтелігенцію він називав «самим суспільством у мініятурі» і вказував, що «стремління суспільства — це стремління інтелігенції, а пориви інтелігенції — це пориви й симпатії всього суспільства». Звертаючись до молоді інтелігенції, він казав: *«Нехай наша історія сумна й невідрадна, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, — ми все ж існуємо й хочемо існувати. . . Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне «Я».* Ще далі він говорить, що на своєму історичному шляху «наша нація була несолідарною між окремими своїми частинами, але нині ввесь цвіт української нації живе однією думкою, однією мрією, однією надією: одна єдина, нероздільна вільна самостійна Україна від Карпат по Кавказ. Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас Берестечки й Полтави. Ми відродилися із ґрунту, наскрізь напоєного кров'ю наших предків, що лягли в боротьбі за волю України. . . Усіх хто в Україні не знає нас, той проти нас. Україна — для українців, і доки хоч один ворог-чужинець залишиться на нашій території, ми не маємо права покласти оружжя».*

Правда не всі провідники українського політичного життя з часів Миколи Міхновського зрозуміли належно Берестечко і Полтаву. Тому Україна прогнала Визвольні Змагання 1917-1921 років. Але своїми думками, своїми переконаннями і своєю вірою Микола Міхновський клав тверді основи під

той політичний рух, який мав шойно прийти. Під цей рух він ставив ідею нації як найвищої підвалини суспільного життя народу на землі. Його праці викликали початки перелому в думанні українця. Ворожий терор і підступність соціалістичної пропаганди не дозволяли цим ідеям розвинути в ширину та виграти свій перший бій. Але наступні десятиліття наочно показали, якими правильними й доцільними вони були.

Попри ідеологічні й політичні справи, Микола Міхновський ангажувався глибоко в розпрацюванні соціальної проблематики. Він був автором клича про єднання робітників поневолених народів для спільної боротьби за національні права. «Чи може робітництво поневоленої нації сподіватися покращання своєї долі від зміни режиму, від того, що до влади в пануючій державі прийде, замість капіталістичної кляси панівного народу, його робітництво?» — питався Міхновський. А відповідаючи сказав, що — «ні, в ніякому разі». Він кидає остерогу: «Горе тій поневоленій нації, що дочекається панування демократизованої нації», бо тоді «замість нечисленної кляси капіталістів поневолювачем України стане увесь панівний нарід, усі його верстви і кляси, а українець буде жити в барлозі без вікон і дверей, без ліжка, печі, покривала, вкупі зі свиньми, в голоді і хворобах». Лише у своїй державі український робітник і селянин знайдуть задоволення своїх соціальних прав. Лише у своїй державі зможуть соціалісти здійснювати свою програму.

Він остерігав робітників, селян та інтелігенцію перед наслідками, що виникнуть для них із хвилиною, коли вони, замість боротьби за власну державу, допомагатимуть москалям демократизувати їхній режим. «Ця інтелігенція, — говорив він, — мусить пам'ятати про споконвічну правду, що треба бути паном себе і своєї долі щоб улаштуватися у своїй державі, на своїй території, по своїй уподобі». «Годі вже приносити жертву московському молохові. Він і так уже досить напився української крові й пожер найліпших, найморальніших синів України». Він вказував на потребу національної школи, преси, літератури. Свої погляди він висловлював також московським чиновникам. У довшому листі до міністрів внутрішніх справ Сіп'ягіна з приводу указу царя із 17-го травня 1876 року, він писав: *«Цей указ єсть злочином проти Духа Святого, бо єсть це суворий і безпощадний засуд цілої нації нашої на моральну смерть. . . Ми не можемо дозволяти далі безстыдному чужинцеві знуцатися над найсвятішими нашими чуттями. Українська нація мусить скинути панування чужинців, бо вони зогиджують саму душу нації, мусить здобути собі свободу, хоч би захиталася ціла Росія!»*

Заключення

Такою, беручи загально, виринає перед нами постать Миколи Івановича Міхновського, його ідеологія українського націоналізму, його політична програма й життєвий шлях, перетинаний важкими переживаннями, але сповнений творчими й корисними зусиллями.

Микола Міхновський був безперечно людиною великого політичного розуму, сильної віри і глибокої, просто незміримої любови до свого українського народу. Він народився і виріс на ідеолога і провідника українського націоналізму в тому самому часі, коли виростав Володимир Винниченко. Вони виростали в цих самих обставинах московського ярма. Але між Міхновським і Винниченком, між українськими націоналістами й соціалістами, була

велика, прямо неісходима різниця. Всіми порухами своєї душі й розуму Міхновський намагався відтягнути Україну від Москви. Винниченко, натомість, усіми порухами свого розуму старався задержати Україну при Москві. Коли Міхновський твердив «державна самостійність єсть головна умова існування нації, а державна суверенність єсть національним ідеалом у сфері міжнародних відносин», то Винниченко признавався, що «ми так щиро, так безоглядно були закохані у свободолубність, у щирість, у безсребренність руської демократії, що навіть запропоновану одною частиною товаришів федерацію не внесено в переглянену програму». Коли Міхновський організував національну армію, то Винниченко роззброював зорганізовані полки, або вислав їх на російські фронти, а в Києві держав московську залогу. Коли Міхновський ставив домагання УЦР проголосити самостійність, то Винниченко укладав Третій Універсал, проголошуючи федерацію з Москвою. Коли вже і проголошено самостійність в часі збройного наїзду на Україну тієї ж «безсребренної руської демократії», то це було вже досить пізно. Частина України була окупована більшовиками, на іншій розгорілося гуляйпільля та отаманщина, Микола Міхновський лежав зламаний тифом, а українська держава згасала помало у важкій борні. В Україні переміг Винниченко й соціалізм, але рівночасно з тією перемогою примеркла на нашої землі зірка волі, яка вневдовзі згасла зовсім на довгі, довгі десятиліття.

Після сякого-такого видужання Микола Міхновський переїхав на Кубань де вчителював або працював у кооперації. Весною 1924 року приїхав до Києва й зараз же попав у руки ГПУ а ранком 3-го травня його знайшли неживим у садку. Більшевицька преса повідомила, що Міхновський закінчив життя самогубством. Але від цього часу це тенденційне повідомлення опрокинено. Микола Міхновський згинув із руки ворога так само, як це сталося зі Симоном Петлюрою, Євгеном Коновальцем, Романом Шухевичем-Чупринкою і Степаном Бандерою.

Хоч Микола Міхновський згинув, то видвижені й голошені ним ідеї залишилися живими. Ці ідеї дали почин до заснування УВО й ОУН. За їх реалізацію боролася УПА. За ці ідеї та їх примінення на практиці розвивається сьогодні гігантський змаг в Україні.

Микола Міхновський вірив у силу української нації до останньої хвилини свого трудолюбного життя. Ця віра була стимулом його зусиль. Цю віру він залишив наступним поколінням. Тому бережімо її, розвиваймо, а прийде час коли Україна стане вільною й суверенною державою свого народу!

Перемога з певністю за нами!

Використана література:

М. Міхновський — «Самостійна Україна» з передмовою Юрія Колларда, видавництво «Український Патріот», на чужині 1948.

М. Міхновський — «Самостійна Україна», БУП ч. 2., 1955.

Сергій Шемет — «Микола Міхновський (Посмертна Згадка)», журнал «Хліборобська Україна», книга 5-та, рік 1924-25.

Віктор Андрієвський — «Микола Міхновський» (нарис суспільно-політичної бібліографії), видання ТУСМ, Мюнхен, 1950.

Зенон Стефанів — «Українські Збройні Сили», частина 1-ша, СУВ, 1947.

Петро Мірчук — «Микола Міхновський — Апостол Української Державности», видання ТУСМ, УВС, 1963.

Д. Дорошенко — «Історія Українських Визвольних Змагань», том I і II.
В. М. — «Самостійна Україна Миколи Міхновського...», «Українська
Думка», рік 1953, і статті проф. П. Марченка надруковані в тій же газеті
пізніше.

«Енциклопедія Українознавства», загальна й гаслова частини, та інші
підручники до історії України й дотичні Миколі Міхновському статті у
«Визвольному Шляху» та "The Ukrainian Review".

Взявши під увагу основне призначення того матеріалу, я не зазначував у
тексті, котрі цитати взяті з того чи іншого видання й надіюся, що автори
оригінальних праць не візьмуть мені того за зле, за що висловлюю їм
заздалегідь сердечну подяку. Не зважаючи на досить широку літературу про
Миколу Міхновського, а зокрема на основну й найповнішу працю про нього
д-ра Петра Мірчука, Микола Міхновський ще очікує таки на відповідну
монографію.

Увага, Читачі!

Пропонуємо дуже цінну працю
д-ра Д. ДОНЦОВА

« НАЦІОНАЛІЗМ »

третє видання, справлене автором.

Книга ця вперше появилася 30 років тому (Львів-Жовква, 1926) і мала величезний вплив на формування ідей українського націоналізму, який витворив новий тип українця — борця за українську державність, і пірвав цілий український народ до боротьби за волю.

Книгу перевидано заходами Української Видавничої Співки в Лондоні (Велика Британія) при співучасті Ліги Визволення України в Торонті (Канада).

Сьогодні коли «Націоналізм» Д. Донцова не менш актуальний ніж 30 років тому, пропонуємо його найширшим колам українського суспільства.

Ціна примірника в твердій оправі — £2.50 або \$8.00.

Замовлення разом з готівкою просимо слати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.
200 Liverpool Road,
London, N.1., Great Britain.

З фронту боротьби за УССД

С. ОСІНСЬКИЙ

У ССРСР НІЧОГО НОВОГО

КГБіст пішов, КГБіст прийшов. У тому суть «зміни» на Кремлі. Один кат сконав його місце зайняв інший того самого покрою. Не випадково советська преса пропускає з біографії Черненка десять років. Не хочуть розкрити десять років НКВДівського минулого «вождя» тюрми народів. Це — тридцяті ежовські роки. Їх провів новий сатрап у Дніпропетровську в НКВД, як спец у ліквідації борців і ворогів російської окупації України, тих, що боролися проти неї і потенційних борців. «Потенційними ворогами» за сталінських часів водилося окреслювати масово ліквідованих українців. У Дніпропетровську й поза ним Черненко в товаристві свого товариша й опікуна Брежнєва мав змогу виявити свій талант масового убивці. Ніякого «героїзму» ще не пришивають йому борзописці з номенклатури, як це завжди водиться в ССРСР з «вождями».

Як звичайно, західні советологи поспішилися зробити з Черненка українця, хоча, як подають самі советські джерела, він — росіянин, народжений у Сибіру. У тіні Брежнєва Черненко виріс на наступника вождя, хоча на кільканадцять місяців випередив його вже смертельно хворий у той час шеф КГБ Андропов, найінтелігентніший з усіх катів-шефів КГБ, винахідник психіатричних тюрем і «наймодерніших» в добі електроніки методів катування і ламання політичних і релігійних в'язнів. Черненко з тієї самої категорії, як Андропов, «державний муж».

Не має вирішального значення те, хто стоїть на чолі номенклатури. Вирішальну роль грає сама каста номенклатури, а не окремі особи. Зрештою, що є Союз Советських Соціалістичних Республік? Це не є ані «союз», ані у склад його не входять жадні «республіки», ані це не є союз «рад»-«советів» а це є найжорстокіша тюрма народів, найгіршого типу імперія усіх часів. Це не є союз окремих народів, які творять ці «республіки», бо сувереном його є «нова історична поява — спільнота», так званий советський народ, як це записано в брежньовській конституції. Тобто якийсь мітичний нарід «советів», тобто народ «рад». . . Можна б назвати його, наприклад, народом комітетів, а на ділі сувереном є російський народ, російська супернація. Якщо б це так не було, то чому ж мала б бути русифікація? Чи не можна б проповідувати марксизм неросійською мовою? Чому треба нищити національні культури, накидати російський спосіб життя — колхози, давню царську общину?

ССРСР — це імперія росіян, як слушно твердить проф. Голо Ман в інтерв'ю з відомим німецьким щоденником «Ді Вельт», уважаючи росіян останніми імперіялістами в світі. Це є, якщо вже союз, то — союз КГБ, генералітету, маршалів і монопартійного апарату, а не жадний союз якихсь неіснуючих республік, що є брехнею і облудою. Узагалі ж уся ця імперіяльна система тримається виключно терором і страхом людей говорити правду та діяти по правді.

Аж дивно стає, коли, наприклад, федеральний німецький канцлер натискає на през. Р. Регана, щоб за всяку ціну і без передумов зустрівся з Черненком, бо зміна в Кремлі, мовляв, звіщає весну. Весну звіщають геронтократи. . . Смішно й дивно. Зрештою, ані від геронтократів, ані від молодотурків немає причини сподіватися змін, бо систему й імперію можуть завалити лише поневолені народи як цілість — зі своєю молоддю, старшим поколінням, жінками і старими. Молодотурки будуть так само боронити імперію, як геронтократи, будуть боронити своїх привілеїв пануючого народу. Номенклатуру треба усунути, систему й імперію треба завалити, тоді буде мир і справедливість на землі, будуть люди на землі.

Геронтократи мають величезний досвід у володінні тюрмою народів. Вони знають усі слабості Заходу. Не випадково ж Громико за всіх тиранів упродовж десятиліть є міністром закордонних справ. Не випадково Добринін десятиліттями був амбасадором у США. Геронтократи володіють досвідом і знанням деталей з практики, як теж знанням персоналій, прекрасно знають своє ремесло панування над народами і змагання опанувати світ. Молодотурки, які з Горбачовом на чолі прийдуть завтра, будуть уже мати досвід володіння. Вони не зречуться імперії, ані комуністичної системи, а будуть теж намагатися поширяти її на увесь світ. . . Чи невилікувально хворий Черненко буде рік чи два царювати в імперії — не має істотного значення. Не він вирішуватиме хід подій але єдність геронтократів і молодотурків, бо усі вони мають одну й ту саму ціль: «Ми вас утробимо», — відкрито сказав вільному світові Хрущов.

Стейтдепартамент подає, що в СРСР понад 4 мільйони людей є в примусових таборах праці, у концтаборах. На нашу думку, їх є 5–6 мільйонів рабів, невольників примусової праці. Це може бути змінено лише під пресією боротьби поневолених народів.

Політбюро КПСС — це політбюро росіян, бо і два чи три члени неросійського походження є російського політичного цілеспрямування. Вони зрадники, або зрусифіковані інородці, так, як був ним, наприклад, ген. Рененкамп, якого Гінденбург розгромив під Танненбергом. Катерина II була німецького походження, але належала до найбільших русифікаторів і винищувала борців за волю і незалежність України. І Щербицький і катєбіст Алієв є на ділі росіянами, бо служать російській імперії, як слушно зве СРСР проф. Голо Ман.

Нічого не сподіватися світові ні від Черненка, ані від Горбачова, Устінова, чи Громика, або Романова. . . Усе це вже було, — казав старий Бен Акіба. . .

Ще недавно з ярого КГБіста Андропова західній дезинформ зробив культивовану, надзвичайно інтелігентну людину-ліберала, що цікавиться англійською літературою, п'є французький коньяк, любить мистецтво, щоб през. Р. Реганові зробити приємливою зустріч з катом народів, ліквідатором Церков, убивцею мистців, запроторювачем політичних і релігійних в'язнів у психіатричні тюрми, вішателем священників і Івасюків — українських культурних діячів, видовбуючи їм очі.

Тепер уже дезинформ робить Черненка «гуманною» і «прагнучою миру» людиною, але нібито злющий Громико і собака Устінов йому не дозволяють, бо він є голуб, а тамті — яструби. . . О, санкта сімпліцітас! (О свята простото!).

Єдиною надією Заходу може бути лише ставка на власну силу й силу поневолених народів, яких боротьбу Захід має всебічно підтримати, якщо хоче уникнути термоядерного голокосту. Ми ж не маємо вже нічого до втрачання — хіба кайданів! А Захід — усе, бо. . . волю.

Григорій ОЩИПКО

Д. ДОНЦОВ ПРОТИ ВСЯКИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ, ЗОКРЕМА МАРКСИЗМУ

Є річчю зовсім очевидною, що Дмитро Донцов, творець українського націоналізму, є великим противником інтернаціоналізму, бо, звичайно, ці два поняття протиставляють одне одному. Донцов є противником і поборником всякого інтернаціоналізму, але ці два поняття — націоналізм та інтернаціоналізм він не протиставляє. Він твердить, що правдивого інтернаціоналізму немає, бо відвратною стороною кожного інтернаціоналізму є глибоко закорінений націоналізм.

«Інтернаціоналізму нема. Є лише націоналізм — вузький, або ширший, оборонний і агресивний, пасивний і чинний; той, що ледве вміє організувати власний нарід — і той, що чується на силах організувати світ, континент, або його частину». (Що таке інтернаціоналізм, стор. 11)

Для Донцова важними є не слова, але факти, не теорія, але практика, не етикета, але дійсний зміст. Важливим є не те, що носії одної чи другої інтернаціоналістичної доктрини декларують, але те, що вони здійснюють, до чого вони прямують. Історія навчила нас, що у 90-ти процентах під фірмою інтернаціоналізму криється звичайний імперіялізм, поширення своїх сфер впливів своєї культури, ринків збуту, свого світогляду, накинення іншим свого способу думання, своїх звичаїв і т.п.

Можуть бути найкращі інтернаціональні ідеї гасла і кличі, розпрацьовані програми, які на папері обіцятимуть рай на землі, однак їхня вартість показується зразу, коли стане питання: хто має це робити, яким способом? І тут виходить наверх той, чи інший націоналізм. Ось чому Донцов вважає, що інтернаціоналізм не існує. Існують лише етикети, які наліплюють на якусь доктрину, так як гарно опаковують поганий товар, щоб можна було скоріше його продати.

Для Донцова історія — найкраща вчителька, і власне з неї він черпає цю науку. У своїй брошурі «Що таке інтернаціоналізм?», виданій 1927 р., він подає історичні приклади різних інтернаціоналізмів.

У старинні часи «Пакс романа» це був римський інтернаціоналізм, який їхні легіони несли на своїх мечях варварським народам, щоб просвітити їх римською культурою і цивілізацією, принести їм закони римського права і звичаїв. Після упадку Римської імперії приходить християнський універсалізм, якого носіями аж до середньовіччя були римські папи. Відтак повстають нові народи, оформлюються нові нації.

Першою — зробила це Англія, яка по упадку Римської держави оформилася у сильну націю. Носієм англійського інтернаціоналізму став Олівер Кромвел (1599–1658), який виступив проти суспільної несправедливості і надужиття влади англійських королів. Його мрією було побудувати Боже

царство на землі. Реформи Кромвеля зміцнили парламент, скріпили лібералізм і протистантський універсалізм. Англія поширює свої впливи, розбудовує морську флоту і міжнародну торгівлю та опановує моря і континенти. Світовий мир залежить від Англії. Хто виступає проти неї — виступає проти світового миру. Універсалізм, себто тодішній інтернаціоналізм, можна здійснити лише за посередництвом Англії. Це станеться тоді, коли англійська мова запанує на всіх континентах і коли англійська культура стане власністю цілого людства. Цей англійський імперіялізм згідно інтернаціоналізму, не є нічим іншим, як перелитий через вінця націоналізм.

Велика французька революція у 1789 р. видвигнула універсальні кличі свободи, рівності і братерства, які Наполеон дуже скоро поставив на службу свого плану визволення народів з-під гніту тиранів і створення всеєвропейської федерації зі столицею в Парижі. Всі народи є вільні і міжнародні відносини будуть побудовані на братерській допомозі, але під егідою Франції і я, Наполеон, буду рішати, що добре, а що ні для даного народу. Так виглядав французький інтернаціоналізм який тривав досить коротко, але Франція завжди до нього стриміла, як тільки мала нагоду.

Виразником німецького інтернаціоналізму був «залізний канцлер» Отто Бісмарк (1815-1898), під проводом якого Німеччина знайшла своє об'єднання щоб скоро вирости на європейську потугу. Під його проводом Німеччина зісунула на друге місце Австрію, подиктувала тверді умови Франції і заволоділа великими просторами в Африці. Це також не був імперіялізм, а тільки правдивий інтернаціоналізм, несення германської цивілізації. В цьому інтернаціоналізмі німецький патріотизм Фіхте і Гегеля знайшов свій вислів при допомозі пруського мілітаризму.

Брошура Донцова «Що таке інтернаціоналізм?», опублікована в 1927 р., ніколи не була перевидана, ані доповнена. У ній не згадується про апостола нового німецького інтернаціоналізму А. Гітлера, ані про його концепції «Нової Європи». Щоб зреалізувати свій план підбиття народів Європи, Гітлер вхопився за німецький націоналізм, і хоча лише на короткий час, але глибоко заколотив «статус кво» в Європі.

Інтернаціоналістичні рухи все йшли впарі з великими імперіями, які формувалися у XVIII і XIX століттях. У XVIII столітті на таку імперію виросла Росія, що віками була відгороджена від Європи. В XIX столітті російський імперіялізм знайшов апостолів свого месіянства в особах Ф. Достоевського, Л. Толстого, А. Блока. Російське месіянство та інтернаціоналізм виявилось у кількох видах. Спочатку це було «правдиве християнство», «російське православ'я», «Третій Рим», відтак «слов'янофілство», а в наших часах — «правдивий соціалізм», «всесвітній комунізм», «соціалістичний інтернаціоналізм».

Ідея Третього Риму в царській імперії не могла здійснитися, бо Церква завжди була у повній залежності від уряду і від царя, які її контролювали. Тому російське месіянство набирає все більше світського характеру. Воно просякає в усі форми життя, а особливо в літературу. Російський народ зформувався з різних культурних первнів включно з азійським, а в їхній культурі стрічаємо представників різних націй, включно з українською. Цей факт москалі використовують для своїх месіянстичних цілей, мовляв — росіяни є покликані спасти світ, бо вони об'єднують особливості різних народів, а тим самим їм легше ці народи зрозуміти. «Росія є покликана очолювати сло-

в'ян як найбільша слов'янська нація. Саме життя накидує їм цю місію», — твердили російські слов'янофіли.

Большевицька фразеологія про «дружбу народів», про «міжнародню співпрацю», «багатосторонню допомогу і зближення соціалістичних країн» — це не теперішня видумка. Ці ідеї стрічаються у різних російських месіянстів, особливо в Достоевського, який перед російською людиною ставить універсальне покликання — «примирити всіх у братерській любові».

Російська політична думка XIX століття зі своїм месіянством принести щастя людству не могла знайти кращої доктрини, як марксизм, щоб практично приступити до реалізації своїх мрій. І тому марксизм знайшов своїх перших гарячих прихильників якраз в Росії, з чого не був задоволений сам Маркс, бо він вважав Росію за відсталу країну, де робітництво становило лише малий відсоток населення. На думку Маркса та Енгельса марксизм повинен знайти застосування спочатку у західніх індустріальних державах, де капіталізм осягнув всі вершки.

Г. Плеханов та В. Ленін — це дві постаті, що найбільше причинилися до поширення марксизму в Росії та надали йому російського духа. Ленін уважав себе інтернаціональним теоретиком марксизму і принаймні в початках хотів задержувати нейтральність, критикуючи навіть російський державний шовінізм. Однак дуже скоро націоналізм почав в нього переважати, і абстрактний інтернаціоналізм дає місце конкретному російському шовінізму та імперіалізму.

Російські большевики вхопилися за інтернаціональну доктрину марксизму, як за зброя, яким почали прикривати свій націоналізм. Правдиве обличчя російського інтернаціоналізму виявилось ще перед першою світовою війною у негативному наставленні большевиків до творення окремих соціал-демократичних формацій неросійських народів, — мовляв, що це буде загрожувати єдності пролетаріату. Зокрема це «роз'єднання пролетаріату» було небезпечно тоді, коли воно виходило від українських соціалістів. Однак найбільшим обманом большевицького інтернаціоналізму є тези Леніна про «право нації на самовизначення», які на практиці виявилися спритним інструментом російського націоналізму, — твердить Донцов.

«З кожного інтернаціоналізму, — пише Донцов, — виглядає на нас завжди обличчя провіденціального, вибраного народу, що чується покликанням здійснити на землі своє Євангеліє нового братерства — під своїм проводом. Цей націоналізм може прибирати найрізноманітніші форми — але все залишається самим собою. Коли йому стає тісно в його вузьких межах, він може змінити торгову: замість Англії з'явиться Британська імперія, замість Франції — континентальна система, паневропейський союз, замість Німеччини — «Римська імперія німецької нації», або «Середня Європа», замість Росії — СССР, — справа від того не міняється. Завше всякий інтернаціоналізм, показується закаптуреним націоналізмом (Що таке інтернаціоналізм, стор. 11)»

Так писав Донцов понад 50 літ тому, коли ще не існувало сталінізму, коли СССР не встиг ще прийти з «братньою допомогою» жодному народові, коли поворот до царських традицій був немислимий, і коли СССР ще не був виїшов поза кордони царської Росії. Сьогодні, з перспективи півстоліття, не тільки нам, українцям є ясно, що таке соціалістичний інтернаціоналізм, але

більшість людства переконується, що советська пропаганда — це лише етикета, і що т. зв. «дружба народів» — це ніщо інше, як замаскований російський націоналізм та імперіялізм.

Мусимо признати, що повища цитата на ті часи, себто на 1927 р., — це дійсно влучне і далеко передбачливе ствердження. Сьогодні ми тільки повторяємо і поширюємо це, що сказав Донцов про советський інтернаціоналізм 50 років тому.

Міжнародня політика СССР від останньої війни, а головню пакт Рібентроп-Молотов, советська тактика захоплення влади у сателітних країнах, угорська революція, «Празька весна», польська «Солідарність», агресія в Афганістані і т.п. відкрили очі всім тим, що ставилися до СССР неутрально, чи навіть з симпатіями. Навіть явні приятелі советської системи зрозуміли, що соціалістичний інтернаціоналізм — це лише димна заслона для прикриття російського імперіялізму. Хто є, а хто не є правдивим інтернаціоналістом — рішає Москва, і то не на підставі спільної дискусії, але односторонню. Раз дія того чи іншого політичного лідера не йде на користь СССР, це значить, що він не є правдивий інтернаціоналіст, але ворог інтересів робітничої класи. Тіто був інтернаціоналістом доти, доки був у добрих відносинах зі Сталіном і підтримував СССР. Раз він виступив в обороні інтересів Югославії, він перестав бути інтернаціоналістом та став ворогом робітничої класи і світового пролетаріату.

В советській дефініції інтернаціоналізму на першому місці поставлено «дружбу робітничої класи», себто борітєся проти свого національного уряду, а станете нашими приятелями. Стандартна советська дефініція інтернаціоналізму звучить так:

«Соціалістичний інтернаціоналізм розвивається на сонові дружби, рівноправности, взаємодопомоги, всебічного братерського співробітництва, політичної, економічної і культурної взаємодопомоги націй, що стали на шлях соціалізму».

З повищої дефініції видно, що соціалістичний інтернаціоналізм включає не тільки дружбу, але також і військову взаємодопомогу. Іншими словами — ставайте нашими приятелями доровільно, а якщо не схочете, то ми заставимо вас силою, принаймні там, де це можливо.

Соціалістичний чи пролетарський інтернаціоналізм, — на думку Донцова, — небезпечний ще також і тим що він розбиває націю на класи, протиставить одну класу проти другої, чим послаблює національний організм, щоб легше було його покорити. Навіть фіктивне право на самовизначення інтерпретувалося в діалектичний спосіб, — мовляв, — самовизначення відноситься не до націй, а лише до самих робітників, до робітничої класи. В той спосіб відсувалося можливість на те, щоб яканебудь не проросійська течія могла покликатися на право самовизначення. А тому, що в Україні і в інших неросійських народах під час революції пролетаріат був переважно проросійського наставлення, право на самовизначення залишилося фікцією. І коли воно могло створювати якісь надії в час закріплювання большевицької влади, воно стало мертвим параграфом, коли большевики підкорили неросійські народи.

Отже, пролетарський інтернаціоналізм не різниться нічим від капіталістичного інтернаціоналізму. Один і другий вимагають підчинення своїх власних інтересів інтересам чужинця-завойовника, — каже Донцов.

«Советська Росія вимагає від нас, щоб ми, — в ім'я солідарності працюючих — повстали проти своєї влади і визнали владу, принесену з Москви, так як владу Наполеона принесено до Німеччини з Парижа» (Там же, стор. 13)

На цих істричних прикладах Донцов показав, що всі інтернаціоналізми змагають до однієї мети: поширити свої впливи, свою культуру, свою мову, свою ідеологію на інші народи. Це є інтернаціоналізм або точніше, імперіялізм у духовій площині, а вслід за ним ідуть політичний і територіальний імперіялізми.

Тому, що Донцов належить до мислителів, який у своїй філософії проповідує традиціоналізм, він є противником всякого рода інтернаціоналізмів. Можна навіть сказати, що Донцов протиставляє інтернаціоналізмові не націоналізм, але якраз традиціоналізм, в тому розумінні, що інтернаціоналізм — завжди щось «чуже», а традиціоналізм — це «свое», «рідне».

Будучи поборником всякого рода інтернаціоналізмів, Донцов критикує також і його носіїв, себто пропагаторів, зокрема українських. Він критично висловився насамперед про першу українську політичну програму, яку видигнуло Кирило-Методіївське Братство. Кирило-методіївці, хоча й признавали, що Україна терпить під російським царизмом, але вони готові були простити це своїм слов'янським братам, щоб тільки ці перестали безглузду ворожнечу й нарозумилися. Вони готові були це зробити в ім'я вищих, вселюдських ідей. Вони вірили, що з перемогою прогресивних сил це насильство автоматично щезне і між слов'янськими народами запанує мир і толеранція. Панславізм — це один з інтернаціоналізмів, що проповідував співпрацю і дружбу всіх слов'янських народів і мав своїх прихильників у всіх слов'янських націях.

Слідкуючи за думками Донцова та його висловами про інтернаціоналізм, можна припускати, що правдиве обличчя панславізму виявилось, коли стало питання: хто, і яким способом має його здійснити. Хто стане президентом всеслов'янської федерації, по скільки буде депутатів від кожного народу, яка буде урядова мова? Я особисто не сумніваюся, що такою федерацією провадили б москалі.

Осуджуючи інтернаціоналістичний світогляд української провідної верстви XIX і XX століть, Донцов піддав гострій критиці головних діячів цієї доби, а особливо М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Винниченка, М. Шаповала, а з галицьких М. Павлика та ранню творчість І. Франка.

Головні закиди Донцова в сторону Драгоманова скеровані на його погляд на націю та відносини до російського народу. Для Драгоманова немає мови про самостійну Україну. Він з виховання російський великодержавник і майбутнє України він бачить лише в рамках російської держави, — твердить Донцов. Українська культура і мовне питання будуть розв'язані у справедливий спосіб, коли у російській державі зміниться уряд і коли влада перейде в руки народу. Донцов вважає Драгоманова головним пропагатором інтернаціонального світогляду, що його він називає «українським провансальством» і твердить, що твори Драгоманова принесли більше шкоди після його смерті, ніж за його життя.

Після 1900 р. світогляд Драгоманова пропагував проф. М. Грушевський, якого Донцов ставить нарівні з Драгомановим передусім за його федералістичні переконання та віру, що вслід за соціальними проблемами можна

буде розв'язати мирним способом проблеми національні. Поворот Грушевського в Україну та його трагічний кінець ще більше переконують Донцова у правильності його інтерпретації.

Донцов піддав також критиці ранню творчість І. Франка, коли він стояв на інтернаціональних соціалістичних позиціях і був свідомим чи несвідомим продовжувачем ідей Драгоманова на галицькому ґрунті. Але Донцов критикує Франка лише принагідно, тоді коли Драгоманова систематично.

Донцов виступає проти всяких інтернаціоналізмів, а тим самим закликає поборювати всякі прояви інтернаціоналістичних ідей. Противники Донцова дуже легко могли б підхопити це становище мовляв — філософія Донцова проповідує постійну війну поміж народами, заперечує всяку міжнародню співпрацю, що на сьогоднішні часи є абсурдом. Уже не раз противники Донцова закидали йому, що він проповідує «перманентну війну». Коли ходить про міжнародню співпрацю, то становище Донцова є позитивне. У згаданій брошурі про інтернаціоналізм він запитує:

«Так значить, інтернаціональні кличі зовсім не мають змислу, значить ніщо вже крім боротьби — не лучить між собою народи? Ні, я не ігнорую економічної взаємозалежності новітніх націй, ні ускладнених міжнародних відносин. З цього здаю собі справу. Але, щоби числитися з тим, нація мусить спершу бути вільна».

Отже, Донцов заявляється за міжнародню співпрацю на підставі взаємної згоди, але виступає проти накиненої співпраці, проти інтернаціоналізму за проваджуваного силою, підступом, чи обманом. Щоб могли співпрацювати, творити міжнародні об'єднання, нація мусить бути вільною. Він свідомий того, що поневолені нації дуже часто не рішають самі про участь у міжнародньому житті, але є заставлені обставинами. Приклад УРСР під цим оглядом є дуже вимовний. Тому для Донцова свобода і право на власне рішення є головним чинником у взаєминах поміж народами та їх інтернаціоналізмами.

Вкінці Донцов ставить питання, де є критерій, щоби судити, який націоналізм, згідно інтернаціоналізм, є правдивий, а який ні. І, відповідаючи, він заявляє:

«Критерій є у нас самих, у власній силі кожної нації, в її здібності не лиш терпіти, але й боротися й організувати життя. Нація, що дає себе угнути, або переконати доктрини чужого націоналізму (згл. інтернаціоналізму), сама дає доказ своєї непристосованости жити окремою нацією». (Там же, стор. 23)

У повищій цитаті є відбита філософія донцовської боротьби, але лише виключно визвольної боротьби. Тому Донцов заступає думку, що кожна нація, яка хоче протиставитися чужому інтернаціоналізмові, мусить бути сильна, відпорна і мати незахитану віру у правильність свого власного інтернаціоналізму.

*

Будучи противником всяких інтернаціоналізмів та інтернаціональних доктрин, Донцов є рішучим ворогом марксизму та його творців — Маркса, Енгельса, Леніна і компанії. Серед писань Донцова немає окремої праці присвяченої критиці марксизму як такого. У своїх писаннях Донцов звертав більшу увагу на критику марксизму в його застосуванні, себто на критику большевизму згідно комунізму на практиці, бо це нас, українців, найбільше заторкувало.

Уже на самому початку більшовицького режиму, бо ще в 1921 р., у творі «Підстави нашої політики» Дмитро Донцов збагнув до глибини суть більшовизму і висунув пророчі на той час два постулати, а саме:

- Більшовизм є явище російське і тільки російське.
- Більшовицька Росія є продовжувачем царської Росії та обидві вони керуються російським імперіалізмом.

Коли у ХІХ столітті стало ясно, що російське самодержавство і царизм не зможуть далі управляти імперією і що мусить наступити зміна провідної верстви, ліберальні революціонери почали малювати в рожевих фарбах нову революційну Росію, яка має замінити дотеперішній деспотизм, звільнити уярмлені народи від рабства та принести свободу, рівність і справедливість.

Але чи можливо є змінити ментальність народу, який ніколи не знав свободи, ніколи не управлявся демократично? Чи ж могла нова провідна верства вживати інші методи у запровадженні соціалізму, як ті, що ними користувався царизм? Більшовицькі лідери пішли втертим шляхом своїх царських попередників. Вони задержали терор, як одиникий інструмент влади, непомилність «геніального вождя», як колись царя, донощитво показові процеси, нелюдські розправи з політичними противниками, заслання в Сибір. Все це осталося улюбленими методами більшовицького режиму.

Студіюючи тактику і методи московських більшовиків, Донцов у своїх писаннях присвячує багато місця питанню: чому більшовикам вдалося захопити владу в Росії і в чому причина їхнього успіху? У книжці «Московська отрута» виданій в Торонті в 1955 р., що складається із статей написаних після Другої світової війни, Донцов приходить до висновку, що більшовики завдячують свій успіх малій групі своїх лідерів (Ленін, Троцький, Джержинський, Сталін), які мали сильну віру у свою перемогу, сталеву волю, холодну думку і твердий характер і які знали до чого прямують. Вони були «скаженими вовками», які з'явилися в 1917 р. в Росії і на Україні і твердою рукою потягнули за собою народні маси. Звідси також і висновок — чому Україна прогала визвольну війну. За поразку наших Визвольних Змагань 1917-21 рр., — твердить Донцов, — відповідає наш тодішній провід, вихований на писаннях Драгоманова, який проscribeував усе, що мало на собі печать сильної волі. Їм бракувало такої волі, яку мали більшовики. Донцов характеризує наш тодішній провід, як:

«Людей з вихолощеною волею», без жагучого одважного прагнення, це «масло», глина у чужих руках, з кволим «хочу» яких «завше хтось веде», які «без волі й охоти» сунуться на чужий приказ, мов «служнякі воли». . . Трудно припускати, щоб провід з такою психікою міг бути атрактивним магнетом для маси. . . Трудно собі уявити, щоб могли вони тримати рівновагу російському нігілізмові, чи більшовикам».

Тому у своїх писаннях Донцов вимагає від української провідної верстви надзвичайних якостей. Своєю завзятістю вони мусять дорівнювати, якщо не перевершувати лідерів наших ворогів. Вони мусять бути здібні, підприємливі, характерні, прямолінійні, пересякнуті фанатичною вірою у свою українську правду а особливо вони мусять бути свідомі — чого вони хочуть, до чого прямують. На думку Донцова наші лідери в часах революції не знали чого вони хочуть, не мали ясної ідеї щодо організації держави і здобуття влади. Не вони керували обставинами а обставини керували ними. Вони не вико-

ристали початкового запалу населення, яке прагнуло встановити свою самостійну державу. Вони радше цей ентузіазм гамували і тому визвольні змагання мусіли закінчитися Другим зимовим походом і Базарем.

Донцов — це філософ-прагматик. Після поразки Визвольних змагань, він відразу шукає за причинами їх невдачі. Вже в 1921 р. він публікує основну працю «Підстави нашої політики», в якій подає класичну характеристику московського світу, російського інтернаціоналізму та його наступу на Європу. Він аналізує також причини поразки української революції в 1917-21 рр.

У своїх дальших працях між двома світовими війнами, а відтак на чужині, він застановляється, в який спосіб Україна може відвоювати свою державність. Він вважає, що передумовою для того є поворот до традицій княжої і козацької доби, до відновлення самостійницького духа в народі, до викорінювання всякого рабства і до нової провідної верстви з новою душею, великим розумом, сталевим характером і залізною волею боротися за ідеали нації. Українська нація, щоб могла протиставитися російському большевизмові, мусить мати ясну державницьку ідеологію, базовану на засаді безкомпромісової боротьби.

«Я думаю, — писав Донцов, — що побороти большевизм зможе тільки така ідея, яка буде ще більш мілітантною, ніж ідея большевизму».

Нація, яка хоче жити, мусить боротися. Нація, яка хоче визволитися з чужого ярма, мусить своєю боротьбою довести, що вона здібна жити і що вона має право на свою власну державу.

Імперії та їх інтернаціоналізми існували та будуть існувати, валилися і будуть валитися. Так завалиться також і один із найбільших інтернаціоналізмів — т. зв. соціалістичний інтернаціоналізм.

В Українській Видавничій Спілці (Лондон) появилася цінна праця
ВАСИЛЯ ПЛЮЩА

«БОРІТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ ПІД СОВЕТСЬКОЮ ВЛАДОЮ»

Автор — відомий український учений і публіцист — висвітлює найменш знану сторінку нашої історії — визвольну боротьбу українського народу проти московсько-большевицьких окупантів України в 1922-1941 роках. Для цього він зібрав багатий джерельний матеріал і використав у своїй праці.

Книжка має 126 сторінок, добрий папір і тверду обкладинку.

Ціна: у Великій Британії — 2 ф., у США і Канаді — 5 дол., в Австралії — 4 дол., в інших країнах — рівновартість англ. фунта.

Замовлення просимо висилати на адресу:

Ukrainian Publishers Ltd.

200 Liverpool Rd., London N1 1LF, Great Britain.

Володимир ЛЕНИК

УКРАЇНЬСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ (Продовження, 4)

г). Перші вияви організованості української молоді на Наддніпрянщині

В 90-ті роки XIX стол. існували таємні гуртки майже в усіх містах Наддніпрянщини, а зокрема в різних школах Києва, Полтави, Лубнів, Чернігова, Харкова та інших міст. На переломі XIX-XX стол. почали вони поширюватися і на села. В них панував український патріотичний дух але програмою і змістом діяльності вони різнилися, як також не однаковою була інтенсивність їхньої дії та час існування.

Найчастіше члени гуртків займалися читанням українських книжок та журналів, що їх нелегально привозили з-за кордону. Вони перекладали чужих авторів на рідну мову, обговорювали проблеми боротьби з указом 1876 р., дискутували над відродженням українського народу та участю молоді в тому процесі. Політичних цілей та самостійності України в ті часи майже ніде не заторкувано. Як твердили сучасники і діячі гуртків, про самостійність України тоді не тільки не говорили, а й не думали. В пізніших десятиліттях ситуація дещо змінилася, головню, коли з таємних гуртків виросли перші українські партії — Революційна Українська Партія (РУП), Українська Соціал-демократична, робітнича та народньо-українська партії.

Відсутність ідеологічно-політичної концепційності в українському молодечому русі під московською займанщиною виникла з того невідрадного стану, в якому доводилося нашому народові тоді жити. Після розгрому українського національного відродження шістдесятих років XIX століття велика частина української шляхти та інтелігенції зійшла на манівці. Поширилася погорда до української мови, відмежування аристократії від народу. Лише мала частина «панів» не відрікалася свого роду, плекали вперто свою культуру й мову, стягаючи при тому на себе ворогування і насмішки з боку москалів та змосковчених землячків. Цю вірність своєму народові називали, звичайно, «хлопоманством». Але й з «хлопоманства» виникло зацікавлення етнографічними студіями і захоплення народньою ношею, українськими звичаями, піснею, кобзарями тощо.

Федір Дудко розказує у своїх спогадах, що єдиною групою інтелігенції в Україні, яка задержала українську мову, було духовенство. Духовні школи були в той час єдиними осередками, які пропагували рідну мову і поширювали національну свідомість. В газеті «Правда» (Львів, ч. 2, рік видання 4, за 1870-ий рік) описана така подія з духовної семінарії (не подано місцевості): «Семінаристи почали виявляти своє українство ношенням смушкових шапок, як це було поширено на селах. Ректор Семінарії (архимандрит) наказав, щоб вони заперестали їх носити. Богослови наказу не послушали. Тоді ректор

поставив при вході до Семінарії сторожів, які знімали зі студентів шапки і рубали їх сокирами».

У протиставу до настроїв у семінарії Ф. Дудко наводить факт, що в Глухівській гімназії більшість учителів були українці. Але ніхто із них не мав національної свідомості. Вони себе називали малоросами¹.

Після слабих своїх початків, гуртківський рух повільно розростається і міцніє. Олександр Лотоцький стверджує у своїх спогадах: «У духовних школах на Україні існували — і ніщо не могло їх спинити — українські гуртки, що виховували у своїх членів національну свідомість, з якою вони вступали в життя та яку переводили в своїй діяльності — священників та учителів народних і середніх шкіл». І в іншому місці: «До революції національні змагання молодого покоління духовного стану виявлялися в утворенню українських гуртків по духовних школах — по цих школах були вони найчисленніші. Життя здебільша глушило ті чисті паростки молодого віку, найгарячіші і найбільш нестримані падали жертвами зовнішнього спротиву, — до таких, напр., належать небіжчики о. Лука Сковцовський, о. Степан Кедриновський (літературний псевдонім — С. Юрковиця), учитель семінарії Іван Ротар (псевдо — Сопілочка), яким належить визначне місце в історії українського національного руху; але якась частина виживала морально й фізично та творила серед духовенства кадри демократично настроєних та національно свідомих працівників української справи. Ті українські елементи й виплили на поверхню церковного життя, коли революція відкрила для того можливості»².

Олександр Лотоцький, сам учень духовних шкіл, називає декілька відомих йому гуртківців: Крамаренко, Ботвиновський, Добрянський, Сікорський, Пащевський, Гриневич. Характеризуючи програму й цілі діяльності гуртків, Лотоцький цитує звіти двох окупантських вислужників — начальника Чернігівської жандармерії та такої ж у Херсоні. Чернігівський жандарм не вбачав у той час жодних особливих проявів «сепаратизму» в Україні. Але за його відомостями, «українська молодь (особливо в Ніжинському Інституті) групується для вивчення малоросійської літератури. Ті зібрання політичної закраски покищо не мають». В Херсоні за звітом другого москаля-жандарма «мазепинської агітації досі не виявлено, тільки у т. зв. «українських кружках» помітно збільшення інтересу до минулого «Малоросії» та покищо лише теоретичні розмови про потребу української школи та суду».

Краще стояла справа політичного освідомлення у містах поза Україною, головню в Москві та Петербурзі. Федір Дудко пише, що виїхав до Москви на студії «общеросом», а після трьох років повернувся свідомим українцем.

Звичайно, процес національного відродження проходив і поза гуртками — в родинях через стихійне пробудження під впливом власних переживань та спостережень і через читання творів українських письменників. У таких випадках членство в гуртках сприяло лише завершенню усвідомлюючого процесу. Віктор Андрієвський розказує, що він почав застановлятися над українською проблематикою, читаючи твір Миколи Гоголя «Тарас Бульба». «Українські твори Гоголя (писані по московськи), — пише Андрієвський, — мали на мене такий вплив що зробили перелом у мойому житті. Як їх прочитав, то ніби очі мені відкрилися і я став бачити те, що мені досі не було видно»³.

Щойно з тим пережиттям почав Віктор Андрієвський, як і багато інших йому подібних учнів, шукати контакту до існуючих гуртків, або навіть з власної ініціативи закладати нові гуртки, знайшовши у своєму середовищі однодумців.

Початкова безконцепційність в політичному аспекті починає на переломі ХХ стол. зникати в таємних гуртках підросійської займанщини. Гуртки починають дискутувати політичні питання, стають виразно національними, а відтак навіть чисто політичними, а подекуди революційними. Головною помітним є цей процес напередодні революції 1905 р. Члени гуртків читають і також поширюють в народі літературу націонал-революційного змісту, партійні відозви, проклямації, видання Женевської «Громади». Дмитро Дорошенко стверджує, що в той час «українська молодь почала вже помалу визволятися з-під гіпнозу всеросійських ідей і приходить до думки, що українці мають свої власні цілі й завдання, а тому повинні йти своїм окремим шляхом, хоча і в контакт з загально-російським революційним рухом»⁴.

д) Огляд поодиноких громад та гуртків, що діяли у московській імперії

Вже цитований нами діяч Юрій Коллард говорить, що «першою середньо-шкільною громадою була громада при Полтавській духовній семінарії» і що «одним з найдіяльніших її членів був Симон Петлюра». Віктор Андрієвський твердить, однак, що в Лубнях та Прилуках існували гуртки скоріше, як в Полтаві. При тому він говорить про гімназію, а Коллард про Семінарію. Виходить, що обидва є праві, бо описують два різні гуртки і в різних часах. Про громаду (Гурток) у Семінарії писали у своїх спогадах також О. Лотоцький та Андрій Жук: «Члени Громади в Семінарії та деякі молодші представники української спільноти сходилися десь за Полтавою, біля монастирського лісу, у проваллі і там обговорювали громадські справи та вирішували питання «кудюю йти». Семен Петлюра був енергійним юнаком і під його проводом організація вищих клас середніх шкіл у Полтаві пішла дуже жваво. Українську Громаду організовано і в місцевій гімназії, з Віктором Андрієвським на чолі»⁵.

В 1902 році члени Громади у Семінарії організували протестаційну акцію (заворушення) і їх виключили за те зі Семінарії. Крім Симона Петлюри, автори згадують ще Миколу Гмирю, Фідоровського, Шеревського, Слухаєвського і Понятенка, а з гімназистів Олексія Червоненка і Олександра Івицького. Гурток в гімназії створено 1900 р. Вже перед тим майбутні члени Гуртка організували драматичні гуртки, які ставили українські п'єси і плекали українську мову. Ціллю таємного Гуртка було: «Не хочемо бути руські-ми», «не хочемо виростати російському «атечеству» на користь». Це були негативні, протестні гасла. А позитивними були: «Хочемо рости на користь і славу Батьківщині-Україні». На сходинах члени вивчали історію України, літературну мову, читали книжки. Членська вкладка виносила 50 копійок. За зібрані гроші закуплювано українські книжки.

На початку Гурток мав лише 3-ох членів: Андрієвський Віктор, Олексій Червоненко й Олександр Івицький. Згодом до них пристали: Іван Цегельський, Іван Комличенко (він був зв'язковим до громади у Семінарії) та Віктор Перцевич. Громада самоліквідувалася у 1903 році, після того, як один член

поповнив самогубство (причиною була не Громада, а московські соціал-демократи).

Про громаду в Семінарії маємо досить докладний опис члена громади Івана Рудичева та Миколи Порша, працівника Статистичного б'юро Полтавського Губерніяльного Земства: До громади належали такі провідні семінаристи (за часів Петлюри): Сергій Андрієвський, Михайло Терлецький, Іван Сидоренко, Павло Комличенко (у його саді при Архиєрейській вулиці відбувалися сходина громади), Іван Рудичів, Володимир Міхновський, Володимир Фідоровський, Василь Сергієвський, Пилип Капельгородський, Михайло Стришинський, Михайло Огородний, Микола Гмиря, Борис Ревуцький, Грицько Ткаченко, Кость Шаревський, Грицько Іваницький, Юхим Гах, Василь Корнієнко, Василь Яновський, Олександр Мишта, Іван Доброволенко і Павло Юзефович. На сходинах Громади, крім дискусій та читання книжок, співали різні пісні. Найпопулярнішими були «Не пора, не пора» «Шалійте, шалійте», «Як умру, то поховайте» та інші. Велике значення мали Шевченківські свята.

В Духовній Семінарії в Києві діяла таємна Громада, як про це розкаже В. Біднов, від 1898 р. До неї належали кілька десятків семінаристів, але великий вплив на неї мали О. Кониський, О. Лотоцький і С. Єфремов. Громада мала велику власну бібліотеку і провадила живу та послідовну працю. Сходина відбувалися літом десь на острові поза містом, а зимою в якомусь за-конспірованому помешканню. З ініціативи Громади під впливом О. Кониського засновано при Громаді видавництво «Вік», яким провадив С. Єфремов аж до вибуху Першої світової війни⁶.

Крім цієї семінарійної Громади, в Києві діяли на протязі більше ніж півстоліття цілий ряд інших таємних гуртків, громад тощо. Українська молодь, яка прибувала до столиці України на студії у вищих школах, приносила з собою глибоке свідоме або стихійне національне почуття і радо включалася в діяльність цих організацій, де сподівалася знайти можливість озброїтися ідеологічно та науково, щоб могли здійснити свої національні прагнення та цілі. Особовий склад гуртків не був сталий, з огляду на зміни місця перебування членів, а також з огляду на поліційні акції московських окупантів.

Проф. Петро Курінний розказував, що він належав до таємного Гуртка ім. Бориса Грінченка. Члени Гуртка видали були свій альбом та деякі малі публікації. Михайло Павлик згадує у своїй книжці «Михайло Драгоманів як політик» (Львів, 1911 р., стор. 10), що у Києві діяв Гурток українських дівчат, яким провадила Олена Доброграївна. В 1885 р. на сходинах Гуртка дискутовано, між іншим, також і ідею самостійности України. Зі смертю провідниці гурток перестав діяти.

Віктор Гошкевич, нар. 21.3.1860 р., себто рік перед смертю Тараса Шевченка, розкаже, що коли був у Києві студентом, він вступив там до таємного Гуртка. На сходинах Гуртка виступав між іншим, з лекціями основоположник української історичної та археологічної шкіл Володимир Антонович. Разом з ним належав до Гуртка також пізніший президент Української Держави проф. Михайло Грушевський.

Досить обширний опис діяльності таємної Громади середньошкілників у Києві дали нам Микола Галаган та О. Моргун: Членами тієї Громади були учні середніх шкіл (хлоп'ячих гімназій, колегії П. Галагана, деяких дівочих гімназій, «Реального училища», Духовної Семінарії). Громада ділилася на

окремі гуртки що охоплювали членів однієї або кількох шкіл, територіально близьких до себе. Галаган розказує, що його втягув до Громади В. Шарко (Шарков?). Одного разу Шарко побачив, що Галаган читав українську книжку і це стало початком їхнього знайомства, що закінчилося членством Громади. Гурток, до якого належав Галаган, складався з учнів першої, другої і четвертої гімназій та Колегії. Інший відомий Галаганові Гурток охоплював Печерськ, а центральним його осідком була п'ята гімназія.

Центральне ядро Громади творили лише декілька членів. У 1900–1902 рр. ними були, за даними Галагана, Вадим та Борис Шарки, М. Болотов, М. Навроцький, Борис Матюшенко, А. Колесницький Віктор Чеховський, В. Липинський, Петро Мазюкевич, Настя Грінченко, М. Косач, С. Драгоманів і Л. Юркевич. Діяльність і життя членів Громади концентрувалися по гуртках. У програмі сходин були дискусії, читання книжок, слухання рефератів та лекцій. Не бракувало й товариських вечорків. Громада мала власну нелегальну бібліотеку. На сходини приходили часто й студенти. Для контактів між Гуртками були призначували спеціальні зв'язкові. Спочатку Громада мала характер національної культурно-освітньої організації. Пізніше, коли серед членства поширилися ідеї Революційної Української Партії, частина членів відійшла від Громади, а решта захопилися чисто політичними цілями. Галаган розказав також про одні сходини, що відбулися у панства Косачів. Вступне слово до зібраних виголосила О. П. Косач (Олена Пчілка мати Лесі Українки). Потім один бандурист співав думи, а К. В. Квітка пояснював їх, інтерпретував та оцінював їхній зміст, узгаднюючи історичну перспективу. Пояснення були політичними і видвигали проблеми «українського сепаратизму».

Вслід за збільшенням політичного заінтересовання членів Громади пішла також практична діяльність. В Громаді поширювано видання РУП, прокламації, а також їх переписувано. Окремі члени Громади переховували партійні видання, підшукували квартири для різних потреб та виконували кур'єрські служби. О. Моргун подає ще такі дані від себе: Молода Українська Громада (так з часом почали називати цю таємну Київську організацію) була зв'язана зі Старою Громадою хоч не формально, але фактично через безпосередні знайомства та стосунки. Молоді члени приймали від старших українських діячів знання та пошану до минулого України, до рідного слова. Старші діячі — В. Антонович, М. Лисенко, В. Науменко, О. Пчілка, М. Старицький, О. Кониський, М. Василенко В. Беренштам, А. Юркевич, М. Ковалевський, І. Луцицький, Н. Молчановський, П. Житецький, Є. Тимченко, М. Грушевський — були добрим прикладом для молодих членів таємної Громади.

Багато українських студентів, професорів університету і вчителів гімназій мешкали в Києві між вулицями Безаківською (за большевиків вул. Комінтерну), Великою Васильківською (Червоноармійська), Караївською (Толстого), Назарівською та Жаданівською (Жиланською). В тій околиці велася кожного вечора після заходу сонця оживлена національна й соціально-політична акція молодих мешканців кварталу. В основному, активна тоді українська студуюча молодь йшла за двома політичними напрямками — народництвом і марксизмом. Народництво правило за ідеологічну основу партії соціал-революціонерів, а марксизм — партії соціал-демократів. Спільним для обидвох напрямків було засвоєння раціоналістичних і мате-

ріалістичних поглядів, атеїзму і соціалізму. Помітних відхилень від пануючих рецептів не спостерігалось, а ті були однобічні, тенденційні.

Молода Громада намагалася вийти поза ті матеріалістичні концепції. Вона приєднувала всіх українців, незалежно від їхнього світогляду, якщо вони вважали себе за українців і ставили понад все любов до України, до свого народу. Моргун розказує, що сходини гуртків відбувалися також часто в його кімнаті. Він прикрасив її великими портретами гетьманів — І. Скоропадського, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Данила Апостола та національного генія Тараса Шевченка.

Різноманітність членів Громади довела, однак, в дальшому до внутрішніх суперечок. Більшість членів Громади почала схилятися до радикально-демократичних поглядів і захоплюватися соціально-політичними питаннями, що сприяло поширюванню нігілізму. Лідером радикальної групи став Стешенко. Ця група закидала Громаді аполітичність і байдужість до соціальних питань. Попередній загально-національний напрямок заступала група членів під керівництвом Миколи Міхновського. Поруч з ним йшов Шемет, а пізніше й Антонович. О. Моргун згадує також, що велику й активну участь в діяльності Громади брали Лариса Косач (Леся Українка) та Микола Ковалевський. Вони внесли в Громаду (головно Ковалевський) ідеї Драгоманова. Звичайними членами Громади вони не були, а радше почесними, хоч Леся дорівнювала віком до загалу членства. Сам Ковалевський був у той час старшим, але завжди темпераментним і активним, а крім того мав за собою довголітню діяльність у таємних гуртках⁷.

В Миколи Ковалевського читаємо про два таємні Гуртки. В першому Гуртку, про який він згадує, були заступлені молоді українці з різних суспільних верств. Це був Гурток Української Молоді у *Сосницькому повіті*. На сходинах Гуртка часто проводилися дискусії про автономію України та про земельну реформу. Діяльність гуртка дуже скоро поширилася на всі села і містечка повіту. Особливо під час літніх ферій у Гурток включалися учні гімназій та студенти, які приїздили до родин з усіх кінців імперії. Вони привозили не тільки книжки й нелегальні відозви, але й різноманітні політичні новини. Центальною особою Гуртка був бідний швець Пилип Іванович Швецов. У його маленькій хатині збиралася молодь кожного тижня. Він не належав до жодної партії, але мав численні зв'язки з українськими та російськими політичними групами.

Другий Гурток, з яким був пов'язаний Ковалевський, діяв у *Чернігові*. Туди віддали Миколу Ковалевського в 1905 році на науку. Крім загального національно-українського гуртка, діяв там також партійний соціал-демократичний. Між ними виникали часто ідеологічні суперечки хоч обидва гуртки стояли в гострій опозиції до російського царату. Провідним діячем національного гуртка був Сергій Устименко.

Переїхавши з Чернігова в Радом (місто в тодішній підмосковській Польщі) Ковалевський згуртував навколо себе невеликий гурток українських учнів і навіть одного молодого службовця. Сходини відбувалися в помешканні Ковалевського і мали подібну програму як і в інших гуртках. 1909 р., в річницю народження Тараса Шевченка члени Гуртка влаштували в одній польській книгарні виставку українських книжок; у центрі виставового вікна вміщено портрет Шевченка, а все було прибрано вишивками, плахтами тощо. Виставка зацікавила всіх українців, які в той час працювали в Радомі, а через те

контакти гуртківців значно поширилися. Навіть польська нелегальна організація зголосилася у гуртківців і запропонувала їм співпрацю. Ця співпраця унаслідок уявлялася у спільних вечорах, на яких провадилися дискусії на всілякі теми. В тому ж році поляки запросили представників Гуртка на свою конференцію у Варшаві. Але великі труднощі у співпраці виникли з хвилиною, коли Гурток почав випускати книжки і пресу зі Львова. Це полякам не подобалося. Національно-освідомлюючу працю вели члени Гуртка серед українців, які служили у війську в Радомі. Найчастіше сходилися з вояками і передавали їм українські книжки на цвинтарі, де були найкраще забезпечені від донощиків.

Володимир Кедровський розказує про існування таємних українських Гуртків у Херсонській губернії. Вони поставали здебільша під впливом діяльності Гуртка «старих українофілів» і діяли найактивніше у сільсько-господарській школі, вчительській семінарії та хлоп'ячих і дівочих середніх школах. Багато членів цих гуртків стали пізніше провідними діячами визвольної боротьби⁸.

В Одесі члени таємних Гуртків називали себе братчиками. Вони черпали натхнення для своїх дій з джерел барвистої романтики минулого. Славні постаті Козаччини та відродженої літератури, а зокрема козацькі думи й народні пісні захоплювали їх і виховували. Члени Гуртків запускали козацькі вуса, стриглись «кружком» і одягалися у стародавні кунтуші. Своєю діяльністю в народі «братчики, — як розказує сучасник, — будили народ од вікової сплячки, що загрожувала вже смертю, сліпим відкривали очі, а глухим повертали слух»⁹.

У Єлисаветграді діяв, крім уже згадуваного нами Гуртка д-ра Михалеви-ча, у вісімдесятих роках ще один Гурток народовців, що мав політичний характер. Члени гуртка поширювали нелегальну літературу друкували на гектографі проклямації. Організатором того Гуртка був Тарковський. Між членами був також Євген Чикаленко, якого за це віддано під нагляд поліції на протязі 5-ти років¹⁰.

Про гуртки в Харкові є декілька згадок. Юрій Коллард пише у своїх спогадах¹¹, що 1893 р. жандармерія Харкова ліквідувала т. зв. Тарасівську Громаду. Причиною розгрому була слаба конспірація. Членів гуртка всі знали, бо на сходинах приходили часто і не-члени і навіть такі, для яких національна справа була байдужою. Безпосередньо до жандармської акції довела «всипа». На Різдво того ж року поїхав до Галичини член Громади М. Байздренко. При цій нагоді він накупив там різної української літератури і доручив її одному купцеві за відповідну винагороду, щоб цей перепачкував її до Харкова. Купець це виконав, але рівночасно передав до поліції відомість про цю трансакцію. Поліція чекала в Харкові у відповідному місці, щоб вислідити хто прийде цю посилку відбирати. В цей спосіб вона дістала можливість провести арештування між членами Гуртка. Арештовані в тій акції Байздренко, Липа та Микола Яценко довго сиділи у в'язниці, а останній там і помер. Він був відомий як автор багатьох статей, що друкувалися у львівських часописах «Правда» і «Зоря» під псевдонімом Ярченко.

В половині 1897 р. до Харкова прибув студент із Києва Дмитро Антонович. Познайомившись з активнішими українськими студентами, він зорганізував таємну Студентську громаду з радикальним напрямом. Перші збори відбулися в хаті Антоновича. В них взяли участь Юрій Коллард, Сашко Кова-

ленко, Іван Кухта, Євlampій Тищенко та Дмитро Антонович. Останній став фактичним головою Громади і був на тому пості до кінця існування гуртка. Можна припускати, що таємні гуртки в Харкові діяли вже й скоріше. Київське видавництво «Наукова Думка» подало в «Історії Української Літератури» (частина 3, стор. 25, Київ 1968), що в лютому 1860 р. Москва розгромила таємне Харківське Студентське Товариство, арештуючи ряд її членів.

Про гурток у *Лубнях* пише Микола Порш у статті «Із споминів про Симона Петлюру» у Збірнику А. Жука «Симон Петлюра в молодості», В-во «Хортиця», Львів 1936: «Складався український революційний гурток у Лубнях з учнів середніх шкіл, студентів та дрібного молодого урядництва. Налегав і я до цього гуртка. Єднала нас усвідомлена національна окремішність українців від росіян, опозиційний настрій супроти уряду й всякого начальства, співали ми українських пісень, читали українські книжки, але не знали що далі робити, не мали провідної ідеї і не знаходили практичної цілі для свого українства. Пояснення справи прийшло до нас від моїх нових товаришів-полтавців. Провідною ідеєю для нас стала «Самостійна Україна», а практичною ціллю — українська революція».

Дальше читаємо у «Збірнику»: «Дня 22-го січня 1900 року галицькі часописи нотують коротку, але дуже характеристичну вістку з Києва такого змісту: «У містах Лубнях, полтавської губернії російські власті замкнули VII і VIII класи тамошньої гімназії за те, що учні тих клас рішили поза школою уживати тільки української мови. Кількох провідників цього руху, так само учнів, ув'язнено і запроторено до київської твердині».

Про інші Гуртки знаходимо в «Збірнику» ще й такі інформації: «В кінці 90-их років минулого століття про життя українських організацій писав систематичні доноси начальникові київського Жандармського управління генералові Новіцькому якийсь законспірований донощик під псевдонімом М. Железняк. В 1899 р. він подає такі відомості: «З весні 1896 року існує в Києві таємне товариство «Молода Україна». Його ціль: пропаганда соціалізму й політичного сепаратизму на українському ґрунті. Вона має в різних городах відділи що називаються громадами. Всіх громад 22. Важніші з них, крім Києва, в Чернігові Лубнях і Одесі. Всіх членів 438, з того в Києві 108. Головна Управа в Києві називається Радою» (цитату взято з О. Гермайзе: «Нариси з історії революційного руху на Україні», Київ 1926).

е) Таємні гуртки на Наддніпрянщині та українські школи

В Галичині та Буковині стояла постійно на денному порядку справа українського шкільництва, головню середнього та вищого. Організована молодь цікавилася також й тими справами, а студентство провадило активну і навіть криваву боротьбу проти польонізації у гімназіях, народніх школах і за Український університет у Львові. Але такої тяжкої ситуації, як це було в підмосковській Україні, наш народ в Австро-Угорщині все ж таки не знав. На Наддніпрянщині шкільництво було повністю русифіковане, друковане українське слово заборонене не тільки звісними Валуєвськими (чи Емськими) указами, але й пізнішими ухвалами та циркулярами. Напр., в 1908 р. в Полтаві відмовили реєстрацію «Просвіти», бо «навіть культурно-просвітні українські Товариства криють в собі небезпеку сепаратистичних змагань». В січні 1910 року міністерство внутрішніх справ видало «циркуляр», за яким

всі українські організації в Україні зараховано «інородческімі» (чужинецькими).

Зрозуміло, що таємні молодечі Гуртки мусіли тут включити у свою програму дії також боротьбу проти русифікації, боротьбу за українські школи, від народніх починаючи. Члени Гуртків систематично посилали заяви до московських урядів та до Комітету міністрів «про потреби української початкової школи». В народніх та середніх школах вимагали від своїх учителів навчання рідною мовою. У багатьох місцях на відмову цих вимог відповідали страйками.

Поза акціями і боротьбою Гуртки провадили спільно із громадянством, або на власну руку позитивні заходи, а саме засновували і провадили недільні школи. Напр., таку школу заініціював наприкінці 50 років (XIX стол.) Харківсько-Київський студентський таємний гурток. Коли школа почала вже діяти, діячі гуртка звернулися до Куратора Київської Учбової Округи Пирогова з проханням дозволити їм відкрити в будинку Києво-Подільської дворянської школи безплатну недільну й святкову школу для хлопчиків «ремісничого класу». Пирогов дозвіл дав і школа була відкрита. Згодом за цим прикладом пішли й інші молоді діячі і сітка недільних шкіл постійно зростала¹².

Та незабаром на цю діяльність звернули увагу українофоби. Для перевірки кураторів та викладачів у недільних українських школах створено слідчу комісію на чолі з сенатором Ждановим. У виготовленій ним «Записці» читаємо: «Об'єднавшись у Києві між собою у тісний гурток, вони незабаром збільшують особовий склад свій, приєднанням до них деяких студентів Київського Університету. В цьому гуртку вперше з'являється чіткий намір і свідомо думка про створення недільних шкіл з тією метою, щоб навчанням простого народу мати серед нього вплив і підтримку для здійснення задуманих цілей».

10-го червня 1862 р. «Повелінням» Олександра II всі недільні школи та народні читальні закрито. У вересні того ж року почалися арешти в т. зв. справі «поширення малоросійської пропаганди»¹³.

е) Польські таємні гуртки на Наддніпрянщині

Про діяльність польських таємних молодечих організацій в Галичині ми згадували у зв'язку з охопленням ними поодиноких українських гімназистів та студентів. Іншого характеру була діяльність польських таємних гуртків на Наддніпрянщині. Тут від половини XIX стол. діяла, напр., Київська польська студентська корпорація, маючи чотири відділи. Один із них називався «Українською Гмінною», що, однак, мало значення територіальне, а не національне. Але вже й ця назва спонукала деякого із членів «Гмінни» захопитися українською стихією і стати на українські позиції. Чотирьох членів «Гмінни» — Володимир Антонович, Тадей Рильський, Борис Познанський та Кость Михальчук — вирішили в 60-их роках покинути середовище польської шляхти і долучитися до українського народу створюючи рівночасно «Українську Громаду». Поляки виступили дуже гостро проти того їхнього чину і, називаючи їх зрадниками та перевертнями, поборювали їх і «Громаду» на кожному кроці і всіми засобами. Названі у відповідь на атаки зірвали всілякі контакти з поляками, а Антонович оприлюднив на сторінках

петербурзької «Основи» свою славу «Сповідь» в якій довів, що він і його однодумці не зробили нічого неморального чи нечесного, коли «перейшли з табору панів-гнобителів і визискувачів на бік пригнобленого українського народу». До тієї групи, що вийшла з польської корпорації, долучилися відтак студенти П. Житецький, Т. Панченко та ряд інших діячів, переважно з Лівобережної України. Всі вони спільно створили пізніше уславлену в нашій історії Стару Київську Громаду.

Джерела:

1. Федір Дудко: Моя молодість; Джерзі Сіти, 1964.
2. Олександр Лотоцький: Сторінки Минулого, част. II, стор. 222, 371-372, Видання Українського Наукового Інституту у Варшаві, 1934.
3. Віктор Андрієвський: Три Громади; Львів 1938.
4. Володимир Дорошенко: Українство в Росії, Відень, 1916, стор. 314.
5. Андрій Жук: Стаття у додатку до часопису «Наше Життя» ч. 42, Авгсбург, 29.6.1946.
6. В. Біднов: Забутий діяч; Львів 1925.
7. Микола Галаган: З моїх споминів; Львів 1930, стор. 91-94, 96. О. Моргун: На провесні то було. . .; Лондон 1963.
8. Володимир Кедровський: Обриси Минулого; Джерзі Сіти, 1964.
9. Д-р Микола Аркас: Микола Аркас, мій незабутній батько; Лондон 1966.
10. Євген Чикаленко: Спогади 1861-1907; Нью-Йорк, 1955.
11. Юрій Коллард: Спогади Юнацьких Днів; у журналі «Літературно-Науковий Вісник», січень 1928.
12. п. л.: Східня Галичина у Світовій Війні; «Український прапор», Відень, 6.1.1920, ч. 1, Рік II.
13. Історія Української Літератури, част. 3; В-во «Наукова Думка», Київ, стор. 25.

(Далі буде)

З листів до Адміністрації «В. Ш.»

Вельмишановні Панове!

Моя щира подяка за точність у висилці журналу та глибоке признание за його солідний ідейно-політичний зміст!

В прилозі 35 дол. на передплату й 100 дол. на пресовий фонд «В. Ш.»

На все добре!

Ваш

Лев БОРЩ (США)

Володимир ГОЦЬКИЙ

НІКОЛЬО ФАРІНА

З роками сітка спогадів про минулі події затемнюється, відходить на дальший плян, а з часом, під тиском нових подій та вражінь, зовсім губиться і треба аж якогось постороннього поштовху, щоб із глибини вийшли знову на верх давні події, давні знайомі. Так було із постаттю *Ніколи Фаріни* з Неаполю, ентузіаста слов'янського Сходу, а зокрема України, якої мову вивчив ще під час університетських студій.

Його бажанням було пізнати зблизька нарід і країну, яким він віддав своє серце. А що Україна окупована Москвою для нього була зовсім недоступна, то він забажав ближче пізнати західні землі України, які лежали в орбіті засягу все ж таки демократичних держав. А коли польський консул в Римі відмовляв його від поїздки до Галичини, то рішучий та готовий до пригод Нікольо, за порадою та допомогою своїх знайомих українців в Італії, рішив «зайцем» відбутися своєю поїздкою.

Адольф Гладилович у своїм спогаді присвяченому Ніколі Фаріні твердить, що тою нелегальною поїздкою по Галичині займався СУСОП (Союз Українських Студентських Організацій у Польщі), а я був переконаний, що цим займалася ОУН. І саме цей спогад Гладиловича («Визвольний Шлях», кн. 2/84, стор. 222 до 230) спонукує мене доповнити дещо про цю цікаву подорож приятеля України — Ніколі Фаріни.

Були це дощові літні дні 1937 року. В залах «Української Бесіди» в Перемішлі, як завжди гамірно, але затишно. Одні читають або дрімають над газетами, при зелених столиках розіграють наші світочі преферанса або й тарока, а в малій залі при більйарді, як звичайно, повно молоді з Дзюньом Пушкарем на чолі. Між ними часто можна помітити сивину проф. Мануляка, що не лише вчив молодих математики, але теж правильно грати на більйарді.

Там то приловив мене шкільний товариш Роман Загайкевич, який жив з родичами якраз напроти Народного Дому в якому містилася «Українська Бесіда».

— Виручай, бо треба. . . — були його перші слова до мене. Він пояснив, що до нього приїздить нелегально італійський студент, який цікавиться нашою батьківщиною, вивчає мову й хотів би ближче познайомитись з молоддю, побутом, звичаями та історичними пам'ятками. Роман прийме його на три дні а що в нього в хаті будуть переводити ремонт, то чи не міг би я його примістити ще на пару днів у себе. Моя відповідь була позитивна, але я мусів ще узгіднити з моєю тіткою, власницею помешкання, бо я жив лише на правах сублюкатора. Батько Романа Загайкевича був відомим адвокатом в Перемішлі, частим оборонцем в політичних процесах, а крім того сенатором в польсько-

му сенаті. Роман мав невеличку бібліотеку й затишне помешкання в самому центрі міста.

Я саме тоді став власником книгарні, отже був зайнятий цілими днями, як молодий доробкевич в крамниці, що вимагала не абиякого догляду з уваги на сильну конкуренцію з боку поляків і жидів. Тітка погодилася, бо мала жилку до екзотики й уважалася в Перемишлі як найбільш «бойова» жінка. Вона часто очолювала різні жіночі організації і брала участь у всяких акціях, які не завжди були мило бачені польською адміністрацією. Отже сам факт, що Нікольо відвідує Галичину з поминенням польської влади, для неї вистачав, щоб наразити себе на можливі неприємні консеквенції.

Коли Роман врешті привів до нашої хати Ніколю Фаріну, ми були дуже за-скочені, що він не лише розумів, а й говорив, трохи з трудом, але поправно по-українськи. Все пішло, як по маслі. Ми негайно випрацювали плян дії. До диспозиції Ніколі я виділив з добірної бібліотеки моєї тети Ольги основні підручники, яких він в Італії не бачив. Також рішили водити його ранками на оглядини наших національних надбань, а після обіду кудись в природу, або навіть на село. Я пам'ятаю, як я показував йому нашу старовинну Замкову гору, катедру, єпископську палату та Духовну Семінарію, де в той час ректором був о. д-р Кузич, а проректором о. д-р Денько. Вони взяли Ніколю до себе на цілий день.

Другим разом я водив його на Пикулицькі могили, розказував про культ поляглих за волю Батьківщини, а потім ми зайшли до Негрибки, де перед вечером молодь грала відбиванку й відбувалася проба хору. Очевидно, там були всі активніші одиниці з доволишніх сіл. Нікольо дивувався, що в нас усе відбувається без алкоголю. Це дало мені нагоду розказати йому про «Відродження», про економічні мотиви, а ще більше економічно-політичні нашої абстиненції.

Як довго пробув гість в Перемишлі — точно не пам'ятаю. Знаю лише, що на закінчення забрав його В. Нагайський (тоді він очолював Окружний Провід ОУН) до недалекого села Бушкович, де на цегольні відбулася відправа районних провідників ОУН, а потім нічні вправи зі зброєю в силі одної чоти. На тих вправах були теж люди навіть з Яворівщини.

Куди даліше помандрував наш приятель — не пригадую собі, як теж не можу точно устійнити ближчої дати його побуту. Знаю, що мусіли тоді бути ферії, бо в Духовній Семінарії не було питомців. Отже це був або липень, або серпень 1937 року.

*

Прибувши до Англії, я тут зустрів о. д-ра Петра Дячишина. Він розказував, що знав Ніколю Фаріну та що вони були разом на східньому фронті. Отець д-р Петро Дячишин як перекладач, а Нікольо в ранзі бойового поручника теж часто сповняв ролю перекладача. Від покійного о. д-ра П. Дячишина я теж довідався про смерть Ніколі Фаріни десь під Курськом.

З'їзди, Конгреси

о. митр. прот. д-р Григорій УДОД

ЩО ДАЛО ХРИСТИАНСТВО УКРАЇНІ ЗА ПЕРШЕ ТИСЯЧОЛІТТЯ (Доповідь виголошена на IV Конгресі СКВУ)

Світлий Конгресе!

Як бачимо з програми, завданням моєї доповіді є дати відповідь на питання «Що дало християнство Україні за перше тисячоліття?» Коротку, але дуже влучну відповідь на це питання ми знаходимо у знаменитому «Слові про Закон і Благодать» преподобного Іларіона, першого українця на Київській митрополичій катедрі. Це «Слово» було сказане на урочистому відкритті катедри Св. Софії біля 1050 року в присутності великого князя Ярослава Мудрого, його родини, уряду й представників великої частини тодішнього населення Русі-України. У своєму «Слові» преп. Іларіон сказав, між іншим, таке:

«... Віра благодатна по всій землі розходитьсь і до нашого народу руського дійшла. ... Тепер уже і ми зо всіма Христовими народами прославляємо Св. Тройцю. ... І вже ми не називаємося поганами, але християнами. ... І вже капищ бісовських не будуємо, а споруджуємо храми Божі, вже більше один одного не приносимо в жертву бісам, але Христос приноситься в жертву за нас. ...»

І далі, возвеличуючи велике діло хрестителя нашого народу, великого князя Володимира, преп. Іларіон звертається до його пам'яті такими словами:

«... Подивися на місто, як воно сяє величністю; подивися на церкви процвітаючі; подивися на християнство зростаюче; подивися на місто іконами святими освічене і ясніюче, фіміямом повите і похвалами божественними і піснями святими оспівуване. І все це побачивши, возрадуйся і возвеселися і похвали Доброго Бога, що все це сотворив. ...»

У цих словах преподобного Митрополита Іларіона ми вже маємо відповідь на питання що дало християнство Україні, бо з цих слів ми бачимо, як за неповна три чверти століття після офіційного охрещення українського народу переродилося його духовне життя, а головню, як переродилася у душі високої християнської культури столиця новоохрещеного українського народу — Київ. Тут ми бачимо величавий розвиток церковного будівництва та пов'язаних з ним таких ділянок християнської культури, як архітектура, малярство, церковний спів, література. Поруч величавого розвитку цих ділянок української християнської культури ще в більшій мірі поширюється серед українського народу засади благодійного християнського життя — через вплив церковної проповіді, через християнське державне законодавство, а

найголовніше, через особистий приклад жертвенности й посвяти провідної верстви народу на чолі з його володарями — великими князями київськими.

Щоб належно зрозуміти причину такого бурхливого розвитку всіх ділянок державного й церковного життя впродовж такого короткого часу від офіційного хрещення народу, необхідно звернутися до основ українського християнства. Християнство прийшло в Україну з Візантії, найкультурнішої і наймогутнішої на той час країни світу, яка в час хрещення України переживала відродження усіх ділянок свого державного, культурного й церковного життя. Християнство, як відомо, прийшло в Україну не внаслідок накиннення його українському народові чужою збройною силою, але було прийняте народом внаслідок добровільного вибору вільного державного народу після уважного і всестороннього дослідження відомих Україні релігійних течій того часу.

Навіть більше — український народ не лише добровільно вибрав християнство з-поміж інших релігійних течій тогочасного світу, він під проводом свого володаря — князя Володимира — збройно боровся за те, щоб здобути для себе християнство у такій формі, яка найбільше відповідала національним прикметам українського народу і найбільш сприяла потребам релігійного, культурного й державного життя народу. У висліді цієї боротьби християнство прийшло в Україну у найбільш відповідній нашому народові формі і в найбільше потрібному й корисному нашому народові змісті. Пригадаймо літописне оповідання про десятьох освічених послів князя Володимира, які обійшли багато країн і докладно розвідали про вірування народів тих країн і нарешті опинившись в Царгороді в катедрі Св. Софії, були до глибин зворушені красою Богослуження, а вернувшись в Україну, доповіли великому князеві, що вони, перебуваючи на Службі Божій у греків, не знали чи вони знаходилися на небі, а чи на землі. Це тому, що по своїй природі український народ завжди був і залишився вразливим на красу, тобто на естетичну частину свого світосприймання.

Рішення великого князя й державної ради Русі-України прийняти християнство з Візантії було прийняте добровільно у висліді переможної війни за право бути християнським народом у найдосконалішій на той час християнській формі. Це рішення мало величезний вплив на всю дальшу історію українського народу, бо разом з красою Богослужень, особливим устроєм церковного життя, високою християнською культурою прийшла в Україну особлива благодать Божа для нашого народу у виді т. зв. *симфонії*, чи гармонії — найтіснішої співпраці Церкви з державою.

Ідеально у християнстві так і повинно бути: «Церква і держава, — записано в «Кодексі» імператора Юстиніана I з IV століття, — це два божественних дари людству, що виникають з одного джерела, з волі Божої, що їх установила. Послушні волі Божій ці два дари повинні бути в повній згоді (симфонії) між собою. Церква відає ділами божественними, небесними, а держава — людськими земними. В той же час держава всесторонньо піклується про охорону церковної науки і чести священства, а священство разом з державою скеровує все суспільне життя на шляхи угоди Богів».

У той час, коли в самій Візантії *симфонія* була далеким ідеалом, бо там держава постійно намагалася накидати свою волю Церкві, а в інших християнських країнах Заходу, навпаки, Церква намагалася накидати свою волю державам. В Україні ідеал симфонії процвітає у найкращому вигляді

від перших днів після хрещення народу аж до наших днів. Князь Володимир завжди радився в усіх державних і церковних справах з єпископатом і духовенством; він не запровадив жодного державного закону без одобрення Церкви і в той же час давав Церкві всесторонню моральну й матеріальну допомогу в її розвитку й діяльності. Князь Володимир став прикладом ідеального християнського володаря народу. Він після свого хрещення, будиши покірним євангельській науці, віддав десятину свого майна на будову найвеличнішої в той час у Києві святині — храму Успіння Пресв. Богородиці, відомого під назвою Десятинної Церкви. За прикладом великого князя почали будуватися українськими князями й боярами Божі храми й монастирі по всіх інших містах Русі-України.

Християнство прийшло в Україну у формі Христової Церкви українського народу і ця Церква від першого дня свого існування стала великою моральною опорою української княжої держави. Під проводом Церкви і при її активній допомозі впродовж короткого часу українська держава змогла перебудувати усе життя народу і повести його шляхами угодними Богові. Цими шляхами під проводом своєї Церкви український народ іде протягом тисячоліття, проходячи переможно через усі історичні бурі.

Християнство через Церкву Христову духовно об'єднало численні роз'єднані племена величезної княжої держави, яка простягалася від Волги до Карпат і від Балтійського до Руського моря, об'єднало їх в один народ, який вийшов на світову арену в коло найкультурніших і наймогутніших народів тогочасного світу.

Християнство в Україні через Церкву Христову дало початок українській освіті. Перші школи в Україні були засновані самим Володимиром Великим у Києві спеціальним державним декретом, яким він зобов'язував князів і бояр віддавати своїх дітей в науку. Для цього Володимир не завагався вжити примусу, бо відчував велику потребу забезпечити свою Церкву своїм рідним українським духовенством та своїми освіченими працівниками в ній. З перших шкіл заснованих Володимиром освіта широкою рікою розлилася по всій Русі-Україні. Всі ми свідомі того факту, що навіть у пізніших часах бездержавности українського народу Церква залишилася далі вогнищем української освіти через свої братські школи й колегії, а такі установи як Острозька й Києво-Могилянські Академії стали відомі усьому світові. Діяльність Христової церкви українського народу на полі освіти виявилася в такому промовистому факті, що в часах Хмельниччини в Україні фактично була цілковито зліквідована неписьменність серед народу. Навіть тепер серед українського суспільства в діаспорі головний тягар українського шкільництва лежить на відповідальності українських церковних громад, прицерковних організацій і установ.

З освітою, несеною християнством українському народові в зрозумілій тоді церковно-слов'янській мові, виростала висока національна свідомість народу, а з нею національна гордість і свого особливого покликання — оборонця християнства перед кочовими ордами сходу. Ця українська національна і християнська свідомість пізніше виявилася в цілковитому утоточненні українським народом своєї віри і народності: «руська віра» і «руський народ» стали однозначними поняттями в часах польської займанщини. Система симфонії між Церквою і державою в Україні сприяла дуже швидкому і ґрунтовному переродженню українського суспільного життя в дусі християнських ідеалів. Рівноправність жінки навіть сьогодні є далеким

недосяжним ідеалом у багатьох країнах світу. В Україні під впливом християнської проповіді і християнського державного законодавства жіноцтво за часів Володимира Великого, Ярослава Мудрого, а особливо Володимира Мономаха користувалося рівними правами в усіх громадських справах. Високий приклад ісповідниць українських князівень, які виходили заміж за тодішніх володарів різних європейських країн, свідчить про це наочно.

Сьогодні, в другій половині XX століття скасування кари смерті є також далеким недосяжним ідеалом багатьох країн світу, в тому числі й християнських країн. Україна під впливом християнської проповіді і симфонії між Церквою і державою скасувала кару смерті тисячу років тому. Особливо про це виразно записано в «Поученні дітям» Володимира Мономаха, який, як загально відомо, є в нашій історії також ідеалом володаря-християнина. Він писав своїм дітям і своїм нащадкам: «Смертю не карайте нікого — ні винного, ні невинного».

Під впливом християнської проповіді унормувалися в Україні родинні відносини: святість родини, пошана до батьків і взагалі старших, подружжя вірність є досьогодні притаманні українському народові в усіх обставинах його буття.

Під впливом християнської проповіді й системи симфонії була знесена в Україні інституція невілництва, як також змінилося відношення до упосліджених т. зв. ізгоїв. Україна, як і інші країни тогочасного світу, мала інституцію невілництва. Невільниками були полонені чужинці люди продані кимсь у невілництво, засуджені за тяжкі провини перед суспільством чи просто боржники, які не мали чим платити боргів. Становище невілників було надзвичайно тяжким. Християнство своєю проповіддю про людину як образ Божий і про рівність усіх людей у Христі дуже швидко і ґрунтовно вплинуло на ліквідацію невілництва та прищепило в народі високе почуття свободолюбності, яке притаманне українському народові впродовж минулого тисячоліття.

Церква Христова й українська держава, діючи в системі симфонії, також дуже швидко увели в життя народу християнську систему соціального забезпечення. Майже на другий день після офіційного охрещення народу — з наказу великого князя державні урядовці почали розвозити в Києві й околицях харчі й інші необхідні речі для всіх голодних і потребуючих. Тоді ж почали засновуватися при Божих Храмах і монастирях України приюти для сиріт, старших і немічних. Князі щедро жертвували для церков і монастирів своє майно й великі земельні посілости якраз на цю добродійну діяльність Церкви. Ця традиція свято зберігалася в Україні в усіх періодах її державного життя, а її наслідки такі очевидні ще й сьогодні у всім відомій українській гостинності й турботі за долю потребуючих.

Християнство дало українському народові високу християнську культуру, якою наш народ заслужено гордиться впродовж тисячоліття, щедро ділячись окремими аспектами цієї культури з іншими народами. Цією культурою і ми живемо сьогодні — народ в Україні в неволі безбожної влади, а його частина в розсіянні серед моря чужомовного і чужовірного світу. Незважаючи на століття поневолення і особливо всестороннього нищення культурних скарбів нашого народу впродовж останнього століття, фундаменти української християнської культури такі тривкі, що вона відроджується й процвітає при перших проблисках волі, що дає підставу вірити, що скарбами цієї культури житимуть наші нащадки і в майбутніх тисячоліттях.

Усьому світові відомі чудові зразки українського церковного будівництва виявлені в Десятинній Церкві, в катедрі Св. Софії та в багатьох чудових Божих храмах по всіх просторах української землі. Багато з цих храмів пережили століття. Не меншим чудом українського церковного будівництва є сотні Божих храмів по багатьох країнах нашого розселення у світі. Це твори української християнської культури, зразки яких прийшли в Україну з Візантії, але перетворені українською духовністю і українським генієм стали сьогодні частиною світової культури. Чудове українське малярство, зокрема мозаїчне, якого найкращі зразки знаходяться у Києві — відомий, наприклад, образ Божої Матері у вівтарі Св. Софії, т. зв. Нерушима Стіна.

З християнством прийшло в Україну мистецтво проповіді. За 60 років після офіційного хрещення України християнський світ почув з уст преп. Іларіона, Митрополита Київського, знамените «Слово про Закон і Благодать», яке й сьогодні дивує дослідників своїм глибоким богословським і патріотичним змістом, і своєю високою формою викладу.

З християнством прийшла в Україну церковна музика і церковний спів, які, розвинувшись на українському ґрунті, стали однією з найкращих частин української духовної культури, зокрема ж через вклад геніяльних українських композиторів минулих століть, таких як Бортнянський, Ведель, Лисенко, Лоєнтович, Стеценко, Кошиць та інші.

Християнство дало нашому народові оригінальну літературу. Першими літературними творами були, очевидно, переклади з грецької мови різних християнських письменників. Але під впливом народної стихії дуже скоро в Україні появились оригінальні твори української літератури. Ці твори були далекими від візантійського песимізму й аскетизму, але були повні життєрадості, надії, високого патріотизму, твори, які кликали не лише до спасіння душі, але й до виконання громадських обов'язків на земній батьківщині. Найкращими зразками української християнської літератури маємо знамените «Слово про Ігорів похід» з княжих часів та геніального «Кобзаря» поета-християнина Тараса Шевченка.

Християнство поклало основи української історичної науки. Це ж ніде інше, як в печерах Києво-Печерської Лаври почали писатися українськими ченцями перші українські літописи, а за ними почали писатися такі ж літописи по інших монастирях і осередках українського християнського життя. Ці літописи є до сьогодні невичерпним джерелом відомостей про життя українського народу в даних періодах його історії.

У часах доби княжих міжусобиць в Україні, Церква Христова з її митрополитами, єпископатою і духовенством була тим авторитетом яка часто зупиняла ці міжусобиці братовбивчі війни, мирила ворогуючі сторони, попереджувала їх про те, що може принести з собою оце братовбивство. Ряд літописних записів виразно свідчать, як митрополити київські попереджували князів: «Ми покликані від Бога сказати тобі, княже, що не добре робиш коли землю руську кров'ю руською поливаєш». І князі, хоч не завжди і не всі, слухали авторитету Церкви і лише цьому фактові треба завдячувати, що княжа держава не впала ще до татарського нападу на неї. Після татарського нападу на Русь-Україну Церква Христова українського народу була єдиною централізуючою і об'єднуючою силою. Вона тримала в єдності народ упродовж століть тоді, коли цей народ був розділений поміж іншими державними організаціями, які знайшлися на руїнах княжої держави.

Система симфонії Церкви і держави, а пізніше Церкви й національно-державницької ідеї була збережена в Україні й після упадку української княжої держави. Навіть більше — доля Христової Церкви в Україні і доля українського народу злилися в одне нероздільне ціле. В часах бездержавності, в часах національного, соціального й релігійного поневолення українського народу чужими зовнішніми силами прийшов той найтяжчий період у якому Христова Церква українського народу була розділена і поневолена тими ж зовнішніми силами, які поневолили український народ. Незважаючи на те, що від 1596 року українське християнство до сьогодні залишається роз'єднаним, його цілеспрямованість залишається незмінним — служити своєму народові тими ідеалами, які воно покликане нести у світі.

У часах великої національно-визвольної боротьби українського народу під проводом гетьмана Богдана Хмельницького Церква і народ ще раз об'єдналися в один могутній моноліт і здавалося, що з відродженням української козацької держави Україна повертається до тих благословених часів, які існували в перших століттях після її охрещення. На жаль — сили були далеко нерівні — при всій рішучості, героїзмі й посвяті Україна не могла відстояти свою волю в боротьбі проти чотирьох могутніх потуг, які її оточували. Наслідки всім відомі: український народ і його Церква були розділені й поневолені, спершу Польщею і Московщиною, а пізніше Московщиною й Австрією. Знову український народ і його Церква розділили свою тяжку історичну долю.

Але навіть у часах найтяжчого поневолення Церква залишилася носієм і зберігачем національно-державних традицій і коли прийшов відповідний час змогла передати їх народові і тим самим започаткувати новий переможний процес національного відродження, який триває до наших днів. Церква західної вітки українського народу дала Україні Маркіяна Шашкевича, Церква ж на Великій Україні дала українському народові Кирило-Методіївське Братство і Тараса Шевченка, від чого властиво почалося національне відродження всього українського народу. У цьому відродженні Церква відіграє надзвичайно важливу роль — вона благословляє і провадить народ до вершин національної і християнської свідомості, вона разом з народом переживає всі його успіхи і невдачі, вона спрямовує процес відродження на шляхи угодні Богові, запевнюючи цим українському народові перемогу в його зусиллях.

Сьогодні український народ, як ніколи впродовж своєї тисячолітньої історії, стоїть перед загрозою духовного і фізичного знищення. Сьогодні час і обставини вимагають від народу, зокрема від його зорганізованої частини, як і від його Церкви особливих зусиль і особливого почуття відповідальності. Нехай прикладом спільної дії Церкви і зорганізованого українства буде система симфонії між Церквою і державою перших віків існування українського християнства. Церква, якби вона не називалася, є і повинна бути Церквою Христовою серед українського народу і, як така, повинна постійно боліти болями свого народу, повинна бути і залишитися Церквою національною, даною нашому народові Христом-Спасителем для того, щоб вести наш народ до життя вічного і для того, щоб найкраще забезпечити йому життя і розвиток у житті дочасному, земному.

Не може бути українською Церква, яка заради т. зв. універсалізму зрікається своїх національних аспірацій і обов'язків супроти народу, серед якого вона призначена служити. Церква Христова українського народу по-

винна молитися, плакати й турбуватися долею кожної української людини — чи вона гине в Сибірі фізичною смертю, чи у вільному світі смертю духовною через асиміляцію й відчуження від свого народу. Церква Христова, виконуючи почесне завдання духовного провідника народу, в сьогоднішніх надзвичайних обставинах повинна також мати всесторонню підтримку всіх українських національних організацій у вільному світі, а зокрема такої, як СКВУ. Церква має і повинна мати право мирити наші внутрішні розходження та вказувати провідникам народу на головну мету наших зусиль.

Закінчуючи цю коротку доповідь я, смиренний ієрей Української Православної Церкви, бачу наше національне спасіння у цих надзвичайних обставинах існування нашого народу як і шлях до його світлого майбутнього лише в одному: щоб ми в нашому сьогоднішньому житті свідомим зусиллям Церкви й українських організацій та установ повернулися словами й ділами до первооснов українського християнства, які ознаменовані сяєвом величі і слави як на полі державного так і церковного життя — до часів, про які так знаменито сказав преп. Іларіон у своєму «Слові про Закон і Благодать». Це нам може дати перевірена тисячоліттями система симфонії та гармонії між Церквою і народом на всіх ділянках життя, бо як «сили пекельні не здолають знищити Церкви Христової серед нашого народу» по слову Христа-Спасителя, так жодні сили пекельні не зможуть знищити і того народу, який живе і діє в тісній співпраці з Церквою Христовою, скеровуючи свої зусилля на шляхи угодні Богові. Тисячолітній шлях українського народу і Христової Церкви серед нього є найкращим свідомством і запорукою правдивості слів нашого Божественного Учителя.

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8, Zeppelinstr. 67, Germany.

Поезії

МЕЛЬНИЧУК Тарас

З НОВИМ 1983 РОКОМ

* * *

Смуткує, сніжить соболиця,
Снопамі снігів білизна.
Лазурний снігур сніжнолиций
Палає. . .
Смушєва сміховина. . .

Десь ходить смичок по скрипочці,
Як смівзик — то ввєрх, то вниз,
Смуткує, сніжить соболиця —
І соболя кличе у ліс.

* * *

Хата моя народилася
під червоним яблучком
а в яблучку
жила красна дівойка
красна дівойка
пасла сивого оленця
червоним чобітком
потупуючи

ой пасла-пасла
червін-сафіян
по дунаєчку сіяла
а з Іванкового звора
надкотилося много звіра
замкнула світ біленький
на ключик срібненький

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

ЩЕДРІВКА

*Оксанці
на день народження*

а дві зіроньці
ходять по країноньці,
чешуть жовту косу
мешканячко глядять, —
Радуйся!
радуйся сумом,
земле білоніженько.
А ти, небо,
перекинься синім збаночком,
вилий дорогії рóси
на ніженьки босі.
зіроньці-калиноньці,
що йде по країноньці.

ІСКРЯЗЬ

Свіязі по Світезі,
в'яззю в'яз,
А до моїх витязів
тобі зась.

Золотисто світиться
в моїх плесах язь,
То не язь — то в світязах
місяць-князь.

Ой, місяцю-князю,
в'язне жасминець. . .
А настріч свіязем —
красний молодець.

ВЕРНИСОНЦЕ

Лесі

Бігло дівчатко-ластовенятко,
воно ще не знало,
що місяць гребе кохання,
що бабуся складає тугу
у стіжки,
а в вузлики
пшеничні трудовні.
А як складе —
сушить на сонечку
ще й співає:
«золоті твої серпи,
країно,
а степи заливає
червона калина. . .»
Не знало цього дівчатко,
бігло собі попри літо.
А то роси насипано
по коліно,
а квітів та корінців —
роси гінців —
стільки,
що й цісар не має,
ще й стежина-семижарина,
як пірце на сонці.
Бігло дівчатко. . .
У благоденській запасочці —
вернісонце.
Не оддасть його дівчатко
ні за таляри,
ні за червонці,
бо то ж не просте зілля,
а *вернісонце*:
мертвий торкнеться —
заб'ється серце.
Старий погляне —
молодцем стане.
А прийде молодець —
підє дівчатко
під вінець.

БАЛЯДА ПРО ОЛЕНЯТКО

Василькові

Ночами в Космáч прибігали олені,
Принóсили місяць на срібних рога́х,
Жадливо сміялись їх очі зелені
До шéлесту сіна в пахучих стога́х.

Малі оленятка ставали навко́лішки
Й смоктали, як діти, соски олени́ць.
А в небі, неначе у писанім ко́шику,
Карпати святили па́ски зірни́ць.

Хрумтіло сіно в зарóшених пи́сках,
Текло молоко по губах оленят,
Та враз —

із-за ліски —

кривава блискавка —

Й червоними стали груди Карпат.

Тікали олені крізь хащі холодні,
«Чекайте! — їх звало мале оленя, —
Так прудко бігти, як ви, я не годно. . .»
Олені ж не чули — неслись навмання.

Стара олени́ця умерла під стогом,
Мисливець удосвіта віз підігнав,
Забрав.

Накрив сіном.

Вйокнув: — Ну, з Богом! . .

І ніхто не жалів, і ніхто не ридав.

Лишень оленя́ заблукавши у лісі,
Тихенько рика́ло, мов кликало: — Ма́-а. . .
І здався йому рідним братиком місяць:
Такий же. . .

Такий!

Тільки ріжків нема.

Наука, дослідди

Ігор КИЧАК

ЩЕ РАЗ ПРО ОДНУ ЗАГАДКУ В НАШІЙ ІСТОРІЇ

Останнім часом появилися друком дві нові публікації, які знов привернули увагу дослідників до загадкового імени «Трояні» в поемі XII стол. «Слово о полку Ігоревім». В 1980 р. у варшавському журналі «Наша культура» ч. 10 торкнувся цього слова Ігор Стрельцов, а в Києві вийшов роман Василя Шевчука «Велесич» в якому також є спроба пояснити це слово. Від часу першої публікації «Слово о полку Ігоревім» у Москві 1800 року дослідники усяко стараються вияснити, що означають ці загадкові місця в поемі: «в тропу Трояню», «вічи Трояні», «обида. . . вступила. . . на землю Трояню» і «на седьмом віці Трояні». Утвердилися два пояснення цього загадкового імени: Троян — це поганський бог слов'ян або Троян — це римський імператор Траян, що панував у 98-117 р. н.е., отже, віки Трояна це I-II стол. н.е. Обидві версії, мабуть, помилкові. Але найновіші публікації Ігоря Стрельцова і Василя Шевчука найцікавіші, в обох авторів є влучні міркування, хоч в обох є і хибні думки. Спробуємо розібратися у значенні слова «Трояні» звернувши увагу на його граматику, арифметику і географію.

Два рази це слово має закінчення — ю, це присвійний прикметник, утворений від імени, яке може бути чоловічим або жіночим. Але в інших двох випадках маємо закінчення — і. Мабуть, не помилимося, коли зробимо висновок що це ім'я жіночого роду Троянь.

Правильно вважає І. Стрельцов, коли твердить: «обида. . . вступила. . . на землю Трояню, — тобто руську землю»¹, і помиляється Василь Шевчук, вважаючи землю Трояню як «землю, яка була колись своєю, а нині захоплена кочовиками половцями»², бо «обида вступила на землю Трояню» після розгрому Ігорового війська, тобто на Русь, а на ту іншу землю коло Дону «обида вступила» задовго до Ігорового походу, може ще з першою появою аварської орди в причорноморських степах 558 року. Що Троянь означає Русь, видно і з арифметики цієї назви. Помиляється І. Стрельцов на одне століття, твердячи, що «похід кн. Ігоря якраз припадає на сьомий вік історичного розвитку землі Троянної» а також, коли говорить, що «останній вираз цілком природно відноситься до народно-епічної назви Київського князівства»³.

1. «Наша культура», 1980, ч. 10, стор. 10.

2. В. Шевчук, «Велесич», Київ, 1980, стор. 46.

3. «Наша культура», 1980, ч. 10, стор. 10.

У місці в «Слові о полку Ігоревім», яке починається словами «на сьдѣмъмъ віці Трояні» розповідається про спробу полоцького князя Всеслава Брячиславича заволодіти Києвом під час відомого повстання киян у 1068 році, тобто в XI стол. Проста арифметична дія $XI - VII = IV$ дає нам IV-те століття як перший вік Трояні. І при правильному вичислюванні В. Шевчук зовсім безпотрібно називає 468 рік з V-го століття. Оскільки в XI стол. Троянь існує вже сьомий вік і тоді ж існує Русь, то Троянь і Русь означають одне і те ж, земля Трояні — це Руська земля.

Василь Шевчук висловив думку про «Троянь як союз трьох племен», можливо, сіверян, полян (русів) і уличів⁴. Київський історик Михайло Брайчевський в монографії «Походження Русі»⁵ переконливо довів, що поляни — це всі лісостепові й степові східнослов'янські племена від Дніпра до західного Бугу й Сяну разом. Отже, уличі самі є частиною полян, так само як тиверці бужани над південним Бугом, хорвати, дуліби на верхньому Подністров'ї і волиняни на Волині⁶. Всі полянські племена М. Брайчевський там же вважає антами. Антська держава IV-VI століть у часі збігається з нашою Троянню, яка теж, згідно із «Словом о полку Ігоревім», почалася у IV стол. Пригадаймо собі у цьому місці антського князя Божа з 375 року і Буса із «Слова о полку Ігоревім». І хоча поляни за М. Брайчевським це не менше шість-сім (з племенем русь або без нього) племен разом, трійця у Трояні таки є хоч це й не союз трьох племен, як висловився Василь Шевчук.

До такої думки приводить спроба пояснити інше загадкове слово в нашій історії. Візантійський імператор з X стол. Константин Багрянородний в творі «Про управління імперією» пише про руські човни, які «спускаються по ріці Дніпру і збираються у київській фортеці, яка називається Санватас». Є різні варіанти цієї назви, яку докладно проаналізував М. Брайчевський в монографії «Коли і як виник Київ» (Київ, 1963 р.). Спиняюся на варіанті «Савантас» як найближчому до нормального. Варіант «Самбатас» є така ж спотворена назва як і інші у Константина Багрянородного: «Дзернігога» (Чернігів), «Мілініска» (Смоленськ), «Немогардас» (Новгород). М. Брайчевський висловив здогад, що в цій назві допущена звичайна метатеза, «перенесення 'н' з другого складу до першого — Санватас, замість нормального Савантас»⁷. Нам залишається тільки доповнити міркування М. Брайчевського так: київська фортеця Савантас означає «столиця антів». Правильність такого тлумачення цього слова підтверджують інші подібні назви: протокиївське місто Сар на карті Птолемея з II стол. означає (з сарматського) буквально «голова», тобто «столиця», а місто Сарбак — «столиця боків». Але якщо анти це тільки полянські племена, то чого б це їхня столиця була десь

4. В. Шевчук, «Велесич», Київ, 1980, стор. 45.

5. Київ, 1968, вид-во «Наукова думка».

6. М. Брайчевський, «Походження Русі», Київ, 1980, стор. 135-148.

7. М. Брайчевський, «Коли і як виник Київ», 1963, стор. 57.

на периферії такого обширного об'єднання? Ми бачимо, що Київ розташований на стику трьох таких великих племінних (міжплемінних) об'єднань: полянських, сіверянських і деревлянських племен. Очевидно анти — це не тільки поляни, як вважає М. Брайчевський⁸. Прокопій Кесарійський східнім кордоном антив називає Дон, а не Дніпро, як Йордан. У Йордана є і назва «спали», це, очевидно, означає «поляни». Мабуть, у першій редакції у творі Йордана скрізь стояв термін «спали», і тільки пізніше ця назва була замінена назвою «анти», але без виправлення Дніпра на Дон. Дніпро був східньою межею полянських племен, володіння ж антив на сході за Прокопієм Кесарійським сягали до Дону. Отже, анти — це і поляни, але також і сіверяни, які колонізували землі до Дону, і деревляни. А це означає, що Троянь — це держава трьох племінних (міжплемінних) союзів: полянського, сіверянського і деревлянського з центром у Києві, тобто початкова Русь.

Бачимо, що анти і Троянь тісно взаємозв'язані між собою і взаємно допомагають зрозуміти і пояснити одне одного. Цей взаємозв'язок між антами і Троянню, здається, дає можливість пояснити і значення самого слова «анти», третього загадкового слова в нашій історії. Назва «анти» вживається тільки у авторів другої половини VI стол. і до 602 року, тобто в часі, коли на історичній сцені діяли і Троянь і авари. Загальнотюркське слово “ant” означає «присяга»⁹. Об'єднавшись у Троянь, спільну державу, три східньослов'янські союзи племен, очевидно, взаємно запряглися собі на вірність. Тюрки-авари й дали своїм противникам назву «анти», тобто «заприсяжені». Тюрки Приозів'я — кутургури і утургури теж, напевно, називали своїх північних слов'янських сусідів антами. І цю тюркську, аварську назву перейняли візантійські автори VI стол. З розпадом Трояні зникла і назва «анти», і це ще раз підтверджує висновок що Троянь — це антська держава і історія антив є історією Трояні. «Валінана» ж арабського географа Масусі — це, очевидно, останній осколок Трояні, союз волинян, дулібів і хорватів, на який прийшовся останній нищівний удар аварів (обрів) на початку VII стол., подібно як Галицько-Волинська Русь була останнім західнім осколком Київської Русі.

Принагідно хочу зазначити, що останнім часом деякі історики, аналізуючи літописний переказ про Кия, позбавляють цього князя братів і сестри. Здається, вже більш оправданим було б відкинення з переказу того безіменного візантійського імператора. Можливо, літописець тим імператором спростовував неприйнятні для нього версії про Кия як про перевізника і навіть як розбійника. Братів і сестру слід залишити, враховуючи додаткові дані з Германарикової легенди з VI стол. і скандинавських саг, а також київську топоніміку.

1983 р.

8. М. Брайчевський, «Походження Русі», Київ, 1968.

9. А. И. Попов, «Названия народов СССР», Ленинград, 1973, стор. 35.

Євген КРАМАР

А Н Т И (Прожовження, 3)

III. РОЗГЛЯД НАЯВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

В попередньому розділі наведено чи не всі відомі джерела, які мають відношення до антів і пов'язаних з ними обставини. А з тих джерел взято майже всю наявну в них інформацію з цього питання. Якщо щось з неістотного і не ввійшло до зроблених витягів, то воно без шкоди для справи перекривається цитованими місцями^а.

Безперечно, зібрана інформація розширює знання про антів, та все ж не дає відповіді на низку тих питань, які мають з'ясовуватися в цьому дослідженні. Більше того, знаючи джерела й наявну в них інформацію про антів, важко збагнути, звідки деякі дослідники черпали матеріал для деяких своїх тверджень про антів, якщо вищенаведені джерела не уповноважують на це. Йдеться не про гіпотези, висновки, а саме про фактологію. Ось трохи таких прикладів коли дослідники не зовсім точні, неуважні або й навіть недостатньо сумлінні. В одній з книжок можна прочитати, ніби письменники VI-VII ст. ст. вважали антів і склавинів нащадками венеців¹.

Насправді ж, крім Йордана Мезогота, ніхто з перелічених авторів про це й не натякав. А щодо Йордана, то він писав про венеців, склавинів і антів і як про синхронні територіально відокремлені групи. Цілком неясно, на підставі чого описану Йорданом (і більше ніким) анто-готську боротьбу трактують як повстання антів, а дії готського вождя Вінітара щодо антського Божа — обманом, підступом². Хоч за Йорданом, анто-готська війна відбувалася після підкорення готів гуннами, проте К. Менгес чомусь відносить її до часу готського короля Германарика — перед гунською навалою³. В. Мавродін, покликаючися на Йордана й Павла Діякона, запевняє, ніби ці автори писали про лісисто-болотнисту місцевість Оюм в краю антів⁴, однак даремно було б шукати це в творах названих авторів. В іншому місці цей же дослідник з покликанням на працю А. Мишуліна твердив наче б то Іоан з Ефеса писав, що анти вже навчилися воювати краще, ніж візантіяці⁵. І знов: ні в оригіналі Іоана з Ефеса, ні в перекладі А. Мишуліна цього немає. Чи таке запевнення П. Третьякова: антська фльота мовляв, не раз виходила в Чорне море і загрожувала самому Константинополю⁶. Що це за фльота, коли і як вона діяла тощо — цього не знайти в жодному писемному чи фолклорному джерелі. Як переконані М. Брайчевський і Г. Івакін, самі анти називали себе поляна-

ми⁷, проте немає жодного матеріялу, який свідчив би про якусь інакшу самоназву антів, а джерела давньоукраїнського племені полян, в яких фігурують анти, взагалі не знали. Можна знайти твердження про спадковий характер влади антських царів з переліком царів Божа, Ардагаста, Пірагаста (полководців Хільбудія, Доброгаста, Всегорда)⁸. О. Касименко до антських царів зарахував ще й Мусокія⁹.

З повідомлень Прокопія з Кесарії і Маврикія Стратега видно, що анти не мали єдиної централізованої, подібної до монархічної влади, тому годі збагнути, чим мотивується спадковий характер влади антських «царів». Щодо Ардагаста, Пірагаста й Мусокія, то це не антські, а склавинські вожді — досить заглянути до «Історії» Феофілакта Сімокатти. З легкої руки деяких дослідників згаданий Прокопій з Кесарії Хільбуд(ій) став антським полководцем, хоч сам Прокопій нічого не говорить про антське походження цього візантійського військового начальника. Антом був інший Хільбуд(ій), самозванець, однак він не полководець. М. Брайчевський то заперечує антське походження полководця Хільбудія¹⁰, то визнає це¹¹. Про антські й «антські» імена та пов'язані з цим непорозуміння ще буде сказано окремо.

Свого часу Й. Маркварт ввів у науковий обіг твердження про перебування антів у племінному союзі з тюрко-болгарами гундурами, який очолювали спільні антські вожді. На цю думку, звичайно, покликалися далі¹², однак ні писемні джерела, ні усна традиція не свідчать про командну ролю антів (мається на увазі антів-слов'ян) в анто-гундурському союзі. Слов'яни, в тому й анти VI-VII ст. ст., були народом неписемним. Всупереч цьому Ю. Колісниченко і С. Плачинда писали, що в Києві під час однієї з пожеж мали б згоріти антські книжки¹³. Можна було б навести й низку інших неточних, неперевіраних чи й демонстративно незалежних від джерел тверджень про антів, однак і наведене свідчить, що в цій справі не все гаразд. Ще гірше коли деякі дослідники намагаються підігнати наявну в джерелах інформацію під свою чи й не свою наперед визначену концепцію. До речі, така ситуація була однією з причин того, що в попередньому розділі зроблено такі широкі дослівні витяги з різних джерел. Звичайно, самі собою вони не, дадуть вичерпної інформації про антів — потрібна глибина об'єктивна аналіза. Відразу потрібне застереження: узгодити між собою, звести до спільного знаменника всю вищенаведену інформацію про антів неможливо. Адже предметом цього дослідження є насамперед слов'янські анти, тобто та частина слов'ян, яка в джерелах VI-VII ст. ст. znana під назвою «анти», однак у цьому пляні в деяких джерелах є розбіжності, неясності. Як наслідок, відповідна частина наведеної інформації явно несумісна з анто-слов'янською темою. Вихід з ситуації полягає в тому, щоб обережно, мотивовано дещо з відібраного матеріялу вивести за дужки зазначе-

ної теми. Одне слово — що відноситься до антів-слов'ян, а що до інших антів, бо наявність різноетнічних груп антів, виглядало б, не може викликати сумніву.

Отже на черзі детальніший розгляд повідомлень Помпонія Мели, Плінія Старшого й Клавдія Птолемея про кіссіантів. М. Котляр у полемічному антинаціоналістичному пориві з покликанням на «західні джерела» першу фіксацію антів-слов'ян відносить до I-II ст. ст. н.е.¹⁴. В іншій своїй такого ж характеру праці він датує антів I-VII ст. ст. н.е.¹⁵. Можна натрапити й на датування їх межею, тобто початком I тисячоріччя н.е.¹⁶. Хоч і не сказано прямо про згаданих кіссіантів, та можна розуміти саме їх, бо жодних інших «західних джерел» I-II ст. ст. н.е., крім творів Помпонія Мели, Плінія Старшого й Клавдія Птолемея з цього питання немає. Однак спроби бодай посередньо пов'язати зазначених кіссіантів з антами-слов'янами не витримують елементарної критики. Щоправда, повідомлення про кіссіантів десь в районі північного Кавказу свідчить про побутування там і тоді етноніма з компонентом «ант». Можливо, назва «кіссіанти» своєю першою частиною пов'язана з названими Птолемеєм і льокалізованими на Кавказі Кіссійськими горами й р. Қасом або Касієм¹⁷ (цю ріку ототожнювали з пізнішим Кіссоном¹⁸). Можна навіть прияти, що назва «анти» примандрувала й прицепилася до частини слов'ян десь з цього азовсько-кавказько-каспійського боку, проте кіссіанти етнічно не слов'яни. Було б абсурдно говорити про проживання в зазначеному регіоні вже в I-II стол. н.е. (фактично — значно раніше) слов'янського населення під будь-якою назвою. Зрештою, як визнають дослідники, Пліній і Птолемей ранніх слов'ян знали під назвою венедев, льокалізуючи їх цілком в іншому, ніж кіссіантів, місці. Правда, в давньоукраїнських літописах під 988 р. згадана своєрідна колонія русичів — м. Тмутаракань (на Таманському півострові — Кубань). З другого боку, арабські географи X стол. Істархі та Ібн-Хаукаль знали й слов'янське державно-політичне утворення Артанію, яку частина дослідників ототожнює з Тмутараканню. Однак слов'янський елемент там іншого й значно пізнього походження і не має зв'язку з кіссіантами. Польські дослідники вважають, що етнонім «кіссіанти» відноситься до черкеських антів¹⁹, тобто до адигейців та споріднених з ними північнокавказьких народів. Як би там не було а повідомлення зазначених авторів I-II стол. н.е. про кіссіантів потрібно беззастережно виключити з джерельної бази про антів-слов'ян.

Зараз — про керченський напис останньої чверті III стол. з фразою «Антас Пап. . .». Здається, О. Погодін започаткував історіографічну традицію, за якою анти-слов'яни вперше згадуються саме в цьому написі²⁰. Відтоді думка цього історика набула багатьох прихильників²¹. Правда, М. Грушевський сумнівався в етнічному походженні імені Антас²². М. Брайчевський і тут непослідовний, бо то бачив в

імені Антас першу згадку про антів-слов'ян²³, то відрікався від цього²⁴. Оскільки керченський напис подає перелік імен: такий-то (син) такого-то, то в зв'язку з цим стерту частину слова «Пап. . .» доповнюють відсутнім «іос(іон) — виходить «Антас Папіос (Папіон)», тобто «Антас (син) Папіїв. Відомі досить часті випадки, коли етноніми ставали особовими назвами людей — звідси й думка, що і в цьому разі за ім'ям стоїть етнонім. За переконанням О. Соболевського десь біля Азовського моря побутував скитський етнонім, який по-грецькому окультурених скитів нагадав про себе в формі особової назви Ант(ас)²⁵. Це припущення, не більше. А на більше не уповноважують ні відомий скито-сарматський етнонімікон і антропонімікон, ні інші джерела. Було б трохи переконливіше, якби зазначене ім'я пов'язувати з антами-адигейцями чи й з кіссантами, однак ні в скитській, ні в адигейській, ані в будь-якій іншій інтерпретації імені Ант(ас) воно не мало б зв'язку з антами-слов'янами. Принагідно вартує нагадати, що в приблизно одночасній з керченським написом Певтінгеровій карті слов'яни (Venidi) показані далеко від Керчі, в Молдавії і аж біля Прибалтики. В III стол. н.е. в Боспорському царстві (на берегах Керченської протоки) слов'яни не жили. Немає потреби наводити різні аргументи проти досить поширеної думки, що в керченському написі є перша згадка про антів-слов'ян. Така потреба відпала після того, як В. Струве показав у імені Антас давньогрецький антропонім, який немає нічого спільного ні з антами-слов'янами, ні з будь-якими іншими антами. За свідченням цього історика, ім'я Антас було поширене в Сирії й Каппадокії (в Малій Азії), звідки, напевно, й потрапило до Боспорського царства²⁶. Отже після цього не залишається нічого іншого як вилучити керченський напис з ім'ям Ант(ас) з числа доказів про антів взагалі і антів-слов'ян зокрема.

Далі йде започаткований у 533 р. титул імператора Юстиніяна — «Антський». Тут безперечно йдеться про антів-слов'ян, тих самих, які капостили імперії за правління цього імператора. За цим титулом стоять відповідні історико-політичні реалії, про що буде сказано в тому місці, де піде мова про факти політичної історії антів. До речі, чимало дослідників початок цієї історії пов'язують з епізодом антогоської війни і смерті антського вождя Божа²⁷. В зв'язку з цим потрібно приділити у вищезазначеному пляні належну увагу відповідному епізоду з Йорданової «Гетики». Щодо інших Йорданових згадок про антів, то вони, поза всяким сумнівом, відносяться до антів-слов'ян і будуть розглянуті в окремому місці. А от щодо епізоду з Божевими антами такої впевненості немає. Сумнів збільшується від наведеного Ш. Ногмовим матеріялу, в світлі якого Божеві анти це Баксанові анти (адигейці). Єдине, що можна виставити проти антсько-адигейської версії, це цитований уривок з «Слова про Ігорів похід», де йдеться про «время Бусово». Цей уривок, отже, також стане зараз предметом розгляду. Отже про Божевих антів. Дослідники на-

рікали й нарікають на до невиразності лаконічні й суперечливі Йорданові повідомлення про слов'ян²⁸. Що так, то так, проте в цьому можна якщо не виправдати, то бодай зрозуміти. Адже зосереджуючи всю свою увагу на історію готів, Йордан не звертав більшої уваги на другорядне щодо тієї історії. До того ж, Йорданова «Гетика» це фактично скорочений варіант праці Флавія Кассіодора «Історія готів» (розпочав писати 526-527 р.), яка, однак, втрачена. Цілком зрозуміло, Йордан скорочував Кассіодорову працю за рахунок неістотного, з його погляду, матеріалу, до якого відносилася й інформація про антів. В жодному іншому стародавньому писемному джерелі немає згадки про анто-готську війну та смерть Божа від руки Вінитарія. В Йордановій «Гетиці» є чимало фантастичного. На думку Л. Шмідта, епізод з Божем це також фантазія, ба й готський вождь Вінитар(ій) не реальна особа²⁹. Цей науковець запропонував таку версію щодо Вінитарія. Готський король Германарик в наслідок перемоги над вене-тами мав би дістати титул «Wenetarius» («Венетський»), але згодом через незрозуміння чи непорозуміння цей титул було розцінено як ім'я окремого готського володаря — Вінитар(ій). Однак Йордан досить детально описав епізод з Вінтарієм — Божем, до того ж на цілком реальному тлі, тому годі вважати його вигадкою. До того ж, на користь історичності цього епізоду досить переконливо свідчить адигейський переказ про смерть нарта Баксана з усіма його братами та іншими знатними антами (адигейцями). Не залежно від наступного остаточного вироку над епізодом з Божевими антами в плані його належності до антської (слов'янської) історії, про нього потрібно поговорити детальніше і всебічно. Насамперед про час анто-готської війни і смерті Божа. Вже стало традицією датувати їх 375-им р.³⁰. А втім ця дата не тільки непереконлива, але й неможлива. Адже саме в 375 р. гуни розбили готів і підкорили їх. Йордан виразно пише що Германариків наступник Вінитар(ій) прикро переносив гунське панування, помалу звільнявся від нього, набирався сили тощо і лише після того пішов в «антські краї». Звичайно, все це вимагало певного часу. До того ж, невідомо чи Вінитар(ій) заступав померлого в час гунської навали Германарика відразу чи з деякою перервою. Так чи не так, але між гунською навалою і пов'язаним з нею підкоренням готів та наступним походом Вінитарія на антів мав пройти помітний час. Правда, Йордан зазначив, що Вінитар(ій) так вільно розпоряджався заледве рік, однак цей час відноситься, як впливає з контексту, до готського панування над антами, а не до часу, коли Вінитар(ій) звільнився від гунської неволі і готувався до походу на Божевих антів. На думку Є. Скржинської, похід готів на антів відбувся в самому кінці IV-го або на самому початку V стол.³¹ — це, виглядає, заплізно. Більш вірогідніше — кінець 70-их — початок 80-их р.р. IV стол. Так чи ні, але не можна погодитися з такими точними датами як 373-ий³², чи 385-ий р.³³, бо неясно звідки вони взялися.

А зараз про самого Божа, якого Йордан за аналогією до відповідної римської титулятури назвав латинським словом “rex” — цар, король. Е. Скржинська не виключає лінгвістичної помилки, в наслідок якої Йордан незрозуміле для нього слов'янське слово «вождь» зрозумів і передав як ім'я Бож³⁴. Будь воно так, то автор «Гетики», мабуть, написав би Voz (Vooz, Vox), чого, однак, немає, натомість. . . Voz (Booz, Vox). Далі, немає впевненості, що Бож був слов'янином, адже сам Йордан з цього приводу не сказав нічого. Г. Вернадський ототожнював Божа з Маджаком, вождем давньослов'янського племені «валинана»^{34а} — про це плем'я й названого його вождя писав в X стол. арабський автор Масуді. Однак Бож-Маджак Г. Вернадського з погляду етнічної належності не зовсім ясний. Він міг бути й аланом^б в силу того, що зазначений автор дивився на антів крізь аланську призму.

М. Тихомиров бачив зв'язок між ім'ям Бож і плем'ям бужан, яке жило по р. Бугу³⁵ (Волинь — Україна). Вельми цікаву й оригінальну версію подав М. Тершаковець. З Йорданової праці відомо, що в час гунської навали старезний готський король Германарик наказав розірвати кіньми одну жінку, дружину одного з росомонських^в вождів за те, що підвладні готам росомони відмовилися виступити проти гунів. Ім'я цієї жінки мало б етимологізуватися як «Лебідка». Інші джерела повідомляють, ніби Германарик колись перебував в полоні в слов'янського князя Ісмара, де мав намір одружитися, виявляється, з тією «Лебідкою». З другого боку, за давньоукраїнським Початковим літописом, засновники м. Києва брати Кий, Щек і Хорив мали сестру Либідь. Співставивши всі письмові й фолклірні відомості, М. Тершаковець константував, ніби зазначена росомонська «Лебідка» це і є літописна київська Либідь, а Бож — її чоловік³⁶.

Якщо відкинути вищенаведені версії, то належить обмежитися фактом: був антський вождь Бож який разом з синами й багатьма знатними антами загинули (розіп'яті) від готів. Будь Бож і його анти слов'янами, то ця трагедія залишила б по собі якийсь слід у пам'яті слов'ян, зокрема т. зв. східних. В цьому пляні привертає увагу те місце «Слова про Ігорів похід», де йдеться про готських дівчат і «время Бусово». Оскільки «Бусово» це присвійний прикметник, то реконструюють іменник (ім'я), від якого він утворений — Бус. В наслідок цього в літературі можна натрапити на паралельне вживання двох форм імени: Бож (Бус)³⁷. А втім Йорданова праця не уповноважує на цю другу гіпотетичну форму імени. Та й написання слова «Бусово» з великої букви в рукописі «Слова про Ігорів похід», звичайно, не було. І все ж думка, що гіпотетичний Бус в «Слові про Ігорів похід» і Бож в Йордановій «Гетиці» — це одна й та ж особа, має чимало adeptів як серед літературознавців, так і серед істориків³⁸. В літературі пріоритет такого ототожнення визнається за О. Огоновським³⁹. Справді цей літературознавець у 1876 році беззастережно ідентифікував «время

Бусово» з часами того Божа, якого розп'яв готський вождь Вінитар(ій)⁴⁰. І взагалі цитоване з «Слова про Ігорів похід» місце О. Огоновський пояснює ось так: Готські дівчата мали б величати свого давнього вождя Вінитарія за його перемогу над Божевими антами, які були предками пізніших русичів. Від тих русичів (Володимира Мономаха та інших князів) свого часу зазнав сильної поразки Шаркан (Шарукан, Шарухан) та інші половецькі хани.

В описаний у «Слові про Ігорів похід» час залишки готів перебували під владою половців. Коли ж у 1185 р. русичі й половці зійшлися на бій, то, отже, готські дівчата мріяли (леліяли) про перемогу половців, тобто про помсту своїх володарів за колишню Шароканову поразку. Насамперед потрібно зазначити, що Буса з зазначеної давньоукраїнської літературної пам'ятки і Йорданового Божа ідентифіковано і до О. Огоновського — А. Кухарський у 1834 р.⁴¹. І все ж ця ідентифікація не зовсім переконлива, хоч на перший погляд все ніби гаразд. Якщо в «Слові про Ігорів похід» йдеться таки про Божа, то не зрозуміло, чому про нього сказано мимохідь і так неясно натяком. Можна подумати, ніби тодішнім читачам вартувало лише сказати «время Бусово» і вони вже знали, про кого і про що йдеться. Насправді ж це не так. На тодішній Україні-Русі Йорданової праці, звичайно, не знали. А свої література й фолкльор не давали навіть натяку на якусь Божеву (Бусову) чи антську традицію. Така ситуація не тільки в українців, а й у всіх інших слов'янських народів: ніхто з них не пам'ятає про жакливу розправу над їх далекими предками і зокрема над вождем Божем. Це й підриває довір'я до погляду про тожність Буса й Божа.

Далі, не зовсім вмотивовано, чому б то *готські* дівчата мали леліяти про перемогу половців над русичами, адже половці поневолювали готів, а між готами й русичами в XII стол. не було жодних поразунків. До того ж, ці два народи християни, тоді як половці погани — якимось не гоже було славити перемогу поганців. Свого часу було висловлено думку, що Бус це якийсь невідомий з інших джерел половецьких ханів⁴², однак ця думка не дістала визнання. Справа дістала б цілком інакше висвітлення й розуміння, якщо слово «бусово» вважати не похідним від імени Бус, а звичайним прикметником з не зовсім ясним значенням. Оскільки йдеться про половців та про реалії їх історії, то спокусливо тлумачити це слово на половецькому, тюркомовному ґрунті. Так поступив О. Сулейменов. І тут немає нічого дивного, бо дослідники давно вже звернули увагу на відчутний тюркський (половецький) вплив на «Слово про Ігорів похід». Так от, О. Сулейменов звернув увагу на Казахське (казахи тюркомовні) слово «босу», яке має значення масового лиха, втечі, недолі. Оскільки всі тюркські мови близькі між собою, то ретроспективно можна визнати наявність такого ж чи подібного за звучанням слова і в половецькій мові. Половці могли вимовляти його подібно до «бусу», а в

конструкції «Слова про Ігорів похід» — «бусово». В такому разі «время бусово» (не «Бусово») мало б означати лихі часи, лихоліття, повення і под. Це поняття якраз підходить до часів Шарукана, коли половці зазнали від русичів чимало лиха.

Вартує уточнити: в битві 1107 р. були розгромлені половецькі хани Боняк і Шарукан, убиті хани Таз і Сугр; згодом князь Володимир Мономах Шаруканового сина Артика (Атрака, Отрока) загнав аж на Кавказ. До речі, чудова занесена до Галицько-Волинського літопису легенда про співця Ора та Євшан-зілля відноситься саме до цього вигнання Отрока. Одне слово, в наслідок зазначеної поразки половців, для них настали тяжкі часи «время босу» — «время бусово»⁴³. Таке тлумачення досить переконливе. Після цього стає цілком ясно, чому половці дивилися на перемогу 1185 р. як на відплату за Шарукана. І все ж неясно, чому з приводу половецької перемоги раділи «Готекія красные дѣви», а не половецькі. Виявляється, що автор «Слова про Ігорів похід» міг половецьких дівчат назвати готськими. Справа ось в чому. Візантіїці мали звичку різні народи називати якоюсь збірною, більш відомою їм назвою. Наприклад, свого часу вони за традицією називали скитами багато різноетнічних племен і народів Північного Причорномор'я. Пізніше район Криму візантіїці називали Готією, оскільки там жили залишки готів. З VIII стол. в Криму існувала Готська єпархія. Навіть печенігів і половців візантіїці інколи називали готами, оскільки ті кочівники жили в колишній Готії. Отже, автор «Слова про Ігорів похід» міг вжити назву «гот» для позначення половців⁴⁴. Якщо на «время Бусово» глянути з такої позиції, то не буде підстав пов'язувати його з Бусом-Божем. А тут ще й адигейські перекази, які прямо і не безпідставно віддають Йорданового Божу предкам адигейців. Адже, як свідчить наведений адигейський фольклорний матеріал та інші джерела, предки адигейців називалися антами. Далі, в назві адигейського нарта — Баксан, компонент «ан» властивий для давньоадигейських антропонімів, а «Бакс» дуже нагадує вже відому варіантну форму назви антського вождя — Бокс. І Йорданів Бож, і адигейський Баксан загинули від готів.

Згідно з Йорданом, разом з Божем загинули його сини та 70 знатних антів: адигейський фольклор натомість свідчить про смерть Баксанових братів та 80 знатних антів (адигейців). Десять щось переплутано, однак розбіжності не настільки істотні, щоб не бачити явного співпадіння. Жоден інший фольклор, як вже говорилося, не має такої паралелі до зазначеного Йорданового епізоду. Б. Рибаків, переконує, що ніби предки адигейців просто-напросто перенесли до свого фольклору цей сюжет з анто-слов'янської (з т. зв. східнослов'янської) історії, мовляв, Бож і його анти — це східні слов'яни і адигейський народ в своїх переказах зберіг про них пам'ять⁴⁵. Це аж ніяк не переконливо. Можна було б говорити про запозичення, якби і в

«східньослов'янському» фолклорі був такий чи подібний сюжет чи якби в ту сиву давнину ялось схрещувалися історичні долі слов'ян («східніх») і адигейців. Однак нічого подібного не засвідчено. До того ж, адигейський переказ про Баксанову смерть оздоблений багатьма додатковими, адигейськими атрибутами — це оригінальний сюжет за яким стоять реалії стародавньої адигейської історії.

І ще ось що. Поневолення готами антів (адигейців) призвело до гунського втручання в справу — гуни знов розбили готів, вбивши їх вождя Вінітарія. Створюється враження, ніби анти були в гунів на кращому рахунку і заступалися за них. Показано, що адигейський фолклор знає пізнішого гунського вождя Аттілу, називаючи його Аділ. При цьому, за словами Ш. Ногмова, виглядає ніби Аттіла (Аділ) покоровив, але пощадив антський (адигейський) народ. Це ще один штрих для підтвердження вірогідності адигейського переказу і для співставлення його з Йордановим повідомленням про анто-готську війну і смерть Божа (Баксана). На противагу цьому слов'янський фолклор не знає імені Аттіли і гунів взагалі. В зв'язку з цим «время Бусово» (фактично ж — «время бусово») з «Слова про Ігорів похід» цілком безпорадне, щоб його вважати відгомонам Йорданового епізоду. Зазначена фраза, більш ніж вірогідно, це категорія цілком іншого порядку і як таку її належить вилучити з антознавчої бази.

Однак про Йорданів епізод вартує поговорити далі. Отже, Вінітар(ій) вступив в «антські краї». Де ці краї, Йордан не уточнив. Якщо були б лише одні анти (слов'яни), то їх краї в середині VI стол. Йордан окреслив досить точно: між нижніми течіями Дністра й Дніпра. Однак за півтора сторіччя до того в цьому районі все було інакше. Тому фраза «антські краї» стосовно кінця IV стол. заставляє думати: чи то антська територія станом на час анто-готської війни, чи антський ареал часів Йордана. На думку Є. Скржинської, було бодай часткове співпадіння між антською територією Божевого періоду і цією ж територією в середині VI стол.⁴⁶ Можна було б з деякими застереженнями погодитися з таким поглядом, якби не було інших антів (адигейців). Саме в краї тих інших антів і повів своє військо готський володар Вінітар(ій) і, як би це не було незвично але ті «антські краї» знаходилися аж на Північному Кавказі. В цьому переконує північно-кавказький фолклор. І не тільки він. Виглядає, ніби є орієнтир — р. Ерак, на якій гуни розбили готів і вбили їх вождя Вінітара. Хоч Йордан і написав, що р. Ерак в антській землі, та з'ясувавши місце цієї ріки, можна мати уявлення про театр анто-гото-гунських військових дій.

В зазначений період готи (східні) жили в Криму й Приазов'ї, тобто на схід від Нижнього Дніпра. До гунської навали на захід від Нижнього Дніпра жили західні готи, які, тікаючи від гунів, переселилися в межі Візантійської імперії, отже до 375 р. (поява гунів в Приазов'ї — Причорномор'ї) та й мабуть декілька років після того нижньодні-

провське Правобережжя це не «антські краї». Ці краї потрібно шукати в напрямі на схід від східних готів. Зараз вже легко знайти їх, оскільки ясно, що маються на увазі землі стародавніх адигейців (антів). І все ж — про ріку Ерак. Є. Скржинська ототожнює її з Нижнім Дніпром⁴⁷. Це зовсім непереконливо, бо різні народи в різний час чи й одночасно неоднаково називали Дніпро, і хоч відомо чимало назв цієї ріки, але серед них немає «Ерак». До того ж, Йордан прекрасно знав Дніпро під декількома назвами і, отже, не міг назвати цю велику ріку до того невідомою назвою «Ерак», не зробивши якогось пояснення. Н. Жупанич в Еракові бачив р. Тилігул⁴⁸ (на Одещині — Україна), його підтримував Г. Вернадський⁴⁹, який, до речі, був переконаний в існуванні двох груп антів, з яких (західню) льюкалізував в районі р. Південного Бугу. П. Третьяков, констатувавши неясність льюкалізації р. Ерак, все ж вважав, що Вінитар ходив походом на антів (слов'ян) десь в басейн Південного Бугу⁵⁰.

Ясність в питанні вніс Константин Багрянородний (сер. X стол.): Ерак це Фасіс⁵¹. В стародавні часи назва «Фасіс» відносилася переважно до теперішньої Ріоні в Грузії, або й до північнокавказької р. Араксу. В стародавню епоху з Араксом нерідко переплутували Та-наїс (Дон)⁵². Константин Багрянородний під Ераком (Фасісом) мав би мати на увазі Аракс. Видавець Йорданових творів Т. Моммзен в питанні ідентифікації Ераку пішов услід за Константином Багрянородним. Однак Йордан згадував Аракс (Агахех, Abraxhez) і окремо від Ерака. Гідроніми «Ерак» та «Аракс» подібні між собою. Можливо, в мові якогось народу в IV стол. назва «Аракс» вимовлялася подібно до «Ерак». У всякому разі пов'язаний з гідронімом «Ерак» пошук веде не на захід від Нижнього Дніпра а в район Азовського моря — Кавказу, тобто в ареал стародавніх адигейців (антів).

Не можна, правда, замовчати й таку обставину. Клавдій Птолемей знав низку міст, розташованих по Дністрі в такій послідовності: Еракт, Вівантарій, Клепідава та ін. Перше з цих міст своєю назвою дуже нагадує р. Ерак. Однак місто не ріка і до того неясно, чи воно лежало на якійсь притоці Дністра, однойменній з містом, яку можна було б утотожнити з Ераком. Як вже сказано, більше шансів знайти Ерак десь на Кубані — Кавказі. Напевно, ця ріка в IV стол. знаходилася в антських краях і на ній гуни розбили непо-ірих готів, які розправившись з антами, мабуть ще були в їх країні. Можна лише припускати, чому гуни виступили в цій ситуації проти їм же підвладних готів: або щоб взагалі приборкати готів, які, як повідомив Йордан, бажали й почали вже помалу звільнятися від гунської залежності, або щоб підтримати більш льюкальних, тісніше пов'язаних з ними антів.

У всякому разі ці Божеві анти, як видно з усього вищенаведеного, не слов'яни. В такому разі дивно, чому Йордан спеціально не відрізняв їх від тих антів (слов'ян), які були сучасниками Йордана і мали

бжити над Чорним морем, між Дністром і Дніпром. Але, цілком можливо, він міг і не знати цієї різниці. Адже і Божеві піддані, і частина слов'ян називалися антами, то ж Йордан міг бачити за цими рівночасовими назвами один і той же народ. Можливо, в Кассіодоровій «Історії готів» і було щось з цього приводу, однак Йордан не заніс його до своєї праці. Нарешті, міг просто не надати значення цій обставині як для нього неістотної. Адже знаючи італійських та слов'янських венетів, він, проте, не пояснював, що це різні народи з однаковими назвами.

Після всього вищесказаного з приводу цього епізоду Йорданової «Гетики», з усією очевидністю впливає висновок: цей епізод не має відношення до історії антів-слов'ян і, отже, не буде використовуватися як аргумент у дальших судженнях про слов'янських антів. Прикро й нелегко так поступати, адже це означає йти наперекір історіографічній традиції, навіть слов'янському, точніше «східньослов'янському», ще точніше — українському патріотизмові. Але історична правда понад усе, а прикрість значно згладжується від того, що слов'янство Божа і його антів заперечувалося вже давно, в тому й слов'янськими авторами: А. Ольріком⁵³, Л. Шмідтом⁵⁴, Ф. Дворником⁵⁵, Н. Жупаничем⁵⁶ і, як вже сказано Г. Вернадським та ін. Точніша етнічна атрибуція Божевих антів (адигейці, алани чи ще хтось) лежить за межами цього дослідження. Тут досить того, що вони не слов'яни.

Після цього пора в такому ж пляні, тобто з погляду належності чи неналежності до антів-слов'ян приділити увагу й Прокопівій інформації. В цьому відношенні зараз, як сумнівний, привертає увагу той уривок, де йдеться про численні племена антів десь в Приазов'ї. Всі інші Прокопіві повідомлення про антів, поза всяким сумнівом, відносяться до антів-слов'ян. Це місце з Прокопівієї праці ніби не узгоджується з іншою інформацією про антів. Адже Прокопій ясно писав про антів на лівобережжі нижнього Дунаю, там же знали антів-слов'ян інші автори зокрема Маврикій Стратег. Йордан східню межу їх ареалу визначав Нижнім Дніпром і раптом — численні племена антів десь на східньому березі Азовського моря й на лівобережжі нижнього Дону. Можна, правда, припустити, що анти-слов'яни займали весь простір від Дону до Дунаю — так і роблять багато дослідників, проте це штучне натягування антської території. Тодішнє степове Причорномор'я — виключна стихія кочівників. Як слушно зауважив М. Брайчевський, вважати в середині VI стол. Причорномор'я основним районом розселення антів (слов'ян) значить відступати від джерел і загальної історичної перспективи⁵⁷. Зрештою сам Прокопій показував територіальний розрив між двома відомими йому групами антів.

Розповідаючи про інші народи, які живуть за Азовським морем і Доном (в напрямку з сходу на захід), він зазначив:

«За Меотидським озером і рікою Танаїсом переважну частину розташованих тут земель, як я вже сказав заселили котригури-гуни^f. За ними всю країну займають скити^g й таври^e (VI/VIII/, 5, 32)».

Отже простір на захід від Дону й Азовського моря займали не анти, а інші племена. Ще в одному місці своєї праці Прокопій вказував на величезну кількість різних варварів, які живуть на північних берегах Понту (Чорного моря) і з якими візантіїці не мають жодних стосунків, крім випадків посольств. Отже ясно, що згадувані Прокопієм наддунайські анти-слов'яни були територіально відокремлені від інших, яких він не знав деє біля Азовського моря — пониззя Дону. Те місце, де Прокопій говорить про приазовських антів, явно випадає з анто-слов'янського ряду і все ж Є. Скржинська спробувала узгодити його з іншими про проживання антів біля Нижнього Дунаю. Хід її думок ось який. Прокопій описував народи, які жили навколо Чорного моря (проти годинникової стрілки). Нижня течія Дону (та й саме Азовське море) мають майже східно-західній напрям. Для людини, яка стоїть деє на Північно-Західньому Кавказі, — веде далі Є. Скржинська, — напрям на північ від Азовського моря й Нижнього Дону буде фактично на захід від них. А саме в цьому загальному західньому напрямі від Азовського моря, за Нижнім Дніпром і далі жили анти (слов'яни)⁵⁸. Виходило б, ніби Прокопій, уявно стоячи деє на північно-східньому березі Чорного моря і пишучи про численні антські племена, які жили на північ від тамтешніх утигурів, мав на увазі тих же наддунайських антів, про яких писав в інших місцях.

Це всього-навсього спроба пояснення і до того ж не настільки переконлива як складна, неясна. Таке пояснення не рахується з іншими Прокопієвими повідомленнями і з його географічними уявленнями, які, звичайно, не ідентичні теперішнім. Не зовсім ясно, чому наддунайські анти-слов'яни настільки привертали Прокопієву увагу, що він, поступово описуючи народи вздовж берегів Чорного моря, вже з північно-Західнього Кавказу вказував на них. А між тим все стане ясніше й простіше, якщо погодитися з тим, що в цьому разі Прокопій мав на увазі, принаймні писав про місцевих приазовських неслов'янських антів, які сусідували з тюркоболгарськими утигурами. В такій думці вже не було раптової несподіванки, бо вже є прецедент з Йордановим епізодом про Божевих (за адигейським фолкльором — Баксанових) антів. Саме до цих неслов'янських антів належало б віднести розглядуване Прокопієве повідомлення. Тут знов вартує надати слово Ш. Ногмову, який писав про предків адигейців (антів):

«Переказ, який зберігся в нас, передає (без зазначення епохи), що цей народ жив від ріки Терека до рік Волги й Дону на північ і, поселяючися обабіч Азовського моря, доходив до кримських степів на заході».

Безперечно, з часом ареал стародавньоадигейських (антських)

племен змінювався, чимало дечого можна списати за рахунок неточности стародавніх географічних уявлень тощо, однак, розглядувані й льокалізовані Прокопієм в Приазов'ї племена антів жили в цьому стародавньоадигейському ареалі. Щодо відзначеної Прокопієм численности племен усіх антів, то це може відноситися не тільки чи й не стільки до загальної значної кількості приазовських антів, скільки до значного числа, строкатості племен, родів, які входили до цієї антської групи, що було і є притаманне етнічній карті цього регіону. До речі, зазначена обставина якраз і посередньо свідчить на користь твердження про відрубність двох згадуваних Прокопієм груп антів. Адже цих приазовських — численні племена, тоді як наддунайських, виглядало б, було не так багато оскільки в справі згаданого Хільбудія, за повідомленням того ж Прокопія, зібралися майже всі анти (слов'яни). Раз на збори могли зібратися мало не всі, то жили вони більш-менш компактно і не вельми численною групою. Так чи ні, але в світлі всього вищенаведеного анти середини VI стол., льокалізовані на схід від нижнього Дону й Азовського моря — це не слов'яни і це головне. Згідно з адигейським фолкльором — вони предки адигейців; Г. Вернадський вважав їх аланами, — що, однак для анто-слов'янської теми — неістотне. Якщо глянути на справу в такому ракурсі, то Божеві анти з Йорданової «Гетики» — предки тих численних антських племен, які, за Прокопієм десь в Приазов'ї жили на північ від утигурів. На підставі розглядуваного Прокопієвого повідомлення дехто з дослідників робить висновок, що в антів, під якими розуміються слов'яни, було багато племен⁵⁹ та в світлі вищенаведеного таке твердження безпредметне щодо розглядуваного Прокопієвого повідомлення про чисельні племена антів, то воно, отже, вже не може використовуватися в дослідженні антів-слов'ян, точніше — може розглядатися в пляні заперечення його належності до антської (слов'янської) теми. Чому ж сам Прокопій не звернув увагу на те, що в його «Історії війн Юстиніяна» під однаковими етнонімами фігурують різноетнічні групи — можна пояснювати подібно до того, як у випадку з Йорданом і його епізодом про анто-готську війну.

(Далі буде)

Джерела

а) Ш. Ногмов у зазначеній праці занотував і ось що: «Павло Діякон, подорожуючи на північ, в 1-му сторіччі знайшов антів на Дніпрі» (стор. 69). мабуть, тут щось переплутано бо в зазначений час ніхто про антів взагалі і на Дніпрі зокрема не згадував.

1. История СССР, ч. I. С древнейших времен до 1861 года, стр. 32.

2. История СССР. Учебник для педагогических институтов, М., 1961, стр. 37. Пособие по истории СССР для подготовительных вузов ч. I, М., 1979, стр. 18.

3. К. Г. Менгес. Зазначена праця, стор. 31-32.

4. В. В. Мавродин. Образование древнерусского государства и формирование древнерусской народности, М., 1971, стр. 10.

5. В. В. Мавродин. К вопросу об антах Псевдомаврикия — «Советская этнография», 1954, № 2, стр. 43.

6. П. Н. Третьяков. У истоков Древней Руси. — «По следам древних культур. древняя Русь», стр. 29.

7. М. Ю. Брайчевський. Походження Русі, К., 1968, стор. 155; Г. Ю. Івакін. Оповіді про стародавній Київ, К., 1982, стор. 19.

8. УРЕ, вид. 1, т. I, стор. 243.

9. О. К. Касименко. Історія Української РСР, К., 1960, стор. 14.

10. М. Ю. Брайчевський. К истории расселения славян на византийских землях. — «Византийский временник», т. XIX, М., 1961, стор. 129.

11. М. Ю. Брайчевський. Статті «Анти» в БСЭ, изд. 3; СИЭ; РЕІУ.

12. А. Дьяконов. Известия Иоанна Эфесского и сирийских хроник о славянах VI-VII веков. — «Вестник древней истории», 1946 № 1, стор. 24.

13. Юрій Колісниченко, Сергій Плачинда. Неопалима купина, К., 1968, (нарис про Гулевичівну).

14. М. Ф. Котляр. Проти буржуазно-націоналістичних перекирвань спільного минулого російського, українського та білоруського народів — «Український історичний журнал», 1973, №3, стор. 10.

15. М. Котляр. «Історичне минуле українського народу і зарубіжні фальсифікатори», стор. 52.

16. Пособие по истории СССР для подготовительных отделений вузов, — «Вестник древней истории», 1949, № 2, стор. 18.

17. В. В. Латышев. Зазначена праця, стор. 296.

18. Там же, стор. 296, прим. 2.

19. SSS, т. 1, s. 35.

20. А. Л. Погодин. Эпиграфические следы славянства. — Сборник статей по археологии и этнографии. СПб, 1902, стор. 163-165.

21. В. А. Пархоменко. У истоков русской государственности. Пг., 1924; Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь — «Вестник древней истории», 1939, № 1, стор. 319; Нариси стародавньої історії Української РСР, К., 1957, стор. 328; SSS, т. 1, s. 35; В. П. Петров. Из топонимики и ономастики Северного Причерноморья. — Материалы по археологии Северного Причерноморья, т. IV, Одесса, 1962.

22. Мих. Грушевський. Киевская Русь, т. I, СПб., 1911, стор. 206.

23. Його ст. ст. «Анти» в БСЭ изд. 3; СИЭ.

24. М. Ю. Брайчевський. Походження Русі, стор. 152.

25. А. И. Соболевский. Русско-скифские этюды. — «Известия отделения русского языка и словесности Академии наук» за 1921 г., т. XXVI, 1923.

26. (В Струве) Корпус Боспорских надписей, М.-Л., 1965, стор. 43.

27. Мих. Грушевський. Зазначена праця, стор. 206; Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь; Написи стародавньої історії Української РСР, стор. 328; SSS, т. 1, s. 35; М. Ю. Брайчевський. Походження Русі, стор. 152. Історія Української РСР в восьми томах, десяти книгах, т. I, кн. 1, стор. 241.

28. Е. Ч. Скржинская. О склавенях и антах, о Мурсианском озере и городе Новиетуне. Из комментария к Йордану. — «Византийский временник» т. XII, 1957, стор. 3; Ф. П. Филин. Образование языка восточных славян, М.-Л., 1962, стр. 53.

29. L. Schmidt. Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völker Wanderung. Die Ostgermanen. 2 Aufl. München, 1934, s. 355, 368-374.

30. Б. А. Рыбаков. Анты и Киевская Русь; Б. Д. Греков. Киевская Русь, М., 1953, стр. 436; П. Н. Третьяков. Восточнославянские Племена, стр. 67; УРЕ, вид. 1, т. 2 стор. 8; РЕІУ, т. 1, стор. 110.

31. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. Гетика, стор. 320.

32. А. С. Петрушевич. Зазначена праця, стор. 79.

33. М. Ю. Брайчевський в статтях «Анти» (БСЭ, изд. 3, т. 2; СИЭ, т. 1; РЕІУ т. 1) вказує 385-ий р.; в Історії Української РСР, т. 1, К., 1967, стор. 32 — 386-ий р.

34. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. Гетика, стр. 322.
- 34а. G. Vernadsky. Ancient Russia. New Haven. Volc university press, 2nd ed., 1943, p. 321-322.
- б) Припускається, що в мові аланів «м» і «б» могли замінюватися, отже Маджак — Баж(ак).
35. М. Н. Тихомиров. Происхождение названий «Русь» и «Русская земля». — «Советская этнография» 1947, VI-VII, стор. 88.
- в) росомони — сусідні з готами й підлеглі їм племена; дехто вважав їх росами (русами).
36. М. Тершаковець. Переказ про Кия, Щека і Хорива та їх сестру Либедь. — Ювілейний збірник на пошану М. С. Грушевському, К., 1928, стор. 399-425.
37. УРЕ, вид. 1, т. 2 стор. 8; вид. 2, т. 1, стор. 507; Слово о плѣку Игоревѣ та його поетичні переклади і переспіви, стор. 500.
38. В. Л. Виноградова. Словарь-справочник «Слова о полку Игореве», вып. 1, М.-Л., 1965, стор. 79; «Слово о плѣку Игоревѣ» та його поетичні переклади і переспіви, стор. 500.
39. В. Л. Виноградова. Зазначена праця; Б. А. Рыбаков. Русские летописцы и автор «Слова о полку Игореве», М., 1972.
40. О. Огоновський. «Слово о полку Игореве» — поетичний пам'ятник руської письменности XII віку, Львів, 1876, стор. 86-87.
41. «Rozmaitości» (літературний щотижневий додаток до «Gazety Lwowskiej», Lwów, 1834, № 40.
42. В. И. Стеллецкий. Примечания к изданию: «Слово о полку Игореве», М., 1965, стр. 160, прим. к строкам 265-266.
43. О. Сулейменов. Босый волк и напевы готских дев. — ж «Простор», 1962, № 11.
44. Там же.
45. Б. А. Рыбаков. Древняя Русь. Сказания. Былины. летописи, стр. 20.
46. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. Гетика, стр. 320.
47. Там же, стор. 323-324.
48. N. Zupanič. Prvi nosilci etničkih imen Srb, Hrvat, Čeh — «Etnolog», II, 1928, s. 74.
49. G. Vernadsky. Зазначена праця, стор. 131.
50. П. Н. Третьяков. Восточнославянские племена, стр. 147.
51. В його «De administrando imperio» (45).
52. В. В. Латышев. Зазначена праця. — «Вестник древней истории», 1949, № 1, стор. 276, прим. 6.
53. A. Olrik. Ragnarök. Die Sagen vom Weltuntergang, Berlin-Leipzig, 1922, s. 464, ff.
54. L. Schmidt. Зазначена праця, s. 256.
55. F. Dvornik. The Making of Central and Eastern Europe, London, 1949, p. 284.
56. N. Zupanič. Зазначена праця.
57. М. Ю. Брайтчевский. Походження Русі, стор. 153.
- г) котригури — одне з відгалужень тюркоболгар, яких, за традицією, називали й гунами.
- д) скити — загальна, традиційна назва народів Північного Причорномор'я.
- е) таври — племена, які населяли гірський Крим (від них стародавня назва Криму — Таврида).
58. Йордан. О происхождении и деяниях гетов. Гетика, стор. 214.
59. История Болгарии, т. I, М., 1954, стор. 35.

Валентин БОКОВСЬКИЙ

МАРКСИСТСЬКО-ЛЕНІНСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ШЕВЧЕНКА (Продовження, 3)

Історичні та інтернаціональні мотиви

Історія України відзначається волелюбністю її народу і формується в умовах жорстокої збройної боротьби з чужоземними загарбниками. Боротьба за волю стала традиційною властивістю українського народу і пам'ять про неї зберігається до наших днів. За життя Шевченка ця пам'ять була ще свіжа й насичена не так вже й давніми подіями Коліївщини, свідки якої були ще живі, були ще живі й свідки розгрому Росією славної Запорізької Січі — національної твердині волі й демократії, яка росіянам навіть і не снилася. Про героїчні діла запорожців і повстання народу проти гноблення повсюди співали пісні й думи кобзарі, які зберігалися в народній усній творчості із роду в рід, від покоління до покоління. Оце були умови в яких зароджувалися історичні погляди Шевченка і ці погляди, справджені з історичною літературою старовини, відбилися в його літературній творчості. Але ці історичні факти, — стверджені також советськими дослідниками, — для марксистсько-ленінської методології не обов'язкові. Вона має свої пояснення, що «Вони формувалися в умовах і під впливом загально-російського визвольного руху»⁷⁶, (якого тоді ще не було, В. Б.) і що «Велику роль у становленні історичних поглядів поета відіграли його ідейні контакти з російськими революційними демократами О. Герценом і М. Чернишевським»^{76а}. Отже, не традиційна історична волелюбність українського народу і досвід боротьби з гнобителями, що їх Шевченко черпав безпосередньо з народу а ліберально-реформістські розумування О. Герцена і шовіністичні висловлювання М. Чернишевського були підставою історичних поглядів Шевченка. Мені здається, що марксо-ленінські писакі коли це писали, то самі сміялися з цього.

Незаперечний факт, що найбільше видатний твір Шевченка на історичну тему поема «Гайдамаки», написано за народними переказами і розповідями свого діда, а не за вказівками Герцена і Чернишевського. Якому було тоді всього 12 років. Сила історизму цієї поеми була настільки переконлива, що читачі сприймали її як найвірогідніший опис подій 1768 року в Україні.

Історичні погляди Шевченка не полягають на тому, як він використовував історичні джерела для своїх творів — над чим розводиться марксистсько-ленінська методологія, — а в якому насвітленні він показував події минушини. Основне в історичних поглядах Шевченка те, що він органічно пов'язував історичні події минулих віків з актуальною злободенною дійсністю, нерозривно поєднуючи їх з боротьбою за соціальне і національне визволен-

76. Шевченківський словник т. 1, стор. 262, к. 2

76а. Там же, т. 1, стор. 15, к. 2

ня свого народу, своєї Матері-України що їх він блискуче відтворював у своїй поезії.

Марксистсько-ленінська методологія намагається історичні погляди Шевченка пов'язати також з інтернаціональними мотивами його творчості, ніби Шевченко дійшов до розуміння необхідності боротьби проти соціального і національного гніту у процесі знайомства із безправним життям інших народів⁷⁷. Отже, не те пекло, в якому він ріс, не ганебне знущання, яке він відчув на самому собі, не власний практичний досвід і палке бажання визволитись з того, а зазнайомлення з безправним і каторжним життям інших народів спонукали Шевченка до закликів на боротьбу за визволення з-під чужого ярма. Навряд, чи хто із нормально думаючих людей зможе повірити цій безглуздій вигадці.

Щоб не бути голословною у своїй пропаганді, марксистсько-ленінська методологія вирішила звернутися до більш переконливих аргументів, що, мовляв, інтернаціональні почування дружби були в нього настільки глибокі що він мав у колі своїх приятелів українців, росіян, поляків, білорусів, казахів і навіть негра⁷⁸, а у своєму вірші «Єретик» пропагував інтернаціональні ідеї загально-слов'янського братерства, звертаючись із закликом дружби до всіх слов'ян, щоб потекли «в одно море слов'янської ріки», «щоб усі слов'яни стали добрими братами». Цим марксистсько-ленінська методологія намагається показати що Шевченко підтримував російське слов'янофільство. Безумовно, ці висловлювання Шевченка не мали нічого спільного з реакційними ідеями російського слов'янофільства девізом яких було гасло «православ'я, самодержавство і народність». Щоб не повторюватись, наведу пояснення зроблені відомим істориком проф. Д. Дорошенком: «Слов'янофіли московські мріяли про те, щоб усі слов'янські народи влилися в один народ — російський; цю думку висловив російський поет Пушкін, сподіваючись, що «слов'янські струмочки зіллються в російському морі». А слов'янофіли українські хотіли, щоб кожен слов'янський народ, еднаючись в одну братерську спілку з усіма іншими слов'янськими народами, зберігав свою власну народну індивідуальність. Отже, і Шевченко говорить про «одне море», в якому зливаються слов'янські ріки й витворюють одну духову спілку, де всі рівні і ніхто не панує над другим»⁷⁹.

Виходячи із цих заłoжень, самозрозуміло, що дружнє звертання Шевченка до поляків «Подай же руку козакові і серце чистее подай» («Ляхам») повністю пов'язувалось із його національною засадою «в своїй хаті — своя правда, і сила, і воля». Наміри марксистсько-ленінської методології приписати Шевченкові російсько-слов'янофільські погляди аж надто зрозумілі в умовах сучасного соціалістичного творення советського народу, і намагання злиття всіх національних мов народів червоної імперії в одну — російську, що є послідовним здійсненням реакційних ідей російського слов'янофільства під плащиком соціалізму.

Решту розумування про інтернаціональні мотиви творчості Шевченка марксистсько-ленінська методологія заповнює стандартними пропагандивними вигадками про велику любов Шевченка до Росії і зокрема, що «Шевченко — один із письменників, які гаряче виступали за українсько-російське культурне єднання, за спільні шляхи розвитку української і російської

77. Шевченківський словник т. 1, стор. 256, к. 3

78. Там же, т. 1, стор. 257, к. 1

79. Т. Шевченко, «Кобзар», Прага, 1940 р. «Єретик»

культур»⁸⁰. Як би ви не шукали, у творчій спадщині Шевченка нічого подібного не знайдете. Хіба може вони мали на увазі згадку Шевченка про російську дружбу й культуру в його поемі «Кавказ»:

«Якби ви з нами подружились,
Багато б дечому навчилися!
У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима,
А тюрм, а люду! . . . Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх языках все мовчить,
Бо . . . «благоденствує»! . . .
До нас в науку! Ми навчим,
Почому хліб і сіль почім!»

Твердження про величезні впливи росіян на Шевченка і його любов до Росії так часто повторяється при згадуванні будь-яких аспектів його творчості, що це питання слід розглянути окремо.

Російські взаємини

Російсько-українські взаємини мають довгу і прикру історію. Почалися вони ще тоді, коли назви Росія на світі не існувало (цю назву впровадив цар Петро I), а була тоді — за закордонними джерелами історіографії, — утворена із фінсько-турайсько-монгольської раси держава, яка називалася Московія⁸¹, а по українському — Московщина. Чужинці називали мешканців цієї держави московітами, самі вони себе називали москвинами, а українців їх називали москалями. Перші зносини з Московщиною мали культурно-освітній характер, коли Московщина брала із випускників Київської Могилянської Академії для своїх учбових закладів викладачів різних наук, щоб вони вчили москалів розуму. Проте події, що жакливо відбилися на всій долі України, почалися від так званого Переяславського договору. За окресленнями відомого французького науковця наполеонських часів М. Лезюра, «Договір, в якому додатні сторони були більш-менш вигідні для обидвох сторін мав би запевнити вічний мир. Але він, можливо, не підходив непокірливому козацькому народові, ані генієві московського уряду; він був для одних і других джерелом непорозуміння і війни»⁸². Як відомо Москва перемогла і зробила Україну своєю колонією; історію України присвоїла Московщина собі, почалося немилосердне нищення української національної культури, запроваджено кріпацтво, заборонено українську мову, і навіть назву «Україна» було ліквідовано і замінено назвою «Малоросія» щоб нічого українського й чути не було. Українці опинилися в себе вдома, на своїй рідній споконвічній землі в ролі національної меншини над якими панували росіяни вводячи свої порядки й хазяйнуючи як у себе вдома.

Марксистсько-ленінська методологія всіма силами намагається скинути вину, як то кажуть, із хворої голови на здорову, мовляв, то все робила царська влада. Чи то робили монархісти, чи соціалісти, не міняє становища, —

80. Шевченківський словник т. 1, стор. 411, к. 1

81. Anatole le Roy-Beulieu. Revue des Deux Mondes t. 107, sept. 1873

82. M. Lesur. Histoire des Kozzaques, t. 1, p. 400, Parqs, 1814

суть в тому, що виконавцями були росіяни, або інакше кажучи москалі, які нищили Україну і продовжують це й досі.

Згадуючи історичну подію переяславської угоди, марксистсько-ленінська методологія зазначає: «Шевченко в цілому позитивно ставився до такої події, як воз'єднання України з Росією закликав зміцнювати єдність українських і російських трудових мас»⁸³.

Це так пишуть про погляди Шевченка марксо-ленінські писаки. А як же він сам висловлював свої власні погляди?: «Отак-то, Богдане! Занапастив еси вбогу сироту Вкраїну» («Суботів»), «Ой, Богдане, Богданочку! Якби була знала, — у колись б придушила, під серцем приспала!» («Розрита могила»), «Мій любий краю неповинний! За що тебе Господь кара, карає тяжко? За Богдана» («Осії гл. XIV»), «О Богдане, нерозумний сину! Подивись тепер на матір, на свою Вкраїну. . . Степи мої запродані жидові, німоті, сини мої на чужині, на чужій роботі» («Розрита могила»). Оце так Шевченко оцінював Переяславську угоду, яку підписав від України Зіновій Богдан Хмельницький. Навряд чи можна ці інвективи назвати «позитивним ставленням». А українсько-російське єднання виглядало в його описові так:

«Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно сталось:
Москалики, що зустріли,
То все очухрали;
Могили вже розкопують
Та грошей цукають». . .
(«Суботів»)

Навіть при самій буйній уяві це російське загарбництво аж ніяк не виглядає на «заклик до зміцнення єднання українських і російських трудових мас».

А далі Шевченко пише:

«Отаке-то Зіновію,
Олексіїв друже!*
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що «все-то те
Таки й було наше,
А що ми тільки наймали
Татарам на пашу
Та полякам». . .
(«Суботів»)

Мабуть основуючись на цьому, Переяславську угоду, москалі завжди називають «воз'єднанням».

Переяславську угоду, яка спричинилася до поневолення України москалями Шевченко найбільше насвітлив у своїх творах «Суботів», «Розрита могила», «Великий льох». Коментуючи ці твори, марксистсько-ленінська ме-

83. Шевченківський словник т. 1 стор. 262, к. 1

* Російський цар Олексій Михайлович

тодологія намагається затушувати їхнє антиросійське спрямування, заявляючи: «В «Розритій могилі» поет негативно характеризує Б. Хмельницького. У цьому та інших творах така характеристика пояснюється тогочасним тяжким становищем українського народу»⁸⁴. Безперечно. Але хто був причинником цього тяжкого становища, як не росіяни, які запровадили національне гноблення та кріпацтво в Україні! Далі марксистсько-ленінська методологія категорично заявляє: «Спроби українських буржуазних націоналістів вирвати твір з конкретно-історичного ґрунту доби та інтерпретувати його антиросійським, а не антицарським є фальсифікаторськими»⁸⁵. Дуже сильне обвинувачення! Можливо москалі вважають якщо там нема згадки слова «Росія» чи «росіяни», то це значить, що там нема нічого протиросійського.

Шевченко в усіх своїх творах називає Росію її первісною назвою Московщина, або Москва, а росіян москалями, і тільки один-єдиний раз поет ужив назву Росія в поемі «Неофіти». Проте, враховуючи поважність обвинувачення, слід було б відкинути усякі розумування і глянути безпосередньо на текст Шевченка:

«Світе тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндрували?
За що, мамо гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась?
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
— «Молилася, турбувалась,
День і ніч не спала,
Своїх діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти, —
Панувала і я колись
На широкому світі.
Панувала. . . О, Богдане,
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що колишучи співала
Про свою недолю,
Що співаючи ридала,
Виглядала волю! . .
Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала, —
У колысці б придушила,
Під серцем приспала!
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,

84. Шевченківський словник т. 2, стор. 171, к. 2

85. Там же

На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває. . .
Нехай риє, розкопує, —
Не своє шукає. . .
А тим часом перевертні
Нехай підростають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати!
Поспішайте ж, недолюдки,
Матір катувати!
На-четверо розкопана
Розрита могила. . .
Чого вони там шукають?
Що там схоронили
Старі батьки?
Ех, як би то. . .
Як би то знайти те,
Що там поховали,
Не плакали б діти
Мати б не ридала.

Прочитавши, можна впевнитись, що є в цьому вірші убоління долею України, обвинувачення Хмельницького, москалів, українських квіслінгів, і жоднісінької навіть подібності будь-якого антицарського виразу. Який же це антицарський твір? Отже, хто фальсифікує Шевченка?

В містерії «Великий льох» розповідь трьох душ марксистсько-ленінська методологія пояснює так: «Через трагічну провину «душ» поет розкриває ступінь свого осудження певних історичних явищ. Зло царизму таке страшне що навіть несвідоме потурання йому є смертельним гріхом»⁸⁶. Марксо-ленінські писаки звалюють усю вину на царизм, який був тільки системою державного устрою. Сама система без людей нічого не вдіяла б, а здійснювали її в житті — росіяни. Отже, вина в усіх злочинах царизму падає на них. А ось і приклад:

«Я була ще недоліток
Як Батурин славний
Москва вночі запалила. . .
І старого і малого
В Сейму потопила. . .
І насилу то, насилу
Мене одірвали
Од матері неживої.
Що вже я просила
Московського капітана,

86. Шевченківський словник т. 1, стор. 108 к. 2

Щоб і мене вбили!
 Ні, не вбили, а пустили
 Москалям на грище!»
 («Великий льох»)

Це також робив царизм, чи може урядові посіпаки — росіяни?

Коментуючи далі, марксистсько-ленінська методологія дорікає поетові, що «Водночас у поемі відобразилася певна суб'єктивність Шевченкової оцінки діяльності Б. Хмельницького і Петра І. Націоналістичні «інтерпретатори» поеми перекручують її зміст, намагаються прищепити думку, ніби поет вороже ставився до російського народу»⁸⁷. Безумовно, погляди Шевченка мають суб'єктивний характер, цілком відмінний від пануючого об'єктивізму тодішнього суспільства. Його думки й почування цілковито пов'язані з поглядами і прагненнями його знедоленого народу, і в цьому їхня найбільша вартість. А з погляду народу ця оцінка найвірніша. Свого часу І. Франко, підкреслюючи його суб'єктивність, зазначив, що «Вся його поетична творчість у дуже великій мірі має суб'єктивне забарвлення; вона є безпосереднім виявом його сильної і благородної індивідуальності»⁸⁸. А що стосується обвинувачення в «намаганні прищепити думку, ніби поет вороже ставився до росіян», то краще всього подивитися на те, що писав сам Шевченко:

«Та й москаль — незгірша штука:
 Добре вміє гріти руки!
 І я люта, а все таки
 Того не зумію,
 Що москалі в Україні
 З козаками діють!»
 («Великий льох»)

«Що ляхи нам завдавали,
 Як нас розпинали,
 Що ж діялось по Шведчині, —
 То ляхи б злякались,
 Оніміли б з переляку
 П'яні небораки!
 Отак її воеводи,
 Петрові собаки,
 Рвали, гризли». . .
 («Іржавець»)

Не думаю, що описи цих істричних фактів жажливого знуцання москалів над українцями, Шевченко писав із почуття дружньої прихильності до росіян. Не зважаючи на це, марксистсько-ленінська методологія пише: «Водночас Шевченко щиро поважав і любив Росію трудящих, Росію декабристів і О. Пушкіна, О. Герцена і М. Чернишевського»⁸⁹. Це так пишуть про нього марксо-ленінські писаки, а оце як він сам пише:

«Сини мої, орли мої!
 Летить в Україну, —

87. Там же, т. 1, стор. 109, к. 1

88. І. Франко, твори, т. 17, стор. 128, Київ, 1955

89. Шевченківський словник т. 1, стор. 257, к. 2

Хоч і лихо зустрінеться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погібати,
А тут. . . а тут. . . тяжко, діти!
Коли пустять в хату,
То, зустрівши, насміються —
Такі бачте, люди:
Все письменні, друковані». . .
(«Гайдамаки»)

«А до чого — Московщина,
Кругом чужі люди, . . .
Насміються! — Тяжко, батьку
Жити з ворогами!»
(«До Основ'яненка»)

«Ляхи були, — усе взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ Божий
В пута закували»,
(«Невольник»)

«Окрадені, замучені,
В пута умираєм;
Не молимося чужим богам,
А тебе благаєм:
Поможи нам, ізбави нас
Вражої наруги!
Поборов Ти першу силу,
Побори і другу,
Ще лютішу!»
(«43. Псалми Давидові»)

Мабуть це з великої любови до Росії Шевченко написав ці інвективи! Цікаве ще одне зауваження марксо-ленінських писак: «Свою глибоку повагу й любов до передової російської культури він, зокрема, виявив у віршах «Гоголю», «Заворожи мені, волхве»⁹⁰. Це така сміхотворна вигадка, що варто навести ці вірші повністю, щоб упевнитись. Цей вірш Шевченко написав своєму другові М. Щепкіну теж колишньому кріпакові:

«Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я — ще боюся. . .
Боюся ще погорілу
Хату руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати! . . .
Може вернеться надія
З тією водою
Цілющою, живущою, —

90. Шевченківський словник т. 1, стор. 257, к. 2

Дрібною сльозою;
Може, вернеться в некриту
Пустку зимувати,
І укрие, і нагріє
Погорілу хату,
І вимете, і виміє,
І світло засвітить;
Може ще раз прокинуться
Мої думи-діти;
Може, ще раз пожурюся,
З дітками заплачу;
Може ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу!
Встань же, брате, хоч одури!
Скажи, що робити:
Чи молитись, чи журитись,
Чи тім'я розбити?»

Ну, де в цьому вірші виявлено любов і повагу до російської культури?
Знайдіть хоч одне слово!

А це вірш написаний своєму землякові Миколі Гоголю:

За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга — роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить.
Кому ж її покажу я,
І хто тую мову
Привітає, угадає
Великеє слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах — байдуже! . .
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А, що вродить з того плачу?
Бур'ян мабуть, брате!
Не заревуть в Україні
Вольнії гармати,
Не заріже батько сина,
Свої дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни.
Не заріже: викохає
Та й продасть в різниці
Москалеві. . . Себто бачиш,
лепта удовиці
Престолові, — «отечеству». . .
Нехай, брате! А ми будем
Сміятись та плакати.

А де в цьому другому вірші хоч слово, яке було б виявом тієї «глибокої поваги й любови до російської культури»? Хіба може те, що «Всі оглухли, похи-

лились, в кайданах — байдуже!«. . . , чи може, що батько сина «викохає та й продасть в різницю москалеві?» І після цього марксистсько-ленінська методологія ще й зухвало твердить, що фальсифікацію роблять інші, а не вона!

Поняття Росія і царизм в творах Шевченка — нероздільні. Присвячуючи свій твір «Кавказ» загиблomu другу в у затіяній російським царизмом війні на Кавказі, він явно підкреслює: «Не за Україну, а за її ката довелося пролити кров добру, не чорну. Довелося запить з московської чаші московську отруту!».

Інвектива «Кавказ» написана з такою величезною силою мистецького відображення лицемірства, жорстокості й загарбництва Росії, що й досі є злободенною сатирою її імперіялістичної натури. Проте, як не розпинається марксистсько-ленінська методологія, що «Росія трудящих» не має нічого спільного з російським царизмом, коментуючи інвективу Шевченка «Кавказ», виправдує імперіялістичне загарбання Кавказу заявляючи: «Приєднання Кавказу до Росії — складний і суперечливий процес. Всупереч реакційним цілям царизму це приєднання врятувало кавказькі народи від поглинання їх Туреччиною і Персією, а в історичній перспективі відкрило перед ними шлях до соціального і національного визволення в єднанні з іншими народами колишньої царської імперії»⁹¹. Отже, загарбання чужих земель росіянами не є злочин, а «соціально і національно визволення» незалежно від того, чи це робила царська Росія, чи робить тепер соціалістична. І це якраз те проти чого боровся Шевченко.

Намагаючись довести добре ставлення росіян до Шевченка, марксистсько-ленінська методологія заявляє, що «Порівняно швидкій популяризації творів Шевченка серед народів Росії сприяло те, що в 40-60-их роках XIX століття Петербург і Москва стали своєрідними осередками відродження національних культур»⁹². Яке ж це було сприяння відродженню, коли навіть ім'я Шевченка заборонялося згадувати в пресі, а українську мову заборонено Валуєвським указом, і проголошено, що її «не було, нет, и не будет»!

Немає можливості приділити увагу всім фактам протилежності тверджень марксистсько-ленінської методології і справжнім поглядам поета в його російських взаємовідносинах, тому слід було б звернути увагу на текстологію творів поета, яка стала жертвою багатьох фальсифікацій марксо-ленінських писак.

Текстологія

Текстологічно перевірені тексти творів мають бути основою кожного наукового і публічного видання. Підставою текстологічних досліджень мають бути рукописи автора. За життя Шевченко зміг опублікувати тільки невеличку частину своїх творів. переважна більшість того, що він написав, залишилась у рукописах. Крім автографічних оригіналів, багато творів поета було у списках зроблених іншими особами. Ці списки, тобто неавторські рукописи, виготовлялись і поширювались серед народу за життя поета і після його смерті. «Інколи списки були єдиним джерелом, за яким твір став відомим читачам і дослідникам. У списках дійшли до нас окремі авторські варіанти з невідомих редакцій Шевченкових творів. Зміни, що їх вносили в тексти пое-

91. Шевченківський словник т. 1, стор. 267, к. 1

92. Там же т. 2, стор. 25, к. 3

зій під час переписування, дають змогу простежити, як сприймали читачі-переписувачі твори поета, з чим вони погоджувались, а що намагаючись «удосконалити», виправляли»⁹³. Отже, судячи по цих зауваженнях підсовєтських дослідників, — які мають до них доступ, — які вони мали широкі можливості до маніпулювання текстами, безумовно, для тих що хотіли їх спотворити. А марксистсько-ленінська методологія якраз цим і грішить.

Текстологічні дослідження І. Франка, В. Доманицького та інших дослідників Шевченкового тексту, і кожне з дореволюційних видань «Кобзаря» виявилось непридатним для потреб марксистсько-ленінської методології. Невдалим були признані також перші совєтські видання 1925, 1927, 1939 рр., бо там не було ще тих спотворень і коментарів, яких вимагала партія. Нарешті було підготовано й видано академічне 10-томове «Повне зібрання творів» (1939–1964), проте, крім автографів та авторизованих варіантів, там опинилися й відміни численних неавторизованих списків випадкового походження. Оце така є «науковість» підсовєтської текстології! І як після цього можна вірити їхнім «науковим» дослідженням і автентичності вміщених текстів у їхніх виданнях. Особливе місце в цьому посідають оповідання Шевченка написані російською мовою. За життя Шевченка оповідання його не друкувалися. Після смерті автографи цих оповідань перейшли до М. Лазаревського. Згодом рукописи опинилися в М. Костомарова, в якого пролежали 20 років. Переважна більшість цих рукописів були чорнові спроби з великою кількістю виправлень, текст яких не був викінчений. Це давало можливість охочим складати їх як кому подобається. Вперше ці оповідання були надруковані у 80-их роках ХІХ стол. в журналі «Киевская старина» та ще у двох журналах, а 1888 року були видані окремою книжкою (з відхиленням від автографів); так принаймні зазначають підсовєтські дослідники, заявляючи, що їм довелося виправляти ці рукописи і що перше «наукове» видання цих оповідань було видано ними в 1949 році⁹⁴. Ці обставини, а також підкреслення підсовєтських дослідників, що попередні від їхнього видання були надруковані «з відхиленням від автографів», означає, що це правління відбувалося, безсумнівно, за принципами марксистсько-ленінської методології, тобто, це означає, що авторство багатьох місць у цих оповіданнях не дає ніякої певності щодо їхньої автентичності.

Не ліпша доля спіткала й листування Шевченка. Почалося видавання листування поета вже наступного року після його смерті. Підсовєтські дослідники обвинувачують тодішніх видавців що вони. . . «вільно поводитись з листами, друкували їх з купюрами й помилками, намагалися «підправити» стиль». Ці обвинувачення цілком зрозумілі, бо совєтські видання були так «виправлені», що, безсумнівно, ніяк не були на них схожі. За совєтського часу перші видання 1925 та 1929 рр. не сподобались марксистським писакам, бо там була ніби «хибна настанова на буквалістичне відтворення оригіналу і бурж. об'єктивістська позиція упорядників, які затушовували у примітках до листів соціальні моменти в біографії поета, які знецінили видання»⁹⁵. Інакше кажучи, не було там тих фальсифікацій, яких вимагає партія.

Пишучи про оповідання Шевченка написані російською мовою, марксистсько-ленінська методологія заявляє: «Майже половину всієї літературної спадщини Шевченка (!) становлять його російські повісті та «Щоден-

93. Шевченківський словник т. 2, стор. 235, к. 1

94. Там же, т. 2, стор. 145, к. 1

95. Шевченківський словник т. 1 стор. 355, к. 3

ник». Звернення до російської мови було виявом глибокої поваги письменника до братнього народу»⁹⁶. Вживання російської мови було необхідністю, а не виявом поваги. Навряд чи можна сказати, що Шевченко проявляв глибоку повагу до росіян, називаючи їх мову «черствою, кацапською мовою», що аж ніяк не схоже на прояв будь-якої поваги. Щоденник безумовно, є історичним документом, але ніяк не складовою частиною його літературної творчості. Російською мовою він написав дев'ять оповідань: «Наймичка», «Варнак», «Княгиня», «Музика», «Нещасний», «Капітанша», «Близнята», «Художник» і «Матрос». Це останнє марксо-ленінські писакі доробили й переробили, та випустили у світ під назвою «Прогулка з удовольством і не без моралі», і в своїх коментарях найбільше на нього посилаються.

Часом можна почути від людей не то жаль, не то дорікання, — чому Шевченко писав також російською мовою? З дуже простої причини. Як відомо з історії, загарбавши Україну царі роздавали українські землі своїм коханкам і коханцям, сановникам, вельможам та їхнім, і своїм, нешлюбним дітям. Таким чином величезна більшість поміщиків були зайдами з Росії, яка: «Дворянства страшну силу у мундурах розплодила як вошей тих розвела: все вельможнії байстрята», що «сараною сіли» на Україну. Для того, щоб мати змогу вплинути на цих панів, розчулити їхнє сумління оповіданнями про людяність і обдарованість простого люду, їхню гірку долю й страждання, що спричинює несправедливе ставлення до своїх підвладних з боку пануючої верстви суспільства, було потрібно промовити до них їхньою ж, зрозумілою їм мовою. Отже, це не було проявом поваги до росіян, як це подає марксистсько-ленінська методологія, а спробою вплинути на поміщиків і цим полегшити гірку долю свого народу.

Щоденник Шевченка також написаний російською мовою, і також із спеціальною метою. Як відомо, на клопотання деяких впливових осіб, зокрема президента Академії Мистецтв, Шевченка випустили на волю під суворий нагляд поліції «аж до цілковитого впевнення в його благонадійності». Довідавшись про близькість і умови звільнення, треба було приготуватися до того, щоб не вернутися знову на заслання. І він почав писати щоденник, і писав його з 12.6.1857 року до 13.7.1858 року, аж поки не минула в ньому потреба. Для чого ж він писав щоденник? Щоб створити належне враження у своїй благонадійності. Знаючи, що знаходячись під суворим наглядом поліції, завжди можна сподіватися поліційних обшуків, а щоденник, як найбільш інтимний документ особи, напевно зверне на себе увагу поліції. Для цього в ньому мають бути різні особисті погляди філософського, мистецького й літературного порядку такого змісту, щоб не викликав підозріння й запевняв представників поліції в його незаперечній благонадійності. Тому там багато чого могло бути написаним для поліції, а це значить, що не все було відбиттям справжніх думок автора. Обшуки, безумовно, мали провадити довірені чини поліції — росіяни, і щоб їм легше було орієнтуватися в записях щоденника, він для цього писав його російською мовою. Ця мета щоденника підтверджується ще й тим, що, як відомо, він не був призначений для друку, а коли минула в ньому потреба створення враження благонадійності, Шевченко подарував його Лазаревському. Виходячи з наведених обставин, щоденник не може бути беззастережно авторитетним документом прояву справжніх поглядів Шевченка, значення якого надають йому деякі дослідники.

(Далі буде)

96. Там же т. 1, стор. 364, к. 1

Микола МЕЛЬНИК

В СІЧНЕВІ РОКОВИНИ

(Доповідь виголошена 22 січня 1984 у Вінніпезі з нагоди відзначування українських державних річниць)

Щорічним відзначуванням річниць проголошення Незалежності України з датою 22 січня 1918 р. та Соборности наступного року, український народ маніфестує перед цілим світом, що він є державною нацією і що він одинокий має мати право самостійно управляти українськими землями.

Рівночасно зі щорічним відмічуванням цих подій виринає питання, чому правно оформлена IV Універсалом українська держава так коротко проіснувала, чому проголошення Соборности 22 січня 1919 р. не було взагалі зреалізоване й залишилося тільки маніфестацією?

Нам, як членам державного народу, треба історичні події студіювати, докладно аналізувати всі успіхи й невдачі, щоб пізнати об'єктивну про нашу минувшину правду, без знання якої не можемо мати майбутности. Драматург Микола Куліш писав: «Лиш той переможе, хто вийде на ешафот і ввічі правду скаже».

Кожна визвольна революція буде успішною, якщо вона розвинеться в дусі національної ідеї — здобути незалежність без жодних уступок ворогові («Здобудеш українську державу, або згинеш у боротьбі за неї»), і якщо вона буде переведена мілітарною силою, яка не тільки має її здобути але й на майбутнє її охороняти.

На жаль наша визвольна революція розвинулася в цілком протилежному напрямку. Центральна Рада, опанована соціалістичними партіями (соціалістично-революційна і соціалістично-демократична), повела політику соціалістичну для збереження т. зв. здобутків революції, промосковську й антимілітарну.

Втерлося переконання, що Центральна Рада мусіла обмежити свою діяльність спочатку до автономії, а пізніше поступово переходити до федерації, бо маси (85% селянства) не були національно свідомі. Безперечно, можна погодитися з тим, що 250-літнє поневолення України було причиною такого стану.

Все ж таки, маси не затратили національного інстинкту, зберегли національну традицію, спеціально козащини, звичаї, пісні й думи, а на свого поневолювача гляділи з погордою, як на щось нижчого.

Відрубність українського народу від московського стверджували

німецькі подорожники по європейській частині російської імперії ще в першій половині XIX століття.

Відомий німецький політик Август Бер дуже високо оцінював український народ під оглядом чистоти домів, обрібки землі та характеру (релігійність, чесність, правдомовність, любов до правопорядку), чого не мали обидва сусіди (поляки й москалі).

Другий дослідник Йоган Георг Когль писав, що українська територія є роздріблена; одна частина за Карпатами з мадярами творить мадярську державу, друга частина в Галичині є австрійською провінцією, частина належить до Туреччини. Територія над Доном приєднана до Велико-росії з тим, що козаки над долішнім Доном мають деяку автономію. Решта, найбільша над Дніпром, є властива Малоросія (Україна). Якщо б всі ті частини вдалося політично з'єднати, то повстав би малоросійський народ в протигагу московському, як не рівнорядна, то принаймні дуже могутня сила. Будівельні частини до такої будівлі є все готові. Можливо з бігом часу знайдеться ще раз могутний будівничий, що злучить ті частини разом.

На жаль, в тій історичній хвилі, коли російська імперія розвалилася, судьба не дала нам могутнього будівничого, ми не діждалися свого Вашингтона про якого мріяв Шевченко, який би всі українські території політично об'єднав в одній самостійній державі.

Тодішній наш провід не мів той національний інстинкт використати й завершити, а навпаки своєю діяльністю в соціалістичному напрямку ті маси національно деморалізував.

На 100-тисячній маніфестації в Києві 1 квітня 1917 р. маси несли портрети Тараса Шевченка й жовто-блакитні прапори. Було кілька червоних прапорів, під якими якраз діяла Центральна Рада. В тій маніфестації вже взяли участь окремі військові частини, що насторожило москалів. На запит начальника міліції Лепарського, яка є сильна течія, котра проголошує «Україна для українців?», Грушевський відповів, що серед українців незорганізованих, невідповідальних людей є випадки, які викликають неміле враження. Ми ведемо рішучу боротьбу з подібними, незорганізованими виступами, розкладаючи їх вузько-шовіністичні наміри, яко національний злочин*.

В брошурі «Звідки пішло українство й до чого воно йде» Михайло Грушевський писав: «Українці не мають наміру одривати України від Росії. Коли б вони мали такий намір, вони виступили б щиро і одверто з такими гаслами, за це вони б нічим і не ризували. Українці не мають наміру відділятися від російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свободній зв'язи з нею. Українці не мають бажання від когось відділюватися».

Всякі самостійницькі почини Центральна Рада прямо не допуска-

* Всі підкреслення у тій праці авторські.

ла на денне світло. На Українськiм Нацiональнiм Конгресi в днях 19-21 квітня 1917 р. виголошено 7 докладiв на тему автономiї i федерацiї, забезпечення прав нацiональних меншостей та демократичного устрою росiйської республiки.

Два доклади на тему «Боротьба наших предкiв за самостiйнiсть України» — Миколи Мiхновського та «Українське військо, як голова на пiдвалина волi i державности України» — Сергiя Остапенка не були допущенi.

В зв'язку з цим пiшла «праця» Центральної Ради проти органiзацiї української армiї. Винниченко з ненавистю ставився до армiї i говорив, що Україні не треба нi козащини, нi сталого війська. В «Робiтничiй газетi» (8 квітня 1917 р.) вiн висмiвав «вiру в багнети», що «на кiнчиках багнетiв можуть маяти не тiльки червонi стяжки свободи, але й чорнi пасма реакцiї, насильства, абсолютизму». З нескритою злiстю глузував вiн з пробудженої традицiї: «замиготiли в очах червонi жупани, кунтушi, запахло димом гармат, свiжою кров'ю, гнилим трупом. Бунчуки, булава, дипломати, пани-державцi. . .»

В другiй статтi в тiй самiй газетi (ч.10 з 12 квітня 1917 р.) вiн виступив проти творення української армiї: «Не своєї армiї нам соцiал-демократам треба, а знищення всяких постiйних армiй. Українська демократiя повинна в сей час добре пильнувати. Українського мiлітаризму не було, не повинно його бути й далi».

В проводi Центральної Ради стояли люди з високою освiтою i не пролетарi, однак той дурман соцiялiзму затруїв їх нацiональну думку. Iсторик Михайло Грушевський забув, що вчила нас iсторiя на протязi вiкiв. Письменник i полiтик Володимир Винниченко пропагував тi самi iдеї, якi також, може бiльше яскраво, проповiдували большевики хоч сам пролетарем не був.

Перебiг Першого Вiйськового З'їзду (18-21 квітня 1917 р.) був дуже бурхливий. Як писав про нього начальник Киiвської вiйськової округи полк. Oberучев: «Мушу ствердити, що серед молодих українських старшин iснував шовiністичний, нацiоналiстичний напрямок. На українське військо дивилися, як на вiйськову силу, що мала служити вигнанню «кацапiв» з України.»

Кореспондент «Київської Мисли» завважував, що «в настрою з'їзду помітно піднесений нацiоналiстичний пiдйом з перевагою радикальних нацiоналiстичних тенденцiй, але можна сподiватись, що під умiлим проводом досвiдного предсiдателя С. Петлюри (вiдомого в тому часi укр. соц. дем.) з'їзд прийме децjo лагiднiшi форми на дальших засiданнях».

Кореспондент «Київської Мисли» не помилився. Симон Петлюра виступав i закликав з'їзд «до об'єктивної, спокiйної i розважної працi, пiдпорядковуючи пориви серця наказам холодного розуму». «Не треба в дану полiтичну хвилину відокремлювати долi Росiї від долi України. Якщо Росiя потерпить поразку — наслiдок тої ката-

строфи відіб'ється і на політичній частині її — на Україні. Будьмо на висоті нашої національної гідності, щоб у цю хвилину ніхто не важився кинути нам докір що керувалися пристрастями, національною виключенністю. Відкиньмо небезпечні пристрасти для твердої поважної праці».

Такий самостійницький характер мав Всеукраїнський Селянський З'їзд, який відбувся в Києві в днях 10-16 червня 1917 р. Незалежно від «соціалістичного освідомлювання» селянства, що вистачить стреміти до «здобутків революції», а головню до розподілу поміщицьких земель, делегати (ок. 2.200 чоловік) *таки домагалися негайного проголошення самостійності України* і Президія була примушена дати цей внесок на голосування. Голосування попередило вияснення Президії (Б. Мартос), що вона є також за самостійністю, тільки не буржуазною (без війська та різних витребеньків), що «автономія» (яке взято з грецької мови) те саме, що самостійність. Коли самостійник О. Степаненко заявив, що таке вияснення слова «автономія» є демагогічне і шкідливе і хотів це докладніше вияснити, Президія його до слова не допустила.

По такому приготуванні домагання, внесок не одержав більшости. Треба відмітити, що на тому з'їзді селянин Білий з Черкащини домагався зірвання з Московщиною і проголошення самостійності, що викликало надзвичайний ентузіазм.

Другий селянин говорив: «Хвилина велика, нам не простять наші діти й внуки, як ми її змарнуємо! Нам нема чого і нікому кланятися: Візьмемо своє!».

Хвилина дійсно була змарнована й ті «темні селянські маси» за свій послух «своїй українській соціалістичній владі» заплатили пізніше масовими розстрілами, в'язницями, голодами та вивозами на Сибір. Ощасливлений «здобутками революції», автономною «самостійністю» та «земельною реформою» на протязі півстоліття український народ втратив 35-40% свого національного потенціалу.

Українізацію військових частин яку почав переводити Український Військовий Комітет, загал українства приймає за поступенне творення української армії. З виділюванням українських частин було зв'язане національне усвідомлювання військових мас в тому напрямі, щоб ті частини стали мілітарною охороною української держави.

Тим часом, як це стверджують брошури, видані Центральною Радою, військовиків «усвідомлювано», що війна — це вигадка буржуазії; що держава є потрібна панам, а не пролетаріатові; що приналежність до Росії дає українському народові великі колонізаційні можливости; що, коли є такі москалі, які ворожо відносяться до українців, то не треба з ними битися, тільки їх усвідомлювати.

Для орієнтації можна подати такі публікації Центральної Ради:

Качинський — «Що робити з землею?»

Л. Толстой — «Невже так треба»

Алексеев — «Вселюдне, рівне, просте і потайне виборче право»

Заливний — «Хто воює, а хто рабує?»

Зак. — «Земля хліборобам».

Дальше масово розповсюджувано між вояцтвом і селянством такі видання «Криниці», фінансовані Центральною Радою:

Волховський — «Як мужик попав у ярмо?»

Драгоманов — «Віра в громадські справи»

Грінченко — «Як жив український нарід?»

Грінченко — «Якої школи нам треба?»

Назарук — «Суспільні кляси» і «Якого ладу нам треба?»

Вікул — «Про автономію»

Саєнко — «Як треба провадити збори?»

Русова — «Національні відносини в Бельгії»

Галько — «Який державний лад мусить бути?»

Хоткевич — «Хто ми і чого нам треба» і «Земельна справа»

Магушевський — «Права національних меншин»

Загірна — «Хто народові ворог?»

Єфремов — «Як визволитися робочим людям з біди?»

Дікштайн — «Хто з чого живе?»

Драгоманов — «Хто ми і чого ми хочемо?»

Грушевський — «Про самоврядування і автономію».

Серед тих двадцяти брошур не було жодної про Україну. Не дивно, що так соціалістично усвідомлені військові частини якнайскорше деморалізувалися, а коли на Київ сунули банди Муравйова, то около 30.000 старшин і підстаршин оголосило неутралітет.

На маргінесі треба згадати, що самостійники заклали видавництво «Вернигора» і видавали брошури, як «Гетьман Іван Мазепа», «Гетьман Петро Дорошенко», «Гетьман Павло Полуботок», «Руйнування Батурина», «Як Москва нищила Україну» та великим тиражем «Катехизм українця». Треба згадати й інші видання видавництва «Вернигора»:

Раковський — «Расовість українців»

Крип'якевич — «Українське військо»

Цегельський — «Історія української держави і боротьба за її відбудування»

Франчук — «Як воювали запорожці?»

Островський — «Берестечко»

Міхновський — «Відносини до війни»

Маковей — «Подорож до Києва».

З економічних оглядів видавництво «Вернигора» не мало змоги видавати ті брошури великим тиражем, за виїмком згаданого «Катехизму українця», якого 10-та стаття закликала проти мішаних подруж і всякого змішування з неукраїнцями. Та заповідь виклика-

ла страшне обурення та напади на самостійників не лише московської, але також української преси за «такі реакційні виступи». Самостійників порівнювано з царськими опричниками і жандармами.

Яскравим прикладом антимілітарного наставлення Центральної Ради була ліквідація Полуботківського перевороту в Києві в дні 17-18 липня 1917 р. Переворот був переведений дуже зорганізовано, без жодних ексцесів та надужит. Була зайнята київська цитаделя, банк, скарбниця, поштові і телеграфічні уряди, суд, міліція та московські і донські старшинські школи.

Ранком 18 липня Військовий Генеральний Секретаріат і Центральна Рада були повідомлені, що столиця України, звільнена від московських окупантів, чекає наказів української влади.

Підступно, зрадою, переведеною Богданівським полком з наказу Секретаріату Військових Справ (Винниченко на той час був десь зник), цей переворот був зліквідований, всі московські вояки і жандарми, арештовані під час перевороту, були звільнені, зброя їм віддана, а полк був частинно відправлений на фронт 29 липня 1917 р.

Частину полуботківців заарештовано, над ними ведено слідство, обвинувачуючи їх за ст. 100 кримінального кодексу (відділення України від Росії).

Під час слідства полуботківці підкреслювали, що вони не хочуть мати півсвободи (автономії), тільки повну й неограничену свободу. Вони були звільнені з ув'язнення аж під час листопадового большевицького повстання разом з іншими кримінальними злочинцями.

Переворот полуботківців мав усі можливості успіху. Офензива Керенського по кількох днях успіху перемінилася в анархічний відворот. В Петрограді в тому часі був нелад — перша невдала спроба большевиків захопити владу та виступ ген. Корнілова. *Історична хвиля наказувала полуботківцям зробити переворот.*

Рівночасно з повідомленням Центральної Ради і Військового Секретаріату були повідомлені інші українські військові частини та відділи Вільного Козацтва.

В дорозі до Києва козаки захопили на станції Цвітково 4 московські поїзди, які везли військо на фронт, відібрали від них зброю й рушили до Києва. Вже під Києвом довідались про «вчинок» Центральної Ради й дістали наказ повернутися назад. По дорозі стрічали вони поїзди із Звенигородщини, які спішили їм на допомогу.

Полуботківцям можна б закинути, що, роблячи військовий переворот, повинні були зробити певного роду політичний переворот в керівництві Центральної Ради та спрямувати її на революційний шлях до самостійності. А вони й надалі вважали Центральну Раду за найвищу українську владу.

В додатку до неславної ліквідації перевороту, переведеної українськими руками, тодішні офіційні публікації, промовчуючи

правду, писали про тих самостійників, називаючи їх «темними дезертирами», «бандитами», або «нещасними полуботківцями, які в бунтарській формі доконали бешкету в Києві», і ця етика залишилася в пізніших публікаціях соціалістичних авторів. Спеціально громи сипались на Миколу Міхновського, якого вважали ініціатором цього перевороту.

Цілком інакшу характеристику полку ім. Гетьмана Полуботка подає у своїх споминах Федір Дудко, як наочний свідок, коли цей полк дня 5 липня 1917 р. відбув свій похід через Київ:

«Цей похід вразив мене якоюсь відмінністю, небуденністю, непахитністю за всі інші походи.

Був це глибоко мовчазний, зосереджений рух маси (5.000 людей), що мав якусь певну, заздалегідь намічену важну ціль — і ця його певність, рішучість і мовчазна урочистість передавалася глядачеві. *Так могли йти люди тільки в бій, якого кінцем була смерть або перемога.*

Це був живий моноліт, скований єдністю наміру і цілі. Таких походів ні перед тим, ні після того я ніколи в своєму житті не бачив. Він на ціле життя лишив мені незатерте, глибоке вражіння.

Я стояв мов скаменілий і дивися. Таке ж вражіння, як на мене, зробив цей рух і на масу інших людей, що були в той час на вулиці.

Всі зупинялися й мовчки дивилися на цю сіру, рішучу, одностайну, похмуру масу війська, що без командира сунула ряд за рядом, різко вибиваючи крок за кроком по каменю.

Хто були ці люди, звідки вони, як звалася та похмура бойова маса вояків — я не знав. Я тільки бачив, що це було справжнє військо й що на чолі того війська маячив бойовий жовто-блакитний прапор.

Дехто з козаків, тримаючи рушницю на плечі з гостро наїженим багнетом, ступав по камені босий. Але це не тільки не зменшувало вражіння, воно його сильно збільшувало.

Частина була дуже велика. В ній було не менше п'ять тисяч людей. В останніх лавах йшли козаки без рушниць. Де-хто в подертих черевиках чи патинках на босу ногу, більшість зовсім босі.

Вже значно пізніше довідався я, що той похід незнаной мені частини, який так сильно вразив мене, був історичним походом української стихії, що демонструвала свою живучість, свої права на незалежне ні від кого існування й свою готовість до чину.

Був то незабутній похід непризнаної ніким, але висуненої законом подій до життя збройної сили українського народу, своєї енергії й законних домагань.

Це був Полуботківський полк. Цього не розуміли тодішні керманічі нашого визвольного руху»²².

²² Р. Млиновецький «Про що історія мовчить», т. I, стор. 248.

Так проминув 1917 рік, найбільше гарячий і творчий період діяльності Центральної Ради, в найгострішій боротьбі із самостійниками взагалі, а з самостійниками несоціялістами зокрема. Українські соціялісти свою роллю предтеч большевизму — одні свідомо, другі не-свідомо — повністю виконали. І коли Муравйов сунув із 6-тисячною бандою на Київ, Україна була безборонна; здавалось, що надійшов кінець нашим змаганням за кращу долю України.

Тоді, непередбачено, наша сувора судьба дала нашому політичному проводові останню нагоду з хибної дороги завернути на правильний національно-творчий шлях.

Це були дві події, найважливіші в нашій визвольній революції, а саме проголошення IV Універсалом Самостійности Української Народної Республіки з датою 22 січня 1918 р. та два тижні пізніше підписання мирового договору з Центральними Державами в Берестю дня 9 лютого 1918 р.

Ці дві події так тісно зі собою пов'язані і від себе узалежнені, що прямо неможливо їх окремо розглядати. Без IV Універсалу не було б Берестейського договору, без Берестейського договору і переговорів у Берестю не було б IV Універсалу. Вони намітили українському політичному проводові правильний шлях до перемоги. Це національна ідея — IV Універсал, а мілітарна сила — це Берестейський договір, на основі якого союзна німецька армія таки звільнила Україну від большевицької окупації.

Дня 1 січня 1918 р. український уряд висилає до Берестя, де переговорювали большевики в справі заключення миру, свою делегацію *для контролю й інформації*, щоб договір заключив федеративний російський уряд, а якщо б такого не було, то уряди всіх складових частин спільно.

По приїзді української делегації до Берестя, німецька й австро-угорська делегації прямо запитали, чи українську делегацію вважати частиною *російсько-большевицької*, чи *другою російською* *не-большевицькою*, а чи *тільки самостійною українською*?

Українська делегація дала на 3-ох засіданнях вичерпуючі інформації про політичне положення України та намагання українського уряду створити федерацію *небольшевицької Росії* однак без успіху. В виду того українська делегація хоче брати участь в мирових переговорах як *самостійна делегація самостійної Української Народної Республіки*.

(Далі буде)

Спогади

о. Петро ГАРДИБАЛА

Л Я Ш К И Д О В Г І

(Зруйнована українська оселя на Закерзоні)

Село Ляшки Довгі лежить на радимсько-перемиській рівнині, що простягається на правому березі ріки Сяну. Воно граничить на півночі з Коріницею, на сході межує з М'якишем Старим, на півдні з Лазами, а на заході граничить зі селом Ветлин.

Ляшки Довгі діляться на кілька присілків, з яких Ляшківська Воля лежить на сході села, а на полудні над річкою Шкло розложилися два інші присілки, а саме — Харитони й Баб'яки. Ляшківський присілок Яремки сусідую з М'якишем Старим. У запіллі Ляшок Довгих — лежать знова два присілки, а саме: Козли й Федани. На полудневому заході від села лежить містечко Радимно, яке віддалене від Ляшок на 13 кілометрів.

Через село перебігає старанно плекана дорога, що творить комунікаційну сполуку зі сусідною Коріницею та Висоцьком. Ця дорога на заході добігає до Ветлина, перетинаючи село Сухохів, яке на рідній мові звалося Согорів, а звідтам ця дорога вбігає прямо до східних передмість Ярославів.

Почавши від 80-их років ХХ стол. польська урядова номенклатура постійно пропускала з назви села прикметник «Довгі». З того приводу в усіх офіційних документах село Ляшки Довгі називали прямо — Ляшки. В цьому нашому історичному огляді Ляшок Довгих це село будемо називати у такий самий спосіб — Ляшки.

Ляшки на історичній канві минулого

Про початки українського села Ляшки та його первісних мешканців, а зокрема про формування давнього їх суспільно-громадського життя, ніде не залишилися якісь достовірні писані джерела. З того приводу моє покоління майже нічого не знає про прадавню історію Ляшок.

У панцизняній системі шляхетської Польщі ХVІ стол. село Ляшки належало до дідичних дібр «некоронованого короля України» — кн. Василя Константина Острожського (1527-1608), великого добро-

дія, опікуна, промотора й оборонця української культури та завзятого противника латинщення української церкви та польонізації нашого народу.

Польські друковані джерела, доступні авторові цих стрічок, згадують про село Ляшки щойно в першій половині XVII сторіччя, rejestруючи назву тієї української оселі, як Ляшки Мнішховські. Польський історик Е. Куропатніцкі у своїй «Географії Галичини», що вийшла друком у Перемишлі в 1786 р., називає село Ляшки «діничним містом» санецького воєводи кн. Юзефа Мнішха. Завдяки старанням цього польського князя, в Ляшках збудовано величавий замок-резиденцію, що своїм архітектурним вивінуванням, своєю величною формою, дорогими артистичними прикрасами та багатством внутрішнього обладнання мав бути найкращою будівлею, не тільки тодішньої Польщі, але й цілої Європи.

У ляшківському замку кн. Мнішхів а зокрема за князя Юрія Мнішха, пильно громадили всякі дорожочніності, малярські полотна та різьби славних європейських мистців того часу. Ця артистична колекція належала до унікатів тогочасної Польщі й мала багатомільйонову вартість.

В часах загального шляхетського безправ'я й взаємної боротьби польських князів між собою у XVIII стол., таких як Стадніцкі, Гербурт, Корнякт та інші, — село Ляшки перетворилося у Командну централю регіональних неспокоїв. Дуже помітною подією того часу був у Ляшках т. зв. «період малярської революції» князів Другетів. У тому то часі панські добра Ляшок і околиці перетворилися у випадову базу й головну квартиру «легального розбищацтва», яке панюшилося по всіх землях «руського воєвідства» шляхетської Польщі.

Коли зчасом земельні посілости кн. Мнішхів у Ляшках і Хирові шляхом супружних зв'язків, несплачувань боргів і різних заставів, в 1602 р. перейшли в посідання родини Другетів, малярських баронів-авантюристів, які мали свої безмежні лятифундії по обидвох сторонах польсько-малярського кордону, тоді новий власник Ляшківських дібр кн. Єжи Другет, званий теж Гум'єнським, почав організувати в Ляшках збройні розбищацькі відділи. Своїми бравурними нападами вони непокоїли не лише шляхетські двори й панські резиденції цілої Перемищини й Підкарпаття, але сіяли вони теж неспокій на теренах цілого тодішнього «руського воєвідства» Польщі.

То саме цей угорський князь Єжи Другет в 1616 р. саме з Ляшок ходив походом проти Семигороду. Значну частину військової залоги цього авантюриста творили завербовані ляшківські «посполиті». Він веде теж під'їздову війну з Ракочим на Угорщині. На своїх посілостях в Хирові б. Перемишля кн. Другет вдержує своїм коштом численні озброєні відділи всяких рабівників-очайдухів, яких звали тоді «бескидниками» або «золотарями». За дорученнями свого хлібодавця вони полювали виключно за шляхетськими скарбами золота,

брилянтів та іншими дорогоцінностями. В 1620 р. цього кн. Другета отруїла в Ляшках його власна прислуга, де його теж і поховано.

Після цього «революційного періоду» панські добра в Ляшках повно переходять в посідання шляхетської родини кн. Мнішхів. Опісля почерез купно, їх переймає шляхетська родина князів Замойських. З того часу населення села Ляшок починає жити «нормальними буднями» турботливого шляхетського панування.

На канві постійних «розкошів», шляхетських наїздів, постійних рабунків, убивств і безприкладної сваволі польської шляхти першої половини XVII стол., українське населення Ляшок, втолене у панцизняний режим тодішньої Польщі, не мало ніякої змоги вийти на сцену громадського життя у якійсь видній і зорганізованій формі, бо таке життя для нього там тоді не існувало. Українська селянська маса Ляшок по-геройськи перетривала панщину й підсвідомо задержала почуття приналежності до рідного українського материка. Мимо тяжкого польського гоніння й невірничого приниження — в душі простолюття тліли вогні надії на національне відродження. Ці вогні опісля розгорілися в рамках української Церкви пожежами нашого релігійного, національного й культурного відродження.

Минуле Ляшок у світлі статистики

Як формувався чисельний стан українського населення Ляшок, то про це подають цікаві дані схеми Української Греко-Католицької Епархії в Перемишлі за роки 1879, 1893, 1909 і 1930. Цю дуже реальну статистику Ляшок доповнюємо даними зі «Словника Географічного Крулевства Польського», виданого у Варшаві в 1895 р.

Згідно з даними згаданої схеми з 1879 р., в Ляшках жило 1,600 українців. У той час парохом села був о. Антін Мотюк народжений 1841 р., а рукоположений 1870 р. Колятором ляшківської церкви на той час був граф Степан Замойський з Висоцька.

За 14 літ, бо вже в 1893 році українське населення в Ляшках зросло до 1,880 душ. Поляків в селі було в той час 626 душ, жидів 71 душ, а всіх інших віроісповідань було 6. Священича обсада української парохії в Ляшках збільшилася, бо до помочі о. парохів А. Мотюкові призначено сотрудника о. Андрія Козія, народженого 1868 р., а рукоположеного 1892 р. Обидва священики були безженними.

За 16 літ, згідно зі заподанням перемиської схеми з 1909 р., українське населення ляшківської парохії зросло до 2,139 душ, римокатоликів в селі було 800 душ, а жидів 45. Парохом у селі був тоді о. Іван Маковей, народжений 1857 р., а рукоположений 1885 р. Канонічну візитацію ляшківської парохії в 1858 р. перевів перемиський єпископ Яхимович. В Ляшках існувала тоді Читальня ім. М. Качковського, що мала 55 членів. В селі просперувало три церковні крамниці, якими завідував окремий комітет «Братства прикраси

церкви». Цей комітет засновано в 1878 р. на статутах затверджених еп. Ступницьким. При ляшківській церкві діяло також окреме сестрицтво та розвивалося позичкове товариство «Самопоміч». Коляторами парохії в той час були спадкоємці кн. Замойського.

Продовж дальших 21 літ існування ляшківської парохії себто в 1930 р. українське населення Ляшок збільшилося поновно до 2,354 душ. У тому самому часі число латинників у Ляшках зросло до 1,000 душ. Парохом Ляшок став о. Петро Юрчак, народжений 1880 р., а рукоположений в 1905 р. Отець Петро Юрчак належить до останніх парохів Ляшок. Він пережив зі своїми парохіянами трагедію поголового чоловіківбивства й виселення українського населення Ляшок в 1946-1947 рр. Деякий час о. Петро Юрчак був змушений критися в Перемишлі. Його парохіяни довозили йому там поживу. Після того він виїхав до своєї дочки й зятя у краківське воевідство. Там скривався у цивільному вбранні, а в 1952 р. там помер.

«Польські Словнік Географічни» в т. 5, на стор. 93-ій, твердить, що в греко-католицькій парохії в Ляшках жило 1,775 українців, зазначаючи рівночасно, що польська парохія в Ляшках була зорганізована якимсь Спитком зі Спрови в 1419 р., однак з приводу малого числа римо-католиків у селі не могла відповідно розвинути, бо в Ляшках не було костела. Щойно триста літ пізніше, а саме в 1736 р., кн. Вацлав Сераковскі збудував у селі малий дерев'яний костел. При ньому зорганізовано теж польську місіонерську станицю, що мала опікуватися не лише ляшківськими латинниками, але мала зокрема обов'язок нести духовну поміч всім тим людям римо-католицького обряду, які були розкинені серед українського моря в районі Ляшок.

У тому часі скромна обсада польської парохії в Ляшках обслуговувала 15 сусідніх сіл, а саме: Бобрівку, Харитони, Хотинець, Чернявку, Грушевичі зі Залужем, Лази з Моцанами, М'якиш Новий, М'якиш Старий, Ришкову Волю, Тухлю, Ветлин з Дрезиною, Висоцьке, Загороди та Заліську Волю. Згідно з твердженням цього «Словніка», у простірному обширі Ляшок жило 1,773 поляків, які належали до ляшківської римо-католицької парохії. Ця приналежність була лиш формальна, бо ці римо-католики, із-за далекої віддалі ляшківського костела, на богослуження не приходили. Щойно в 1898 році, з дотацій князів Замойських, побудовано в Ляшках мурований костел. В той час польська римо-католицька парохія збільшила свою священичу обсаду в проводі таких україножерів, як кс. Завіша та кс. Юзеф Черкес, які постійно управляли душехватство й ширили в околиці ненависть.

Польські провідні круги і весь латинський клир Ярославщини, проводячи в життя свої польонізаційні пляни, в 1912 р. побудували в селі Жапалові костел при допомозі значної матеріальної підмоги й ґрунтових записів кн. Сапегів. У початках новостворену жапалівську парохію обслуговували польські ксьондзи з Ляшок, доїжджаючи

щонеділі на відправу богослужень для жапалівських поляків та з довколишніх сіл. Польські ксьондзи ведуть там посилену польонізаційну акцію, зокрема на теренах Любачівщини та Чесанівщини. Латинська парохія в Ляшках у скорому часі перемінилася на типову відскочню польського походу «на зніщене Русі».

Перша українська парохія в Ляшках

Коли й серед яких обставин зорганізовано в Ляшках першу українську парохію й коли збудовано в селі першу українську церкву — про це не маємо сьогодні докладних джерельних даних.

Згідно з твердженнями давньої грамоти, яка була списана в 1581 році що її цитує схема Української Греко-Католицької Епархії в перемишлі з 1879 року, першу українську парохію зорганізував в Ляшках князь Василь Острожський. У тому ж самому році він наказав збудувати в Ляшках першу українську церкву, віддаючи її під опікунчий омофор Пресвятої Богородиці.

Цей наш український князь-добродій зі своїх маєностей виділив також лан поля з луками й городами, забезпечуючи в той спосіб незалежне матеріальне існування ляшківської української парохії та удержання церкви й священика. Першим священослужителем ляшківської церкви назначено якогось Прокопа.

Другою джерельною згадкою про ляшківську церкву є запис тієї самої схеми Перемиської Епархії за 1879 рік, де у документальній частині на стор. 488-9 вміщено тексти привілеїв самотності, наданих ляшківській парохії й церкві. Привілей цей датований 13 травня 1682 р. і був наданий польським королем Яном III Соб'єским (1629-1696), за письмовою порукою княгині «руського воевідства» — Гризелії Корибутової та за благословенням перемиського єпископа Івана Малаховського.

Дев'ять літ пізніше, а саме 24 листопада 1691 р., подібний королівський привілей для української церкви в Ляшках надала польська королева Марія Казимира, іменуючи парохом української церкви в Ляшках о. Теодора Польницького, який обняв там душпастирські обов'язки після смерті о. Теодора Лавровича.

Стільки про першу українську парохію й церкву в Ляшках говорять доступні мені історичні записи й документи. Сьогодні годі однак знати, як оформлювалося релігійне життя українського населення в Ляшках продовж цілого неспокоїного XVII стол., коли то на владичому престолі в Перемишлі засідали такі єпископи, як Атаназій Крупський (1611), Антін Винницький (1650), Антін Терлецький (1664), Юрій Гошовський (1667) та інші. В Ляшках не залишилися ніякі джерельні документальні докази про переходи й неспокойні часи тієї доби.

Великою турботливою незвісністю по відношенні до села Ляшок

стоїть перед нами історія цілого XVIII сторіччя. Щойно четвертий розбір Польщі й виразне присмирення сваволі польської шляхти та прихід австрійської адміністрації на українські землі Ярославщини принесли зі собою надії на зміну. Знесення осоружної панщини відгомоніло в Ляшках видимими символами волі у формі придорожних хрестів подяки населення за те, що нарешті зникла з українських земель політична система людського приниження — панщина, якої не знала досі історія людства.

Ляшки мого покоління

Продовж довгого півсторіччя після знесення панщини, українське населення Ляшок поволі віднаходило себе й свою духову рівновагу. У рамках австрійської політичної системи поволі відроджується культурно-освітнє життя нашого народу. Такий процес видний зокрема в Ляшках.

Однак уже в початках українського відродження, на політичних обрях Європи почало кильчитися нове горе: австрійсько-російський конфлікт. Першою виразною ластівкою цього горя в Ляшках і околиці була поява московського «троянського коня» у масці горезвісної «кацапщини». Вона покутувала в Ляшках Читальнею ім. М. Качковського, її ідеї з церковних проповідниць голосили парохі сіл: Лазіва, Висоцька, Ляшок, Ветлина та других сусідніх місцевин. За цими злорадними кличами пішла теж і частина населення Ляшок.

За свою легковірність і політичну незорієнтованість населення Ляшок заплатило опісля тяжку ціну шибеницями невинних людей і концетраками Талергофу й Лінцу. Великої шкоди в той час накоїли українцям польські ксьондзи в Ляшках з кс. Завішею у проводі, які вказували мадярам кого зі свідомих українців Ляшок належить арештувати.

Мимо цього, в часі між двома світовими війнами українські Ляшки вирости у свідому українську спільноту, яка виразно знала, чого вона хоче й куди прямує. В селі успішно працювала Читальня Т-ва «Просвіта», діяв «Луг», працювала Молочарня «Маслосоюза», співав у селі добрий хор і розвивався «Аматорський Гурток». В селі були постійно активні українські студенти.

Під час наших Визвольних Змагань 1918-1924 рр., українські Ляшки вислали на визвольні фронти нашого змагу сімох стрільців. Двох із них загинули на фронтах. Потім населення Ляшок постійно молилося при могилі стрільця Тадея Махника, який по повероті з війни помер у селі. Тоді кожен у моєму селі знав, за що ця людина віддала своє життя.

В часі польсько-большевицької навали 1944-1948 рр. і виселення українського населення з Ляшок, українська молодь села поголовно стала в обороні рідних скиб. І саме про ці українські Ляшки мені

дуже хочеться бодай побіжно згадати, бо страта ляхківського молодняка всіх нас так дуже ще й досі болить.

Культурно-освітня праця і студенти

Вже перед Першою світовою війною попри Читальню ім. М. Качковського почала діяти в Ляшках Читальня Т-ва «Просвіта». Вона містилася тоді в хаті Василя Тучака. Біля нього гуртувалися такі люди, як Качмар, Домший, Климашко, Сич, Когут та інші. В початках їх не було багато, але всі вони почувалися свідомими українцями і належали до відданих громадських робітників.

Незамітну, але дуже корисну освідмлюючу працю в Ляшках вела скромна кравчиня-каліка — Марія Цьвек. Вона походила з М'якиша Нового. По закінченні кравецьких курсів «Сільського Господаря» у Львові, вона осілася на постійне в Ляшках і самотужки повела в селі дуже освідмлюючу працю. Вона навчала дітей українських пісень і серед старшого жіноцтва в селі мала вона незаперечний пошанівок і вплив.

Десь при кінці 1919 р. до Ляшок приїхав брат о. пароха Юрчак — Степан Юрчак. Він zorganizував у Ляшках добрий хор, він постійно уряджував у читальні театральні вистави і брав дуже активну участь у праці місцевої читальні. Його працю продовжував опісля Гриць Шумський, який сповняв у селі обов'язки дяка.

Незвичайну корисну працю в Ляшках провадив студент Іван Сірий. Він був провідною постаттю всіх починань у читальні. Іван Сірий згодом закінчив гірничу академію в Леобен (Австрія), звідтам виїмігрував до Америки і там помер. Іван Сірий належав до перших українських інтелігентів, які вийшли з Ляшок. Після нього прийшов студент Семен Фецевич, зв. «Семчик», абсольтент Торговельної Школи у Львові.

В культурно-освітню й громадську працю в Ляшках включалися постійно теж і інші українські студенти, які мали великий вплив на піднесення національної свідомости українського населення Ляшок. В 1920 р. до Української Гімназії в Перемишлі пішов з Ляшок Василь Тучак, незвичайно здібна людина. В той сам час закінчує гімназійні студії теж і Роман Павлик. Василь Тучак закінчив опісля правничі студії у Львові й провадив адвокатську канцелярію в Луцьку на Волині. Переїхавши в 1948 році до Америки, він здобуває собі доктор права і стає професором права в Гетисбургському університеті. Д-р Василь Тучак помер скоропостижно в 1975 році.

Після закінчення теологічних студій, о. Роман Павлик працював сотрудником в селі Дубрівка на Ярославщині, опісля сповняв душпастирські обов'язки в парохії села Залісся біля Ряшева. В тому селі

польські бандити замордували його сестру. Короткий час о. Р. Павлик обслуговує ляхківську парохію й працює теж у селі Хотинець. Отець Роман Павлик належав до героїчних постатей нашого українського духовенства. Під час насильного переселення він виїхав разом зі своїми парохіянами до УССР.

В 1921 р. з Ляшок пішли на студії до Української Гімназії в Перемишлі Іван Когут і Петро Гардибала. Когут закінчив Виділ інженерських студій і осівся в Нью-Йорку, а о. Петро Гардибала став священником і тепер живе в Канаді. Священникові званню посвяtilися теж такі ляхківці, як Андрій Мокрий та Іван Волошин.

За хлопцями з Ляшок пішли до середніх шкіл також і дівчата, а саме Катруся Когут і Олена Домша, які закінчили в Ярославі Торговельну Школу. Катруся Когут, зам. Терлецька, проживає зі своїм братом Іваном в Нью-Йорку. Крім цього середні школи покінчили теж Галина Качмар-Середа яка вийшла заміж за мгр прав Василя Гірного зі Заліської Волі, і Маруся Колінко з Харитон.

Українське студентство в Ляшках було постійно дуже активне в громадському житті села. Зокрема студент Василь Тучак, маючи незвичайний дар прекрасного бесідника, залишив в селі свій добрий вплив. Він постійно провадив під час ферій курси для неграмотних, уряджував реферати та обговорював справи українських буднів.

В Ляшках існувало теж спортивно-протипожежне Т-во «Луг». Воно, однак, не мало можливостей провадити свою статутову роботу з приводу постійних поліційних шикан. Дуже популярним у Ляшках був завжди мішаний хор. Цим хором диригував б. студент перемиської гімназії Володимир Мончак. Він диригував теж доброю мандоліновою оркестрою. Ці два добрі ляхківські ансамблі постійно брали участь у всіх повітових святкуваннях, виступали на фестинах і неодноразово одержували перші нагороди за артистичне виведення поодиноких точок своєї програми.

Театральні вистави в селі, що їх уряджували студенти, були завжди окремою атракцією всього населення Ляшок. З акторами на сцені сміялася або плакала ціла заля. Незабутнім спомином і досі залишилися такі вистави в селі, як «Про що тирса шелестіла», яку аранжував студент Іван Сірий, «Невольник», що його вивів артистично студент Іван Когут, або «Трьох до вибору», що її вивів студент Петро Гардибала.

Дуже часто до Ляшок приїздили українські мандрівні театри й ставили добрі театральні штуки. Добрий спомин залишив по собі театр М. Помагайло. Один із артистів тієї театральної групи, будучи добрим малярем, намалював для Читальні «Просвіти» чудову картину для ляхківського драматичного гуртка, яка залишилася там продовж довгих років. Театральні вистави були в селі знаменитою фор-

мою людської розваги й плекання національних почувань населення села.

Господарське положення Ляшок

Українське населення Ляшок належало до середньо-заможних селян. В Ляшках ніколи не було надто багато бідняків. Люди навіть на своїх кучих загонах дуже врожайного чорнозему дуже успішно латали свої родинні бюджети й загально населення села ніколи не бідувало.

Економічне положення селян у Ляшках значно покращало, коли до села прийшов парох о. Петро Юрчак, який мав природні організаційні спосібності та вроджений талан до ладнання господарських проблем села. Великою заслугою о. Юрчака було оснування Молочарської Кооперативи в Ляшках. У своїх початках ця кооператива оперувала в характері льокальної збірниці молока. Продовж кількох літ наполегливої праці й старань, скромна ляшківська збірниця молока розрослася у Районову Молочарню «Маслосоюза» з власною домівкою, а ляшківські професійні молочарі порядкували десятками станиць у цілому ляшківському районі.

Крім молочарні, о. Юрчак зорганізував теж у Ляшках дві споживчі кооперативи, оснував кредитівку й в такий спосіб цілковито виелімінував чужонаціональний елемент з купецького сектора села. Українське населення Ляшок поволі ставало економічно незалежною одиницею в цілому районі.

Отець Петро Юрчак тісно співпрацював з дуже талановитим господарем й економістом, дир. Михайлом Галанем, учителем, якого НКВД замордувало у Львові. Завдяки творчій праці о. Юрчака й організаційному хистові дир. Галаня, село Ляшки виросло в Ярославському повіті на незалежну українську твердиню.

«Церкви старовинні в повітря»

Ніхто із сучасників українських Ляшок не може сьогодні розказати про те, як виглядала перша ляшківська церква, яку збудували в 1581 р. заходами українського князя Василя Острожського. Є певним, що ця церква проіснувала в селі понад 80 літ і щойно в 1655 році, під час другого походу гетьмана Богдана Хмельницького на Польщу, цю церкву спалив якийсь татарський загін, що заблукався в ті сторони.

Згідно з твердженнями схеми Української Греко-Католицької Епархії в Перемишлі за 1909 рік, стор. 456, нову дерев'яну церкву в Ляшках побудовано щойно в 1662 р. і вона проіснувала в селі продовж півтора сторіччя. Щойно в 1915 р. спалили її вже «новітні татари» — російські війська.

Коли уцухли воєнні дії Першої світової війни, українська парохія в Ляшках почала енергійні заходи в справі побудови нової святині для села. Після наглої й загадкової смерті тодішнього пароха Ляшок о. Маковея, ляшківську парохію тимчасово обслуговував о. С. Петик. Він відправляв богослуження на згарищах давньої церкви. Такий стан наглив громаду до будови нової української святині. Вже в короткому часі оснувався окремий будівельний комітет, який пропонував старостинським властям в Ярославі плян будови церкви. Технічним переведенням побудови церкви намагалися кермувати льокальні будівничі Мошанський і Мачуга однак державні власті їх плянів не затвердили. Натомість затвердили плян т. зв. «техніка». Хто він був — того село не знало. В селі догадувалися, що це «російський полонений» українець мав високе формування як будівельник. Ніхто в Ляшках не знав його прізвища. Ця людина різко відрізнялася від усіх інших своїх товаришів-полонених своєю уложеною й інтелігентною поведінкою.

Завдяки гуртовій допомозі всього українського населення Ляшок, в дуже короткому часі у селі стала нова й дуже чепурна церковця. Вона була невелика, але за словами о. Романа Павлика, вона зовсім нагадувала церкву св. Покрови на Запорізькій Січі. Про такий її вид дбав отой невідомий нікому полонений українець, званий «техніком».

Коли на весні 1918 р. до Ляшок прийшов новий парох о. Петро Юрчак, тоді стало очевидним, що новозбудована церковця є вже замала, бо на богослуженнях не вміщувала всіх вірних. Продовж майже одного десятиріччя ляшківська громада запевливо збирала фонди на будову більшого мурованого храму. Щойно в 1932 р., за плянами інж. Левинського у Львові, Ляшки почали будову нової церкви. Ця будова йшла якось дуже пиняво, але вже в 1937 р. будівничі змогли підтягнути церковні мури під дах і того ж самого року єпископ Кир Йосафат Коциловський посвятив цей храм.

На величавий празник посвячення ляшківської церкви з'їхалася багатотисячна маса народу з цілої Ярославщини. Дуже патріотичну проповідь в той час виголосив о. Теодор Левицький, парох Ришкової Волі. Була це остання многолюдна українська маніфестація нашої сили цілої української Ярославщини.

Коли у вересні 1939 р. вибухла світова війна українські Ляшки не мали вже спромоги докінчити будову своєї церкви. Незадовго після того населення Ляшок мусіло з трудом переживати 18-місячну неволю большевицької присутности в селі. Під час німецької окупації 1941-1943 рр. українське населення Ляшок успішно майструвало своє життя під чоботом гітлерівського окупанта.

Найгіршого горя й приниження зазнали українські люди Ляшок у перших роках володіння «людової» Польщі в роках 1945-1948. Тоді польсько-большевицькі вандали поголовно вистрілювали мирне на-

селення цілого українського Посаяння. По такім жорстокім «заохочуванні» прийшло виселення всього українського населення Ляшок. Вже в 1945 р. українська церква в Ляшках була замкнена, а в опустілому селі кричала лиш розпука й людський біль.

Приказковий польський шовінізм склонив наших сусідів до того, що вони взялися розбирати дерев'яну церковцю в Ляшках і спільним зусиллям ляшківських поляків завалили теж і новозбудовану муровану нашу церкву. Така сама доля стрінула також українські церкви в Радимні, Коріниці й в Лазах. Таким чином польські «християни» намагалися затерти сліди української вікової присутності на цих землях. Сьогодні українське село Ляшки перестало існувати.

Література:

1. Полонська-Василенко: Історія України. І. т. Мюнхен, Українське В-во, 1972, стор. 469-499.
2. Схеми Української Греко-кат. Епархії в Перемишлі за роки 1879, 1893, 1909 і 1930.
3. Lozinski, W.: Prawem i lewem. Kraków, Wyd. Literackie, 1957. Wyd. 5, t. 1-2.
4. Власні обсервації й пережиття.

Зредагував мгр Василь Бородач

УКРАЇНСЬКЕ ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО

« ПОДОЛІЯ »

ДОСТАВЛЯЄ УКРАЇНСЬКИМ КРАМНИЦЯМ, БЕЗПОСЕРЕДНЬО, АБО ЧЕРЕЗ КООПЕРАТИВУ «НОВА ФОРТУНА», РІЗНОГО РОДУ СПОЖИВЧІ, НАЙКРАЩОГО ВИБОРУ, ТОВАРИ.

СПОЖИВЧІ ТОВАРИ З НАЛІПКАМИ «ПОДОЛІЯ» АБО «НОВА ФОРТУНА» МОЖНА НАБУВАТИ В РІЗНИХ МІСЦЕВОСТЯХ В УКРАЇНСЬКИХ КРАМНИЦЯХ.

«ПОДОЛІЯ» ОБСЛУГОВУЄ ТАКОЖ І УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ. НА БІЛЬШІ ГУРТОВІ ЗАМОВЛЕННЯ ДАС ЗНАЧНИЙ ОПУСТ.

УКРАЇНЦІ, ВЛАСНИКИ КРАМНИЦЬ, КУПУЙТЕ В «ПОДОЛІЇ» АБО В «НОВІЙ ФОРТУНІ»! УКРАЇНЦІ, КУПУЙТЕ СПОЖИВЧІ ТОВАРИ «ПОДОЛІЇ»! УКРАЇНСЬКІ КЛЮБИ, СТАВАЙТЕ ПОСТІЙНИМИ ВІДБОРЦЯМИ ТОВАРІВ «ПОДОЛІЇ». ПАМ'ЯТАЙМО ВСІ КЛИЧ — «СВІЙ ДО СВОГО!»

За докладнішими інформаціями просимо звертатися листовно або телефонічно до:

PODOLIA CO LTD.

687-689, Manchester Ol Road,
Rhodes, Middleton, Lancs. M24 4GF
Tel.: 061 643 8301

Огляди, рецензії

Софія НАУМОВИЧ

ЖІНКИ ВИДАЛИ «МАЛАНЮКА»

Від якогось часу спостерігаємо незвичайне явище. Коли українці не знаходять іншого виходу для своєї накопиченої і не витраченої енергії, як колодити «бурю у склянці води» на тему минулих подій, то українки не тільки вміють втримати свою «централю» нерозколеною, але й діяти з думкою про майбутнє. Це зокрема проявляється у посиленні «жіночих» видань. Дбайливі дружини щораз частіше видають спадщину своїх чоловіків книжками, призначаючи на це гроші, які могли б видати на «відпочинки», строї чи інші проминальні речі. А жіночі організації беруться за загального значення видання із прицілом на збереження наших славних імен, чи подій для майбутніх поколінь.

До першої групи можемо умовно зарахувати третю книжку Оксани Драй-Хмари Ашер (після української й французької) п.з. «*Листи з гулагу*» її батька Михайла Драй-Хмари, неокласика і політв'язня, що має водночас наукове і політичне значення. Її видало американське видавництво¹. В другу групу ми відвели б дві публікації жіночих організацій. Це видання ОЖ ОЧСУ, чи пак — його «Кураторії фонду ім. Лярисі й Уляни Целевич-Стецюк» під короткою, але веломовною назвою «*Євген Маланюк*»² та заповіджений але ще не видрукований передрук «*Першого вінка*» з 1887 р., заходами Союзу Українок Америки з нагоди 100-річчя українського жіночого руху.

«*Листи з гулагу*» залишаємо на оцінку англомовним критикам, «*Перший вінок*» ще не появився, то ж займемося покищо «Маланюком».

Скульптура Сергія Литвиненка та підпис Маланюка на червоно-кривавій обкладинці проявляють добрий смак упорядника, а зміст книжки вказує, поруч відомих літературознавців, на менше відомі імена з ближчого оточення поета, які, кожний у своєму жанрі, додають чимало до поетового життєпису.

Оксана Керч у «Слові від упорядника» пояснює мету видання: «утримувати зібрані відомості близьких колись поетові осіб про його життя в Україні й на еміграції, та відзиви критиків і дослідників його творчості». Вона подає теж структуру книжки: причинки до життєпису, статті про творчість і врешті шаржі, карикатури, світлини. Слідують цікава спроба життєпису Маланюка «з поетових слів» та з «*Уривку життєпису*», як теж із розділу з книги

1. *Letters from the Gulag, the Life, Letters and Poetry of Michael Dray-Khmara*, by Oksana Dray-Khmara Asher, Robert Speller and Sons, Publishers, New York, N.Y. 100010, 1983.

2. *Євген Маланюк*, у 15-річчя з дня смерті, упорядник Оксана Керч, вид. Кураторія Фонду ім. Лярисі і Уляни Целевич-Стецюк, Філадельфія, 1983.

«Харків. . . Харків» Олександра Семененка, пересипаних світлинами молодого Маланюка та його родини.

Окремий розділ займає «архів» д-ра Зої Плітас зі спогадами, листами, поезіями, відбитками рукописів та родинними світлинами, включно з весільними. Євгена Маланюка й його першої дружини, Зої, роз'єднаної згодом із ним простором та сантиментами, проте вірної досмертної приятельки.

Слідують спогади Івана Янішевського про поета «Від Синюхи до Гудсону-ріки». Синюха — степова річка, біля якої провів дитячі роки Є. Маланюк. Цю околицю окреслює автор так: «Цей простір пережив багато петербурзьких експериментів у вигляді колонізації («новоросійський край»), аракчеевських військових поселень тощо». Він теж додає дещо до скупих даних д-ра Зої Плітас: «12 серпня 1925 р. Євген Маланюк повінчався. . . у Празі з тодішньою студенткою Зоєю Равич. . . Від цього подружжя Євген не мав дітей. . . У пошуках за працею поїхав до Польщі. . . На тому їхні життєві дороги розійшлися. . . У Варшаві Євген одружився вдруге з чешкою. . . Від цього подружжя мав одного сина Богдана, тепер він архітект, перебуває у Празі. . . На другу еміграцію виїхав Євген сам. Його дружина, з якою він розвівся, залишилася з сином у Празі». При тому І. Янішевський подає перелік збірок і згадує, що «третій том «Спостережень» готувався до друку». Цікаво, чи хтось його видасть?

Інж. Петро Шох дає спомин про перебування Маланюка у польському таборі у Щипйорні. Там ця «зарозуміла людина» одягалася «з претенсіями на елегантність» і звідам виїхала завдяки місії УНР на студії гідротехніки до Под'єбрад. Це була «кузня», де «гартувалися характери колишніх вояків» і де Маланюк мав «культурне й освічене товариство». Цікава деталь: «Коли 1925 р. зав'язалася Легія українських націоналістів, Маланюк був у числі засновників». Згідно з цією настановою він «не міг знести і подарувати ніколи тим, хто. . . тягнули Шевченка з всесвітніх висот до повітової просвіти». Зустрівшись з Тичиною у Празі 1926 р., оповідав, що «Тичина робив враження на смерть переляканої людини, що боялася своєї тіні». Зате «поважав Микола Куліша. . . ще й тому, що він був херсонець». Далі Янішевський занотує все, що мало відношення до Маланюка: «Григора Тютюнника, який повернувся в Україну, примусили грати свою власну роль у фільмі про боротьбу. . . з «петлюрівськими бандами» та про розповідь Тютюнника Яновському про Армію УНР, що й лягло в основу «Чотирьох шабель». А пізніше Тютюнника просто «зліквідували». Крім того, десь у паперах Маланюка мала бути «студія над цікавим козацьким родом Розумовських».

Зі спогадів словака проф. Дж. М. Кіршбавма, колишнього Маланюкового студента у Варшаві, довідемося про трагічний момент у житті його улюбленого професора: «Разом із трьома братами. . . він воював у рядах Армії УНР. . . Брати загинули, а йому залишилося. . . сповістити про це старого батька. . . Батько помер від розриву серця на його таки руках».

Поет Леонід Полтава розказує, як зустрівшись з книжкою Маланюка, він «швидко зрозумів, чому советські критики називали його «фашистом»: Окупанта України він ненавидів, казав: «а насправді вони — «ворішки» (злодії). . . Радив нам читати, а не писати багато, бо «фонтан може висохнути». . . «нечитання вижене українців зі світу». . . «Нас, як народ, можна знищити тільки шляхом самознищення». І накінець автор наводить капітальний анекдот: «Як приїхав (Маланюк) до Нью-Йорку і показав документи інжене-

ра, то йому наші радили йти вантажником у порт «може приймуть, бо виглядає потужно»...

На закінчення життєписних спогадів поезія Володимира Біляєва «На могилі Євгена Маланюка», в якій такі рядки: «Посмертна і чужа до невпізнання маска». І це правда, шкода, що хтось із наших скульпторів не зробив вірнішої Маланюкової подоби.

У другій частині кожна стаття наших критиків порушує іншу сторінку Маланюкової творчості та вносить щось нове до постаті цього поета-трибуна, поета-лицаря, поета-націоналіста, поета-державника. В усіх статтях підкреслюється його «варязько-римська теорія» проти «калокагатії» пісенної Геллади, з високою мораллю й етикою та замилюванням до краси, що ніяк не могла впоратися з московським садизмом.

Дмитро Донцов каже що Маланюк гидував «проклятим плем'ям безголовної країни» та її поетів, що пишуть «поезії згорілої душі», як Кримський, «тихого суму в серденьку тужливим», як Вороний, «розпачу і квиління», як Карманський «ніжного співчуття до горя і суму», як Лепкий, «анемічної сатири», як Самійленко, «безсилої меланхолії», як Олесь «альковних захоплень», як Пачовський на Заході та «зманірованого квиління», як Тичина, і «гістєричного сюсюкання як Сюсюра у Східній Україні. («Поет апокаліптичних літ»).

Богдан Романенчук підкреслює, що саме Маланюкова поезія була «продовженням збройної боротьби засобами поетичного слова» у протиставленні до модерністів з їхньою «відсутністю ідей». Головна проблема для Маланюка було «малоросійство», спричинене геополітичним положенням України та «недостача елементів боротьби у гелєнській духовості, (яка) була причиною упадку Греції... і Київської держави». Маланюк був прихильником «норманської теорії», яка «виконала ролі Риму у нашій історії» («Кривавих шляхів апостол»).

Володимир Біляєв затримується над Маланюковою «історіософічною концепцією згубності суходільного положення України», і в його творчості — «Море і суходіл — це поетичні образи волі й неволі». У гнівному піднесенні, Маланюк пише: «Хай згине скитсько-єліньська краса! На штучнім припонтійським суходолі, Щоб власний Рим кордоном впєрезав, І поруч Лаври — станув Капітолій!» («Про Маланюка»).

Авторка тієї рецензії-огляду в єдиній статті про «Книги спостережень» відмічує капітальні вислови Маланюка про москалів та їхню літературу, а зокрема наводить критичні писання на цю тему Редіярда Кіплінга та Сєра Галагеда з його «Провідником для ідіотів по московській літературі». Варто б їх підшукати та перекласти для «любителів»... («Маланюк про сумерк московської літератури»).

Борис Олександрів наводить відгуки Івана Гончарєнка та Володимира Соєюри на якусь поезію Маланюка про Тичину у львівському «Віснику», та пише про зацікавлення поета в останніх роках творчістю шєстидєсятників («Поезія Є. Маланюка та її відгомін в Україні»).

Орєст Павлів, для якого «від Шевченка і Лєсі Українки українське слово не прозвучало так сильно і кричєво, як у поезії Маланюка» — дає цікаву паралєлю: «Шєвченко не був члєном К-М Братства. Так і Маланюк — тїсно пов'язаний з націоналістичним рухом, як Донцов... протє формально до ОУН не належав... намагаючись перетворити нарід з «грєчкосіїв» і «малоросів» — у витязів... борців за власну державу... Апотєоза державнотворчих ак-

тів чергувалася з бичуванням національних слабостей. . . тавруванням за нашу безвольність, рабські вчинки. . . зраду і плитку любов. . . Крім інвектив і святого обурення, поет будував історичну пам'ять на позитивах історії України: «Шевченко. . . Ілюстрісімум Домінус Мазепа. . .» Бо для Маланюка краса і добро — це «інертні духові цінності народу. . . вони безсилі, зокрема у боротьбі зі злом. . . тому треба «суворих законів» і «міцного меча», які мали б стати на варті цінностей духа». І як приклад поезія «Не хліб і мед слов'янства» і «Хай зникне скитсько-елінська краса» («Деякі аспекти націоналістичного світогляду Є. Маланюка»).

І врешті «Остання весна» — «драматичний монолог» — озвучений молодим композитором Ярополком Ласовським на партитуру з різними інструментами і голосом (ноти надруковані) — слід залишити на оцінку музикознавців. Сам автор говорить про цей твір, як він його розуміє: «Монолог висловлює синтезу почувань поета-патріота напередодні другого вигнання. . . момент переломовий у його житті. . . відображує почування цілої поетової спільноти як «парс про тото». Рід «драматичного монологу» походить від Р. Бравнінга, . . . від Гамлетового «Бути чи не бути», . . . перекликається з прозодією героїчної строфи в англійській поезії та з еспанською поезією до Гарсія Льорки включно. . . Аналогія між згущеною експресією та економією засобів у Маланюка і контрастом між ліпкою у глині та різьбою у камені». І як ілюстрація до сказаного — «Арс поетіка» Є. Маланюка. («Проблема стилю у музичному трактуванні поезій Є. Маланюка»).

Дружні шаржі Горотака-Клена, Яцкевича і Курпіти та карикатури Бутовича і Гординського завершують цю невеличку (120 стор.) книжку, так же сконцентровану до найважливішого як і Маланюкова поезія, — у 15-річчя його смерті.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

« В І С Н И К »

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, навітлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські, політичні, економічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми; друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P.O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

О. П.

НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ

*Наукового Товариства ім. Шевченка та Інституту ім. Симона Петлюри
щодо Великого Штучного Голоду в Україні*

У зв'язку з IV Конгресом СКВУ відбувалася в Торонті перша спільна Наукова Конференція Наукового Товариства ім. Шевченка та Інституту ім. Симона Петлюри. Ця Конференція, присвячена відзначенню 50-річчя Великого Штучного Голоду в Україні 1932-1933 рр., відбулася від 25 до 29 листопада під патронатом Української Наукової Ради Канади при Централі КУК.

Для Інституту ім. Симона Петлюри, це була IV щорічна наукова конференція. Конференція відбулася в аудиторії Центру Освіти публічних шкіл м. Торонта.

Наукову Конференцію відкрив від Наукового Товариства ім. Шевченка о. проф. д-р Петро Біланюк, що теж був предсідником I сесії. У відкритті він ствердив, що цілість Конференції складено мгр В. Веригою (НТШ) та д-ром Олександром С. Підгайним (ІСП).

Програмову доповідь «Завдання вільної української науки» виголосив д-р Б. Стебельський. У цій широкозакроєній доповіді д-р Стебельський вказав, що факт Штучного Голоду накладає на українських науковців особливу відповідальність, щоб на базі тенет вільної української науки правдиво і глибоко описати сам перебіг голоду, а можливо найважливіше — подати відповідь на питання: ким створено голод, чому і за що?

Д-р Б. Стебельський докладно і ґрунтовно засудив тенети «Гарвардської школи», яка говорить про «об'єктивність», але по суті не базує своєї праці на науковій об'єктивності, а сліпо і слухняно підпорядковується панівним в Північній Америці напрямним російської імперіальної школи, яка розглядає українську історію як провінційний додаток до російської історії.

Д-р Б. Стебельський також звернув увагу на потребу регіонального вивчення України і запропонував, що саме з історією Голоду такі вивчення потрібні саме щодо територій, які тепер найменше вивчається, а саме — області Центральної, Південної, а зокрема Північно-Східної України, включно з козачими землями Кубані. Маємо дуже багато вивчень країв Західньої України, а то й навіть окремих повітів, а де ж вивчення Південної Курщини чи Вороніжчини, українських земель на схід від Луганська, та областей між Азовом і Каспійським морем, які історично й у великій мірі етнографічно українські?

Наукова Конференція теж включала як базу для науки серію спогадів очевидців Штучного Голоду. Цю серію скоординував для Конференції Микола Костюк, який в минулому був одним із ляборантів широковідомого історика та археолога академіка Дмитра Яворницького. Тут можна згадати, що академікові Д. Яворницькому та його дружині, позбавлених советською

владою на той час будь-яких засобів існування, теж загрожувала голодова смерть і вони вижили лише за допомогою своїх приятелів, таких як Микола Костюк.

Перший спогад виголосив саме М. Костюк, але мабуть зі скромності він не згадав своєї ролі у порятунку акад. Д. Яворницького та його дружини. Натомість він подав яскраву картину великої частини України під час голоду. Він міг так багато бачити, бо по знищенню Музею Яворницького урядом Росії, він зумів улаштуватися на працю залізничником. Він описав свою подорож до Москви за харчами, де він прибув перед 1-им травнем 1933 року. Хоч він сам мав залізничний квиток як працівник на залізниці, він ствердив, що навіть з таким квитком, на протязі довгих днів він не зміг дістати штемплю, з яким би дістався до вагону, але нарешті від'їхав, прив'язавши себе до даху вагону. Він ствердив, що всі ті люди на двірцях напевне загинули, бо їм взагалі були заборонені квитки, а тих, що чіплялися поміж вагонами, скидали силою, або вони самі падали.

Микола Костюк ствердив, що в Москві їжі було доволі, що він навіть купив за гроші однієї групи робітників декілька кілограмів масла. Тоді ж він і бачив у Москві частину «святкування» 1-го травня, а зокрема обурювався у той час разом зі своїм приятелем з України, з яким зустрівся випадково у Москві, скільки грошей пішло на паради, а зокрема на дефіляду понад 30 літаків, що в повітрі сформували ім'я «Сталін».

Перша сесія Конференції закінчилася доповіддю проф. д-ра Олега С. Підгайного на тему «Історіографія великого Штучного Голоду в Україні 1932-1933 рр.», після якої відбулася дискусія.

Предсідником II сесії 28 листопада був д-р Олександр С. Пігайний.

Мгр Євген Слонівський (Лондон, Онтаріо) виголосив доповідь на тему «Порівнювальний погляд на Голод в Україні 1921-1923 років та на Голод в Україні 1932-1933 років». У цій прекрасно опрацьованій довшій науковій доповіді мгр Слонівський довів на базі наукових даних, що є велика подібність у цих двох голодах, а зокрема у тому, що обидва голоди були штучно організовані. В той же час він підкреслив, що голод 21-23 рр. мав ще інші серйозні причини.

По тому були зачитані спогади п-ні Клавдії Лукаш. Це спогади тодішньої студентки Сільсько-господарчого Інституту міста Харкова. Клавдія Лукаш відбула подорож на Кубань на початку 1933 року та бачила хати, де хазяї вимерли, а теж розповіла, що вона читала у Ростові офіційні повідомлення про вивезення цілого населення станиці Полтавської (29,000 осіб) та інших станиць за спротив проти «колективізації», а фактично за спротив творенню голоду. Разом з тим відбувалися заарештовання української козачої інтелігенції та інших провідних українських козаків. Вона ствердила, що переслідування були саме проти українців Кубані. Вона теж повідомила про подорож на східню Кубань, на Ставропілщину, де так само гинули від голоду українські козаки.

В кінці травня Інститут вислав її з іншими студентами на польові роботи до села Великі Рудки, близько Диканьки на Полтавщині, себто у містечвіст описану Гоголем. На ціле село лише один парубок остався живий поміж молодих чоловіків. На полі селян цілком не було, але деякі почали з'являтися, ледве рухаючись, коли було оголошено, що видадуть на полі 100 грамів хліба і миску юшки. Хоч було заборонено студентам ходити на село, доповідачка

таки пішла і бачила через вікно мертвої сім'ї. Студенти теж мало рухалися, бо хоч працювали від світанку до ночі, отримували лише 400 грамів хліба і дві тарілки юшки за цілий день.

По тому читала спогади п-ні Олександра Підгайна про підготовку голоду на Кубані влітку 1932-1933 рр., де вона поїхала до родини. Вона теж розповіла про мертвих селян на вулицях тодішньої столиці УССР — Харкові. Міське населення теж було голодне, а сама доповідачка була теж опухла від браку харчів.

Предсідником III сесії була д-р Ірина Мороз-Шумська. Наукова доповідь сесії була виголошена мгр Василем Веригою під назвою «Голод в Україні 1921-1923 рр. та урядові заходи». Доповідач підкреслив, що політика уряду УССР, а фактично уряду Росії надала цьому голодові штучного характеру, бо коли голод уже лютував по цілій Україні, величезна кількість зерна вивозилася силою з України. Він підкреслив на базі спогадів та документів американської допомогової місії (АРА), що зерно та інші харчові продукти перевантажувалися в Одесі прямо на потяги, які відвозили їх через голодуючу Херсонщину та Катеринославщину прямо до Росії. Американська місія протестувала ще з осені 1921 року до «уряду» УССР та вимагала, щоб частина зерна була затримана на Україні для місцевого населення. «Уряд» усе відкладав до побачення з Місією аж до березня 1922 року, а в міжчасі мільйони загинули. Особливого покращання по березні не було. Отже, «уряд» УССР допомагав надати штучного характеру голодові.

Доповідач теж підкреслив, що в той час ще не було ССРСР і формально УССР була незалежною державою. Уряд Російської СФСР видав формальний заклик за допомогою голодуючим Росії, але не в Україні. «Уряд» УССР не дав жодного заклику до чужих держав за допомогою для України. Тому чужі держави не мали формального права надавати допомогу голодуючим України, бо її «уряд» не надав їм такого права проханням, як це зробила РСФСР.

По тому було зачитано спогад проф. д-ра Яра Славутича, який додав багато деталей про голод в його області. Він теж описав повстання проти творення голоду в його повіті. Остання доповідь — це спогади Григорія Сірика. Ці спогади зробили надзвичайне враження, як і спогади Клавдії Лукаш. Спогади Г. Сірика описали події у Чернігівщині, яка розділена кордоном поміж Україною та Росією. Голод відбувався на Чернігівщині тільки в межах Української ССР.

Проф. д-р Олег С. Підгайний, президент Інституту ім. Симона Петлюри, закрив цю успішну Наукову Конференцію НТШ та ІСП. Робляться заходи для видання праць Конференції друком окремою книжкою. Деякі вже друкуються у «В. Ш.».

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

Роман КУХАР

ПЕРЕКЛАДИ З ДОБИ РЕСТАВРАЦІЇ (XVIII стол.)

Олександр Повп. НАРИС ПРО ЛЮДИНУ. Переклади з англійської мови Ірини Дибко. Введення авторки. Обкладинка Богдана Божемського. 1981, стор. 53.

Поетка Ірина Дибко, відома зі своїх поетичних (напр., «По стежинах душі») і прозових творів, з черги виступила, щоправда не вперше, у відмінному від попередніх перекладному жанрі своєї літературної творчості в тількищо виданій книжці «Нарис про людину».

В сьогоденні, не дуже сприятливому для літературних дослідних зайнять, перекладна праця над англійськими авторами віддалених сторіч, зокрема з доби реставрації в англійській історії, подія доволі небуденна. Наша перекладна література з англійської мови звичайно зосереджувалась на Шекспірі, рідше на Мілтоні, головнo ж на поетах романтиках, особливо на Байроні. Українські переклади з Драйдена, Самійла Джонсона, Голдсмита, Еддісона й Повпа, себто видатних представників післякромвельської доби реставрації в Англії, належать до рідкості. Більш відомі з тієї післяпуританської доби в нашій перекладній літературі такі англійські автори, як Тома Грей (його поширена у всесвітній літературі «Елегія написана на сільському кладовищі»), або Йонатан Свіфт (із своїм досі популярним твором «Гуліверові мандрівки»).

Репрезентативний у збірці перекладів І. Дибко поет Олександр Повп (йду-чи за вимовою, доцільніше вживати форму прізвища «Повп», як «Поп») відомий ще й тим, що він один з небагатьох спромігся «жити з літератури», головнo завдяки своїм перекладам з Гомерової «Іліяди» й «Одисеї». У збірці наведено такі його твори: «Нарис про людину» (уривок), «Ода до самотності», «Універсальна молитва», «Нарис про критику» (уривок). З інших авторів поміщено коротші твори Джона Мілтона, Е. В. Вілкокса, Франсіса Бейкена та Еддісона. Про кожного з авторів помістила наша поетка короткі, але дуже допоміжні довідки.

Чому зайнялась Ірина Дибко саме менш відомими у нас, хоч видатними англійськими поетами, на те знаходимо частково відповідь авторки збірки в її увідному слові: . . . «Нарис про людину» (Повпа), як і «Нарис про правду» (Бейкена) близькі моїм роздумам, і я вірю, що будуть близькі й не одному читачеві. . . Твори наших велетнів думки (напр., мислитель Юліян Вассіян) та письменників-мислителів інших народів вказують, що людина таки мусить боротися всі негативні прояви в житті, бо вона не випадковість, а створіння Того, Кого навчив нас називати «Отче наш» — Ісуса». Це либонь і головна причина звороту Ірини Дибко до англійських письменників-філософів, у яких є роздуми над Усетворцем, Всесвітом, над прикметами Духа. Вони теж задовільнили потребу поетки в загально-культурному й естетичному розу-

мінні відозватись на їхню призабуту творчість і вчинити їх доступними, з уваги на ідейний зміст їхніх творів, українському читачеві. У своїх перекладах Ірина Дибко виявила і потрібну чутливість і прикметний собі хист вжитись у світ думки англійських представників даної історичної доби, знайти відповідні однозначники й терміни для передачі тонких чужих понять в рідній мові й довести глибину творів тієї нелегкої для розуміння реставраційної доби українському читачеві. Про оригінальність поглиблених думок окремих перекладених авторів нехай засвідчать деякі наведені тут уривки-афоризми:

... «Щастя людини (якби її пиха могла знайти) —

Це не бажати поза свої спроможності пройти.

А жити в світі природних прикмет, які посідає. . .»

(Повп: «Нарис про людину»)

... «Поза глибинь свою не поринай і обачно жий завжди.

Де розум з тупістю стрічаються — те місце зазначи. . .»

(Повп: «Нарис про критику»)

... «Душа, хоч не бачена, в усіх ділах людини живе,

кожний чин унапрямяє і всім нервам поживу несе. . .»

(там же)

... «Буває критика, що продовжується без сумління, вбивши добру славу, заводять жорстоке володіння. . .»

(там же)

... «Людина, коли послуговується неправдою, має дуже велику відвагу супроти Бога, а в той же час вона боязка супроти людей. . .»

(там же)

В книжці треба виправити декілька запримічених недоглядів що попали туди не з вини авторки. Має бути «Катіліна», не «Каталіна»; «честолубність», не «честилубність»; Еддісон, не Аддісон. Треба вживати «повітря», не «воздух»; «не достає», а не «не хвата». Крім цього, відсилання щодо пояснення має відноситись до стор. 21 не 17.

«Нарис про людину» Ірини Дибко — це цікавий і вартісний твір. Ця книжка є черговим творчим здобутком поетки й доказує про її постійне літературне зростання. Хоч і вона може здаватись лектурою для літературних смакунів, насправді книжка задумана для загального читача й вона з'являється дуже на часі.

Ідею книжки висловлено символічно на мистецькій обкладинці, де видвижено такі поняття в космічному існуванні людини, як «Бог — любов — творчість — терпіння — смерть». Це і прикметний свідомій людині її буттєвий шлях, згідно з інтерпретацією авторки.

Наталка ДЕРЛАТ

ТВОРЧИСТЬ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО

Під чорним небом напнуто білий парус і корабель мчить «Туди, де стигне кров і смертю грозять» («Парус білий», стор. 9, «*Сутичка з тайфуном*»). Буря шаліє. Простір розпанахують блискавиці, вітри рвуть парус, а на морі знімаються величезні гори-хвилі. Треба зосередити хист, відвагу, спритність і розум, щоб продовжувати плавбу. Проте серед цих, що на кораблі, страху немає, бо вони саме такого ризику бажають.

Життєвий корабель носив поета понад 31 рік у безнастанних сутичках із штормами й тайфунами комуністичного окупанта по тюрмах і концтаборах Сибіру, — там де Матросова, Явас, Магадан, Барашево, Сосновка та інші.

Здавалося б, що в творчості поета розгорнуться картини з життя в'язнів чи таборовиків. Однак їх майже немає, а зате є роздуми у зв'язку з різними ситуаціями, переживаннями та враженнями поета.

Все ж таки в збірці «*Моє ремесло*» (стор. 9) натрапляємо на подію про відважну дівчину, яку автор змальовує яскравими фарбами.

От під охороною солдатів засуджені возили тачками каміння на залізничний насип. Кінчався день і по шпалах надійшов гурт дівчат, що певно вже виконав призначену працю. Та один із солдатів дико закричав, щоб завернути, бо тут нема дороги. Дівчата зчинили крик і посилалися різні епітети в сторону хама. А він, засоромлений, пустив у повітря чергу з автомата. Гурт поступився в рівчак, тільки одна русява дівчина пішла відважно просто на цівку автомата. Розстебнула одержу на грудях і «Глумливо кинула: — Стріляй!»

Спинилися тачки, стало тихо і всі немов застигли в тривожному чеканні.

— Тебе хто тільки звіра любить? —
Дівочий голос пролунав —
Цілує, ніжить і голубить
Гидку подобу дикуна?

Хитнулася цівка автомата й зброя з брязкотом упала солдатів під ноги. Отак палкими словами тендітна дівчина підкорила «звірячу лють і дику силу».

Згодом поет не раз згадував цю подію й горів бажанням мати таку саму силу й відвагу зустрічати в житті неправду, як ця дівчина.

У творчості поета багато різних деталей, що відбивають світ його душі. В поезії «Присяга» (стор. 81, «*Сутичка з тайфуном*») він розглядає страшне середовище, в якому виріс. Нема там ані прав, ані свободи, а за прояви розкутої думки, — карають тюрмою. Загал ровесників пішов по втертій дорозі й

запрягся в роботу для деспота та допомагає йому закріплювати новітню кріпаччину. Поет відсахнувся від цих приятелів, а поклявся стати до боротьби проти сваволі. Ось його саджають до тюрми. При вступі до неї він і кожен в'язень повинні присягнути собі, що на допитах будуть обережні й не вимовлять мольби чи скарги:

В перші ж дні арештантського хрещення
Впасти в розпач собі я не дам!
Боягузом не стану збезчещеним,
Не відкрию нічого катам!

В нічній тиші після бездушної праці, коли весь двір завмирає в сні, — поет часто не спить. В його уяві оживають призабуті обличчя, події, шматують серце згадки про першу любов. Не раз навіть з'являються фантастичні замки й привабливі красуні. Однак безсонні ночі стають тяжкими, коли серце й душу огортає немов мряка й сльота. На щастя, в цих випадках швидко сходить сонце — думка освічує всі закутки його ества й розвіває пригноблення:

Палай же сонцем, думко незакута!
Світи і грій з незтямних верховин!
І на питання: «Бути чи не бути?»
Схилитися чи голову не гнути?»
Наснаж наш дух, щоб дав одвіт один.
(«Роздум», стор. 32,
«Сутичка з тайфуном»)

Поет почувається самотнім бо йому важко жити без товариства, без дружніх розмов, без дискусій. Тому просить у долі друга й співника, щоб могли:

Разом долати нудьгу і мертвотняву
В світі неволі, брехні та знущань.
(«Самотність», стор. 45,
«Моє ремесло»)

Деся у лісі цвітуть різнобарвні квітки, що жаліються Творцеві і

— Як нам цвісти на самоті?
І як нам зносити розлуку?

Але вони не самотні, бо влітку літають над ними бджоли й здається, що вони мов листоноші розносять для них пошту («Лісові квіти», стор. 133, «Сутичка з тайфуном»).

Поет і засуджені — подібні до цих квітів, і вони ждуть на листи від стійких друзів і знайомих, мов на цілющий нектар. Замкнені, відірвані від всього рідного й світу — потребують людської теплоти й сердечности:

От я благаю: Доле не давай
Мені ні пільг, ні титулів, ні звань,
Як тим рабам фортуни показної,
Лише написані жіночою рукою
І щирою зігріті теплотою
Листи якнайчастіше посилай!
(«Н. С.», стор. 132,
«Сутичка з тайфуном»)

В далеких сибірських просторах у поета й в'язнів родиться туга за батьківщиною, за рідними, за неповторною юністю, що там пройшла:

Хто з нас не знає рідний куток?
Хату похилу, тихий садок?
Млин над рікою, греблю та став?
Хто з нас не знає?
Хто з нас не знав?

(«Хто з нас не знає», стор. 151,
«Моє ремесло»)

У спогадах поета оживають обличчя батька, матері і ясно усвідомлюються всі добра, якими обдарували його. Прикладом цілого свого життя батько навчив його, що є шляхетним, гідним і поступовим, а що є проявом хамства й звіросили. Хоч тоді були національні погроми — проте батько держався свого й любив рідну пісню й рідне слово:

Батьку рідний! За подих можній
Чим віддячу, скажи, тобі?
Чим віддячу, що в рисі кожній
Я тебе пізнаю в собі?

(«Батькові», стор. 13,
«Сутичка з тайфуном»)

Знову мати наділила сина такими властивостями, що змушують його протиставитись злу й гнітові. Від малого піклувалася ним без устанку й навіть на порозі смерті намагалася точно впенитись, «коли, і хто, і як мені допоможе!» («Пам'ятник матері», стор. 33, «Моє ремесло»).

Поетові невимовно боляче, що не був на її могилі, що не зміг поставити на цвинтарі їм обидвом надгробка. Та пам'ять про них не затреться в його свідомості, а слова поезій понесуть між людей вічний напис, немов би вирізьблений на надгробних плитах.

Особлива туга зростає в серці поета за дружиною Ніною. На уродини шле їй привіт низкою поезій, а в них уявний букет квітів, що їх вона дуже любить. А на Новий Рік, «як васал сузеренові» у своїх віршах висловлює їй першій побажання, а згодом уже друзям і знайомим і всім тим, що стали на сторожі «Заключного акту».

Доля судила поетові та Ніні на спільному шляху перейти всяке лихо: глум, заздрість, фальшиві пози псевдодрузів і різні погрози влади. В 1972 році її засуджено на чотирирічне заслання. І вже вони вдвох плывуть під чорним небом, напнявши білий парус і ніщо не змусить їх корабель сісти на міліну чи лягти у дрейф. За ніяких обставин, хоч як цього хоче режим — не розлучаться, а зможуть блиснути спалахом любови таким, як колись Данте, Беатріче, Ромео, Трістан і інші відомі в світі героїчні любови.

Отож тепер в тяжких обставинах життя на засланні, коли б її огорнула розпач і годі було довше терпіти — поет шле їй свої ямби, щоб загрівали душу й стали опертям, немов підставлене його плече.

В поезії «Я і ти» поет з'ясовує всю глибину кривди, яку їм заподіяла окупаційна влада:

Я і ти це рано сиві скроні

Я і ти це недожитий вік,
Я і ти це досвідки безсонні,
Я і ти — в душі завмерлий крик.
(«Я і ти», стор. 100,
«Сутичка з тайфуном»)

Насправді вони вдвох немов до часу серпом підтятий колос і це є «врага смертельний гріх».

Здається, це було так недавно, як на лимані брали човни на прокат, як розпочали романс а тут уже пройшли найкращі роки молодости, — надходить осінь. Проте, помімо всяких випробувань долі, — поет вірить у прийдешнє щастя їх обидвох:

Що, як доля обом веліла
По розлуці зійтися в парі?
(«Травневий акорд», стор. 127,
«Сутичка з тайфуном»)

І запевняє:

Та нам дивитись не назад!
Нас жде нове тисячоліття —
Часи розкуті та просвітілі
Без зон, донощицтва і зрад!
(«Дружини», стор. 25,
«Моє ремесло»)

Особливо цікавими є роздуми поета на теми, які він розглядає з філософським підходом. Одною із них є існування Бога. Поет ентузіастично стверджує:

Бог є!
Як дух, надхнення, творчість, дія,
Він — антипод безвольної надії.

Поет бачить, що Бог подає допоміжну руку мужнім, справедливим, добрим і борцям проти деспота:

Бо він не плач, не стогони, Він — битва,
Він в терняку прокладена дорога
Брехні і фальшу Він не визнає
І не боронить того, хто гние!
(«Бог є», стор. 25,
«Сутичка з тайфуном»)

Це авторове особисте і зовсім індивідуальне відчуття й розуміння Бога може дещо відходити від церковних понять, але воно віддзеркалює глибину віри тих, що на Бога уповають у змаганні з жорстокою дійсністю.

Поет також застановляється над роздвоєнням людської вдачі на дві відмінні особистості:

Одна плекає високі мрії,
А друга тягне в хлів телячий

Людина, що ласа до чарки, гульбищ і до земних дарів — звичайно служить

власній плоті, а висоти духу належать до скромних, добрих, шляхетних і чесних («Висоти духу», стор. 43, «Сутичка з тайфуном»).

Якщо людина справді плекає високі мрії, вона мусить додавати від себе для землі немов світла й сонця. Кожен горить на віку відповідний час, а дехто й весь вік. «Мусіли горіти, як ти чоловік» («Роздум», стор. 73, «Сутички з тайфуном»).

При іншій нагоді поет запитує, кого можна звати справжньою людиною. Наприклад, ведуть на страту брата, привселюдно зневажають сестру й матір (значить батьківщину), а особа на це все не реагує, а мовчить. Ось із праці виганяють друга а особа підносить угору руку на знак згоди. Так само боїться заступитись за тих, що у в'язниці, мовляв, «моя хата скраю»:

О ні!
 Ти не людина, рабе вбогий!
 Ти ерудит, а гірший від тварини —
 Живеш під нагаєм вампіра злого,
 Не гідний діл та імени Людини!
 («Хто ти?», стор. 62,
 «Сутичка з тайфуном»)

Увагу поета притягала проблема волі особистої, а разом і загальної. Дієслівними римами він підкреслює, сильно з'ясовує потребу волі:

Волі не мати?
 Правди не знати?
 Думать не сміти?
 Краще згоріти!
 І запалити
 Тих, хто забув про святі заповіді!
 («Роздум перед самоспаленням», стор. 73,
 «Сутичка з тайфуном»)

Однак, коли людина хоче стати вільною, вона мусить рівночасно думати про визволення своїх братів, бо інакше всі намагання зведуться нанівець.

Якщо у тебе брат — невільник,
 Ти й сам невільник разом з ним

За визволення треба боротись зі злом і рабством і все мати досить сильної волі, щоб сказати собі: «Не вільно! Коли про хибний йдеться крок» (Н. Н., стор. 45, «Сутичка з тайфуном»).

Ідеалістичний світогляд не виносить співчуття, опіки, «надто обережних», порад псевдодругів. Тому він просить, щоб не жаліли його, бо жаль — це лік для кволого створіння й ніколи не наснажить гнівом та не запалить душі до бою (З. Т., стор. 49, «Мое ремесло»). Благає «надто обережних» не берегти його, мов коштовну вазу, коли ж у них насправді нема досить мужності піднести голос на його захист. Він не кришталь, а «пойнятий стовп земного газу»:

Не бережіть і не робіте з мене
 Підсліпу свічку!
 Нею я не стану!

Хай я згорю, як полум'я шалене,
Ніж в парафінову застигну пляму!

(«Надто обережним», стор. 60,
«Сутичка з тайфуном»)

Поет відчуває, що в колі колишніх приятелів зайшли засадничі зміни в поглядах і у відношенні до нього, хоч колись за візр приймали його думки. Тепер якось серед них розпаношився фальш і облуда, а їхні поради такі, що сприйняти їх не дозволяє його совість. Тому постановляє негайно відійти від їхнього гурту.

У Руднику Матросова (1959 рік) поет творить вірш «Лист до ЦК». До них звертається в імені всіх засуджених, особливо тих, що прокладають у тайзі залізничний шлях, що охопленими руками проривають у ґрунті траси каналів, що викопують залізо вугілля та золото в затроєних газом шахтах. В цьому листі він висловлює режимові гострий протест за злочини заподіяні народам різних республік. Поет різко запитує:

Хто дав вам право на масові розстріли?
Хто дав вам право свавіллям пригнічених
В місті Норильську стріляти ув'язнених?
Хто дав вам право вивозить лічених
З Криму татар і калмиків з Калмикії?
Хто дав вам право розбійницьким примусом
Люд з України вивозить мільйонами?
В рабство людей гнати цілими сім'ями,
Це за якими людськими законами
Що ви принесли народам Прибалтики?
В тюрмах Сибіру їх знищити хочете?

(«Лист до ЦК», стор. 61,
«Мое ремесло»)

Поет жадає вияснення, як може держава звати себе апостолом світового братерства, друзями прогресу, науки й гуманности, коли насправді є гонителем правди й свободи. За братовбивство, за гніт народів, за введення нової кріпаччини грозить їм народнім гнівом і відплатою. В іншому вірші поет звертається до світу, до його совісти, щоб світ справедливо осудив цю державу, що замикає людей назавжди за слово правди, за любов до співвітчизників та рідної мови. Нехай розгляне, що режим із найчесніших робить в'язнів, а на чолі народу ставить блазнів і катів. При цьому остерігає світ:

Вирок виречи, совість людства,
І що чорне зви тільки чорним,
Бо інакше гідке паскудство
Цілий світ, як павук, огорне.

(«До совісти віку», стор. 57,
«Сутичка з тайфуном»)

Своє завдання як поета висловлює чітко віршем «Мое ремесло» (стор. 57, «Мое ремесло»):

Кинути слово, щоб бомбою стало!
Кинути слово, щоб мури трясло!
Кинути слово, щоб всіх хвилювало!

Кинути слово — моє ремесло!

Його гарячим бажанням є при допомозі поетичного слова оновити світ. В першу чергу показати кожному його хиби, щоб могли завернути з манівців, схаменути деспота та всіх продажних осіб. Для своєї місії благає в долі не достатків, не щасливих днів, а лише «Душу і тіло запалюючих слів» («Благання», стор. 47, «Сутичка з тайфуном»). Якщо його творчість допоможе комунібудь розгорнути крила, — тоді поет не жаліє, що його серце згоряє і загнало його на так довгий час у льох.

З особливою увагою звертається поет до молоді і радить їй не пити, не курити, бо це розслаблює тіло і ставить у залежність волю. На загальний вислів: «Що то за мужчина, що не п'є і не курить?» — дає таку відповідь:

Мужчина той, що насолоду
Шука не в стравах і питві,
А в тому, щоб скорити природу,
Здолати сили світові.

(«Щасливої дороги», стор. 39,
«Моє ремесло»)

Звертається до молоді з пересторогою, щоб уже з юних літ не потурала злу, не приставала з недобрими людьми, бо вони задля власного рятунку вибирають нечесні стежки й можна не спостерегти як уже поглинатиме людина у своєму коловороті. Поет закликає їх:

Юність крилата!
Це слово до тебе!
Всім, хто не хоче свій квітець проспати,
З льоху підземного рватися треба!
Сходьте!

(«Ірис», стор. 53,
«Моє ремесло»)

На нащадків кладе повинність, гейби заповіт, докладно карбувати всі зловживання окупанта, щоб згодом могли йому належно відплатити.

Перелічи, як є, всі трупи:
Де, хто був знищений і як?
Кого замучив враг підступний
Й кого убито за срібняк?
Перелічи й спитай заплачу. . .»

(«Заповіт», стор. 55,
«Сутичка з тайфуном»)

Збірки «Сутичка з тайфуном»* і «Моє ремесло»** позначаються ідеалізмом та беззастережною вірою в перемогу добра над злом і вірою у незнищність вічних ідей. У них багато філософічних роздумів, дидактичних поучень, особливо для молоді. Відчувається динамізм вислову.

В обидвох збірках є і мистецькі переклади: найбільше сонетів В. Шекспіра а також дещо з Байрона, Шеллі, Кіплінга, Меккея, Бернса та інших.

Поет видав також дві збірки талановито опрацьованих гумористично-

* Видавництво «Гомін України», Торонто Канада.

** Українська Видавнича Спілка, Лондон, В. Британія.

сатиричних віршів, де насміхається над людськими хибами та недоліками режиму. І так, на еміграції в 1980 р. вийшла збірка *«Сутичка з тайфуном»*, 1981 року *«Ярина з городу Хоми Черешні»* і *«Мое ремесло»*, а 1982 року *«Гумористичний самвидав»*. Поета засудили в 1945 році на 25 літ, але завдяки амністії він повернувся на Україну в 1960 р. Тоді він закінчив *«Словник рим української мови»*, написав понад 30 праць про мову, поверх 80 заміток до *«Біографії слів»*, робив переклади та писав різні статті й гуморески.

За протести проти русифікації, проти арештів української інтелігенції і за спротиви відносно порушення норм національної політики в Україні і т. п. в листопаді 1965 року був засуджений на 8 років, а згодом ще додали йому 8 літ.

*

Під чорним небом корабель розгорнув парус і поспішно пливе на зустріч штормам і тайфунам.

Поет просить:

Нехай же, хай ревуть — шаліють шторми!
Ти ж вітре, дужче надимай вітрило!
На хвилях пінявих, під небом чорним,
До сонця мчи нас, парусе наш білий!

(«Парус білий», стор. 9,
«Сутичка з тайфуном»)

Справді, одного дня життєвий корабель поета і його дружини причалив до берегів вільної американської землі.

ПОВІДОМЛЕННЯ

Починаючи з січня 1984 р., Володимир Климків, довголітний диригент хору ім. О. Кошиця у Вінніпезі і член дирекції Осередку Української Культури й Освіти, почав працювати над архівами Олександра Кошиця, видатного українського диригента, композитора і музиколога. Основною ціллю цього проекту є зібрання музичної, епістолярної і взагалі всієї писемної спадщини О. Кошиця, що порозкидана по Україні, в деяких країнах Європи і в Америці. У плані є видати недруковані музичні твори, вибрані листи і статті, а також зібрати та опублікувати бібліографію його музичних творів. Проект розрахований щонайменше на 2-3 роки. Дорадником цього проекту буде музиколог і знавець спадщини О. Кошиця, д-р Павло Маценко.

Закликаємо, отже, кожного, що має будь-які манускрипти, листи, старі друки музичних творів, чи будь-які інші матеріали О. Кошиця або про О. Кошиця, ласкаво звернутися на адресу:

W. Klymkiw
c/o Ukrainian Cultural & Educational Centre
184 Alexander Ave. East
Winnipeg, Man., Canada R3B0L6

Ст. РАДІОН

ПРОТИМОСКОВСЬКА ПОЕМА БАГРЯНОГО

Іван Багряний. Скелька; (віршований) роман. Передмова Дм. Чуба. В-во «Ластівка», Мельборн, Австралія, 1984, 148 стор., 20 см.

Сюжет Багряного в цьому творі про монастир скидається на атеїстичний. Проте, читаючи, бачимо, що це лише засіб автора створити патріотичний твір в атеїстичній атмосфері, яка тоді була насичена модним обплывуванням українського патріотизму в тон дутки московсько-більшевицького окупанта. Для того Багряний узяв московський монастир в Україні, щоб на закріпаченню монастирем селян і аморальності московського духовенства показати боротьбу України проти поневолення. Бо монастир в Скельці й околиць сел був символом тогочасної Московії.

Розпустний ігумен Никодим з його заходами взяти собі на потіху селянську красуню-сироту Мар'яну й його оргії з циганками змальовують істоту московського злочинного використання християнства для своїх робовласницьких цілей і оргій.

В усьому сюжеті навколо монастиря Багряний збуджує патріотизм і любов до героїства в минулій боротьбі України проти неволі Московії.

Поміж строфами побудованими езопівською мовою вставляє він яскраво протимосковські рядки: «То москаль блюе» (стор. 43).

У поемі Багряного монастир це символ злочинної Московії:

«Багато темних діл за мурами цими,
Багато таємниць у їхніх катакомбах.
Ніхто ніколи та й не знатиме усіх,
О, скільки, скільки їх —
Заперто в льохи, втиснуто у ромби» (стор. 46).

«Ігумен цей. . . Він причепивсь тоді
І, сповідаючи, звелів зайти в покої
Страшний і чорний. . . Всюди вироста
Його рука чіпка, тримаючи хреста,
Не мов нагай. . . І ряса, як керей.
Він, кажуть, не сіряк-простак

Він, кажуть, сам з Расеї. . .
— Не наш, не наш, — твердила думка дець, —
Не сподівайся добра — то смерть твоя в керей
То син тамбовського архиерея,
Облудний — як і рід його увесь» (стор. 47).

Ось таким стилем. Раз езопівською мовою, а другий раз просто з мосту: «Заждїм. . . хай вийдуть москалі з монастиря» (стор. 63).

Натомість постава до віри селян зображується Багряним шанобливо:

«Зняли шапки. . . христилися на схід.

— Нехай та надобре піде наше діло» (стор. 67).

Протикріпацько-московське повстання селян на чолі з отаманом Данилом здушили в морі крові царські гайдуки.

Головного героя, отамана Данила автор зберіг живим, щоб потім злагіднити протимосковське вістря твору й притупити настороженість московських цензорів. У Х-му розділі Багрянний зробив з Данила отамана-хитруна. Данилові вдалося царських гайдуків звести на бій з духовенством монастиря за коні московського генерала, що були загарбані під час їх попасу на луках монастиря.

У тому хаосі боїв згорів монастир і погинули там усі гайдуки та московське духовенство з адміністрацією монастиря. Лишилась тільки одна церква, яку селяни Скельки продали для іншого села, небажаючи молитися у московському храмі, який був символом кріпацтва, нужди й горя.

Твір читається помалу, бо обладований архаїзмами й наріччям села Скельки та околиць, місця походження Івана Багряного. Багато пояснень слів дано на виносках під текстами й заглядання до них розриває такий, або інший малюнок твору в уяві читача.

Для дослідників творчости Івана Багряного й його біографії, твір «Скелька», перевиданий Дм. Чубом, стане в великій пригоді.

1.3.1984

СТУДІЇ У ЛІТНЬОМУ СЕМЕСТРІ УВУ 1984 р.

Для поширення інформацій про високошкільні студії в Українському Вільному Університеті в літі цього року ми видали інформативну брошуру, у якій подано час тривання семестральних викладів, викладів на Педагогічних курсах і на Курсах українознавства та на Мовних курсах. У брошури подані також ціни окремих курсів і оплата прожитку в Мюнхені.

На Вашу адресу посилаємо певну кількість цих брошурок з великим проханням передати їх українським студентам і можливим кандидатам, які хотіли б завершити свої студії на УВУ або поглибити педагогічну освіту чи знання з українознавства. З Вашою допомогою вдасться зацікавити ширше коло української академічної молоді викладами на Українському Вільному Університеті в Мюнхені, щоб багато з них могли скористати з цих викладів. Усі зацікавлені хай звертаються до УВУ. Ми вишлемо їм повну програму викладів у літньому семестрі 1984.

За Вашу ласкаву згоду допомогти нам розповсюдити нашу інформативну брошуру будемо щиро вдячні.

Залишаємося з правдивою пошаною

д-р Володимир Маруняк,
Головний секретар УВУ

ЗВЕРНЕННЯ ВИДАВНИЧОГО ФОНДУ

ім. ЛЮБОМИРА РИХТИЦЬКОГО — СТЕПАНА ЛЮБОМИРСЬКОГО

Передчасна й ненадійна смерть українського письменника Любомира Рихтицького-Степана Любомирського спричинила велику й незаступну прогалину в українській літературі, як теж у журналістиці і в культурно-громадській діяльності.

Вправді, на літературному полі він залишив нам багату спадщину, що обіймає сім великих повістей романів які подібно до раніше вже друкованих його творів відзначаються глибоким ідеалізмом, гарячим, дійовим патріотизмом національною гордістю та непохитною вірою в український народ і його блискучу майбутність. Всі ці твори є вже готовими до друку і їх потрібно нам видати, щоб дати українському читачеві добру, здорову і вартісну книжку.

Тому і створився в Чикаго Видавничий Фонд його імені, щоб серед широких кругів українського громадянства зібрати потрібні фонди на їх видання.

Цим маємо шану звернутися до читачів і любителів доброї української книжки, щоб вони своїми щедрими пожертвами допомогли видати всі твори помершого українського письменника Любомира Рихтицького.

Пожертви просимо складати в Першому Українському Федеральному Банку «ПЕВНІСТЬ» на число konta 29020-3 (First Security Federal Savings Bank, 936 North Western Avenue, Chicago, Illinois 60622, Account No. 92020-3).

На бажання висилаємо поквітування, з правом віднімати суму пожертви від податку (Federal Tax Exempt Number). Імена шановних жертводавців будуть поміщені на сторінках видаваних книжок.

Хочемо вірити, що наш заклик не залишиться без відгуку і що ми вкортці зможемо виданими творами причинитися до збагачення української літератури. Широ дякуючи наперед за ласкаві пожертви, остаємось з глибокою пошаною

За Президію Видавничого Фонду
ім. Любомира Рихтицького — Степана Любомирського

д-р Роман Кобилицький, голова
Ольга Федак
Ярослав Загородний
мгр Андрій Стецюк
інж. Мирон Гриневич

ВІДБИТКИ З ЖУРНАЛА «В.Ш.» В ПРОДАЖІ

1. д-р Роман Рахманний — АКТУАЛЬНІСТЬ САМОСТІЙНИЦЬКИХ ІДЕЙ С.ПЕТЛЮРИ, Лондон 1983, 22 стор. друку 1,50 ам. дол.
2. д-р Роман Рахманний — ДЕРЖАВНИЦЬКА СЛАВА УПА, Лондон 1984, 35 стор. друку 2,00 ам. дол.
3. д-р Микола Мельник — УКРАЇНА І КРИМ В ІСТОРИЧНИХ ВЗАЄМИНАХ, Лондон 1983, 54 стор. друку 2,00 ам. дол.
4. Федір Коваль — СПУДЕЇ, збірка вибраних поезій, Лондон 1983, 32 стор. друку 1,50 ам. дол.
5. Ганна Черінь — УКРАЇНСЬКА КРОВ, оповідання, Лондон 1982, 77 стор. друку 3,00 ам. дол.

Замовлення і вплати просимо слати:

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London, N1 1LF, Great Britain.